

1. znanstveni simpozij Sekcije za zgodovino farmacije pri SFD

ZBORNİK PRISPEVKOV

Uredili: Borut Božič, Aleš Obreza in Andrijana Tivadar

Ljubljana, 19. september 2024

Znanstveni simpozij o farmacevtskih zbirkah sta organizirali Sekcija za zgodovino farmacije pri SFD in Fakulteta za farmacijo Univerze v Ljubljani, ki sta imenovali znanstveni in organizacijski odbor za pripravo simpozija. Člani odborov so pregledali in recenzirali prispevke, objavljene v tem e-zborniku, ki je dostopen preko spletne strani www.sfd.si.

Znanstveni odbor

Prof. dr. Borut Božič, predsednik znanstvenega odbora

Andreja Čufar

Slavko Rataj

Organizacijski odbor

Prof. dr. Aleš Obreza, predsednik organizacijskega odbora

Mojca Slodej Kušlan

Andrijana Tivadar

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) so pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 207886339

ISBN 978-961-94230-8-0 (PDF)

Naslov: Zgodovinske zbirke s področja farmacije na področju Republike Slovenije in ravnanje z arhivskim gradivom ter aktualna problematika na področju zgodovine farmacije – Zbornik prispevkov
1. Znanstvenega simpozija Sekcije za zgodovino farmacije pri SFD (digitalna oblika):

Uredniki: Borut Božič, Aleš Obreza in Andrijana Tivadar

Avtorji: Borut Božič, Aleš Obreza, Slavko Rataj, Jože Rataj, Zvonka Zupanič Slavec, Darja Frankič, Darja Ferčej Temeljotov, Sara Šifrar Krajnik, Milan Plešec, Ana Plešec, Igor Fabjančič, Danica Šegedin, Mateja Praprotnik, Marija Počivavšek

Izdajatelj: Slovensko farmacevtsko društvo, Dunajska c. 184A, 1000 Ljubljana

Datum: 19. september 2024

KAZALO

Borut Božič UVODNIK	4
Zvonka Zupanič Slavec PRISTOPI PRI ZBIRANJU ZGODOVINSKIH VIROV – NA PRIMERU PREDMETOV ZA ZGODOVINO FARMACIJE	5
Jože Rataj OPREDMETENA LEKARNIŠKA DEDIŠČINA – POSTOPKI EVIDENTIRANJA IN PREZENTACIJE LEKARNIŠKE DEDIŠČINE	13
Slavko Rataj PREGLED STANJA ZBIRK S PODROČJA LEKARNIŠTVA V SLOVENIJI	18
Borut Božič, Slavko Rataj REGULATIVA LEKARNIŠKE DEJAVNOSTI NA SLOVENSKEM DO 20. STOLETJA	31
Slavko Rataj RAZVOJ FARMAKOPEJ	37
Darja Frankič REGISTER ZDRAVIL REPUBLIKE SLOVENIJE	47
Darja Ferčej Temeljotov LAVIČKOVA ZBIRKA: ZBIRKA KULTURNEGA, IZOBRAŽEVALNEGA IN ZNANSTVENEGA POMENA	52
Aleš Obreza OHRANJENO GRADIVO KNJIŽNICE SLOVENSKEGA FARMACEVTSKEGA DRUŠTVA NA FAKULTETI ZA FARMACIJO	56
Sara Šifrar Krajnik REKONSTRUKCIJA DELOVANJA IN OPREME LOŠKE LEKARNE S POMOČJO ARHIVSKIH IN MATERIALNIH VIROV: PRVA JAVNA LEKARNA V ŠKOFJI LOKI MED LETOMA 1860 IN 1946	62
Milan Plešec, Ana Plešec LEKARNIŠKI IN ALKIMISTIČNI MUZEJ RADOVLJICA	70
Danica Šegedin, Mateja Praprotnik MUZEJSKA ZBIRKA LEKARNE LJUBLJANA	77
Igor Fabjančič O REŠKI LEKARNIŠKI TRADICIJI IN SUŠNJEVI LEKARNI »K SV. TROJSTVU«	81
Marija Počivavšek CELJSKA FARMACIJA KOT KULTURNA DEDIŠČINA	92

UVODNIK

Zamisel za organizacijo simpozija na temo zgodovinskih vidikov farmacije na Slovenskem ni nastala čez noč. Porodila se je na strokovnem izletu Sekcije za zgodovino farmacije SFD leta 2019 v Basel, Švica, in nato zorela do letošnjega udejanjenja. Zgodovina farmacije ne pomeni samo nostalgичnega pogleda na minula obdobja, temveč omogoča razumevanje preteklega razvoja stroke, kar vpliva tudi na sedanji in prihodnji razvoj. Zato so organizirane zbirke lahko pomemben del učnega procesa študija farmacije. Lep primer je zbirka Farmacevtskega muzeja Univerze v Baslu, kjer postavitve eksponatov ni tipično muzejska, ko so razstavljeni samo posamični artefakti, temveč je namenjena študiju. Tako je v vitrinah na ogled množica eksponatov, kar prvi trenutek izpade natrpano, hkrati pa omogoči obiskovalcu vpogled v bogastvo zbirk in domiselno raznolikost posameznih pripravkov, posodja in pribora v pretekli farmacevtski praksi. Ob ogledovanju navedene in drugih farmacevtskih zbirk smo ugotavljali, da imamo tudi v Sloveniji na tem področju bogato dediščino, vendar brez širšega pregleda muzejskih, zasebnih in ljubiteljskih zbirk. Tako se je tema srečanja sama ponudila:

Farmacevtske zbirke: danes od včeraj za jutri.

Prvotno je bilo načrtovano srečanje kolegov iz širše regije, torej mednarodno, vendar smo se v nadaljevanju odločili za nacionalni okvir. Mednarodno srečanje je vezano na večje finančne vložke in kotizacijo, kar pa je brez predhodnih informacij ali izkušenj z interesom za obisk takega srečanja, pretevegano. Tako smo s pomočjo matičnega društva in matične fakultete organizirali prvi simpozij na temo zgodovine farmacije z vizijo po bienalnem srečanju, ki bi v prihodnje preraslo nacionalne okvire.

Pripravili smo program, ki bi po eni strani izkazoval poklicne in znanstvene pristope muzejske stroke, po drugi strani pa ne izključeval posameznih laičnih navdušencev. Zato smo v prvi del srečanja vključili tudi edukativne vidike: zakaj in kako zbiramo arhivsko-zgodovinska gradiva in kdaj postanejo to muzejski eksponati ali zbirke. V drugem delu smo želeli predstaviti najpomembnejše zbirke v Sloveniji, najsi bodo v javni ali zasebni lasti. Seveda smo bili vezani na odziv njihovih lastnikov ali upravljavcev. Tako nam je v kombinaciji uspelo sestaviti zanimiv program in upamo, da bo izvedba simpozija, vključno z digitalnim zbornikom prispevkov, deležna ustrezne pozornosti strokovne in laične javnosti. Zadostne pozornosti, da naslednje srečanje čez dve leti ne bo vprašljivo.

prof. dr. **Borut Božič**, mag. farm., EuSpLM

Predsednik Znanstvenega odbora

PRISTOPI PRI ZBIRANJU ZGODOVINSKIH VIROV NA PRIMERU PREDMETOV ZA ZGODOVINO FARMACIJE

Prof. dr. Zvonka Zupanič Slavec, dr. med.

Inštitut za zgodovino medicine UL MF

1 UVOD

Namen prispevka je predstaviti različne razloge za zbiranje najrazličnejših zgodovinskih virov in predmetov ter njihovo oblikovanje v stvarne ali morebiti virtualne zbirke za širšo javnost. Pri tem poskušamo osvetliti filozofske, etične, sociološke, kulturno-zgodovinske, tradicionalne in druge vidike. Idejna podstat igra pri tem pomembno vlogo pa tudi želja po hranitvi kontinuitete razvoja posameznih strok, v tem primeru predvsem farmacije.

Različne zbirke nosijo v sebi bogastvo tradicij, varujejo dediščino in omogočajo njihov prenos na prihodnje generacije. S tem ohranjajo kulturno-zgodovinske spremembe neke stroke skozi čas. **S sociološkega vidika** farmacevtske zbirke odražajo družbene vrednote, kot so skrb za zdravljenje, inovacije v stroki in spoštovanje tradicij. Kažejo tudi, kako se družbe spopadajo z izzivi medikamentozne pomoči skozi čas. **S kulturnega vidika** zbirke povezujejo preteklost s sedanjostjo in pričarajo drugačnost preteklih obdobj. Vrednotenje umetniške plati teh predmetov nam omogoča, da jih cenimo kot izraz človeške ustvarjalnosti. **Psihološko** zbirke še posebej v isti stroki dajejo občutek zakoreninjenosti, kontinuitete, pripadnosti in identitete. Ohranjanje teh predmetov deluje tudi terapevtsko, saj ljudi povezuje z nečim večjim od sebe, npr. zdravilom, ki rešuje življenje. **Tradicionalno** gledano pa ohranjanje zbirk odraža spoštovanje do preteklosti in do dosežkov odmaknjenih generacij. To spoštovanje tradicije pa tudi zagotavlja, da se napake preteklosti ne ponovijo in da se uspehi preteklih generacij nadaljujejo (1, 2, 3).

Arhiviranje – akt civilizacije

Arhiviranje predmetov in ohranjanje zbirk pa ne predstavlja le ohranjanja fizičnih predmetov, ampak tudi **idej, konceptov in znanja**. Zbirke, bodisi fizične ali virtualne, namreč delujejo **kot most med preteklostjo in sedanjostjo**, omogočajo preučevanje razvoja človeške misli, inovacij in napredka. Vsak predmet v zbirki ima svojo zgodbo, ki prispeva k razumevanju širših družbenih in znanstvenih premikov. **Naracije**, zgodbe, pripovedi, ki spremljajo zbirke, so ključne za razumevanje razvoja določene stroke. V farmaciji lahko skozi **zgodovino zdravil** sledimo **spremembam v razumevanju bolezni**, fiziologije in biokemije. Zbirke delujejo kot

kronike znanstvenega napredka, razkrivajoč, kako so se nove teorije in metode razvijale kot odgovor na specifične probleme (4).

Zbiranje je tudi način **obvladovanja minljivosti časa**. Z njim in z arhiviranjem se namreč upiramo izgubi informacij in preteklih kultur. Razumevanje zgodb za zbirkami nam omogoča vpogled v vpliv različnih znanstvenih disciplin na farmacijo in razvoj novih idej skozi čas vse do personalizirane medicine. Na dolgi rok zbiranje zgodb in predmetov vodi do **globljega razumevanja preteklosti**, sedanjosti in prihodnosti znanosti. Današnje zbirke bodo prihodnjim generacijam služile kot vir za razumevanje, kaj nas je oblikovalo in kako so znanstvene revolucije vplivale na naša življenja. V **virtualnem svetu** pa zbiranje omogoča globalno deljenje znanja, presega fizične omejitve, omogoča dostopnost širšemu občinstvu in spodbuja medsebojno povezovanje med disciplinami in kulturami.

Zgodovina idej je ključna za razvoj človeštva, saj vsaka inovacija in odkritje izhaja iz ideje. Filozofsko gledano, ideje predstavljajo temelj človeškega mišljenja in ustvarjalnosti, premikajo meje možnega in raziskujejo neznano. Platon je menil, da so ideje večne resnice, medtem ko je Descartes poudarjal racionalno mišljenje in dvom kot pot do spoznanja. Ustvarjalnost pa je vezana na kritično mišljenje. V farmaciji so nove ideje o bolezni in zdravljenju privedle do prelomnih odkritij, med največjimi je bilo gotovo odkritje antibiotikov (5, 6).

Idejne prelomnice v zgodovini farmacije

Zgodovina farmacije je prežeta z idejami, ki so oblikovale njen razvoj in vlogo v družbi. Prelomna odkritja pa so spremenila pristop k zdravljenju, razumevanju bolezni in pripravi zdravil. Že v starem **veku** so v Mezopotamiji in Egiptu zdravilci zdravili z zelišči in minerali, Hipokrat je bil prepričan, da so bolezni naravnega izvora in jih je zdravil na naravni način, Galen pa je razširil Hipokratove ideje in vzpostavil prakso priprave kompleksnih zdravil. Islamski učenjaki, kot je Perzijec Avicenna, so združili grško znanje s svojimi spoznanji in ustanovili prve lekarne, kar je močno vplivalo na zahodno medicino. **Renesančni reformator medicine** Paracelsus je v zdravljenje prelomno uvedel uporabo kemikalij in mineralov in postavil maksimo "vse je strup, le odmerek loči zdravilo od strupa", ki je postala temelj farmakologije. V času **razsvetljenstva** je farmacija postala moderna znanost, Friedrich Sertürner pa je pionirsko izoliral prvi alkaloid, kot je bil morfin. Mikrobiološka odkritja s preloma **19. v 20. stoletje** pa je ideja o bakterijah kot povzročiteljih bolezni zrevolucionirala farmacijo. Louis Pasteur in Robert Koch sta razvila teorijo klic, kar je vodilo do cepiv in antiseptikov. Felix Hoffmann je razvil aspirin, Alexander Fleming pa je odkril penicilin, kar je postavilo temelje sodobni antibiotični terapiji. Danes je ključna ideja personalizirana medicina,

ki temelji na genetskih raziskavah in molekularni biologiji. Tehnologija in umetna inteligenca omogočata natančno in ciljno usmerjeno terapijo, interdisciplinarne ideje pa vodijo k novim prebojem v zdravljenju. Tako vidimo, da so v vsakem obdobju prav nove ideje bile tiste, ki so oblikovale razvoj farmacije (7).

2 FARMACEVTSKE ZBIRKE

Zbiranje materialov za farmacevtske zbirke

To je ključnega pomena za ohranjanje in razumevanje razvoja farmacevtske znanosti in prakse skozi čas. Ta proces zahteva natančno načrtovanje in izvedbo več ključnih korakov: določanje vrste predmetov, načine zbiranja, selekcijo, dokumentacijo in ohranjanje.

Pregled področij zbiranja za farmacevtske zbirke

Zbiranje materialov za farmacevtske in zgodovinsko-medicinske zbirke je ključnega pomena za ohranjanje in razumevanje razvoja medicinske znanosti in prakse skozi čas. Ta proces zahteva natančno načrtovanje in izvedbo več ključnih korakov: določanje vrste predmetov, načine zbiranja, selekcijo, dokumentacijo in ohranjanje.

Stare farmakopeje: so dragoceni viri, ki prikazujejo razvoj farmacevtskih standardov skozi različna obdobja in regije. Pomembno je zbirati različne izdaje farmakopej, še posebej tiste, ki so bile uporabljene v lokalnem okolju ali so pomembne za razvoj farmacije na določenem območju. Te izdaje lahko najdemo v antikvariatih, knjižnicah, arhivih farmacevtskih fakultet ali lekarn, ki so delovale dlje časa. Pri selekciji je treba dati prednost farmakopejam z edinstvenimi formulacijami, opisi postopkov ali tistim, ki prikazujejo prehod v farmacevtskih standardih. Dokumentacija naj vključuje leto izdaje, založnika, avtorje, fizično stanje in morebitne ročne zapiske ali opombe.

Pisni viri in stari recepti: so ključni za razumevanje preteklih farmacevtskih praks. Zbirati je treba ročno napisane recepte, knjige receptov, dopise in zapiske, ki vsebujejo farmacevtske formulacije in nasvete. Te vire lahko najdemo v knjižnicah, arhivih, pri zasebnih zbiralcih, lekarnah z dolgo zgodovino in družinah farmacevtov ali zdravnikov. Pri selekciji je pomembno izbrati recepte, ki so specifični za določeno obdobje ali regijo, ter tiste, ki vsebujejo informacije o pripravi, odmerkih in uporabi. Dokumentacija naj vključuje osnovne podatke, informacije o načinu in času uporabe ter posebnosti formulacij.

Farmacevtska orodja in embalaže, kot so stekleničke za zdravila, tehtnice, malhe za zelišča, pripomočki za izdelavo zdravil, stare embalaže in etikete, so pomembni artefakti, ki prikazujejo razvoj farmacevtske tehnologije. Te predmete lahko najdemo v starih lekarnah, muzejih,

starinarnicah, bolnišnicah ali zasebnih zbirkah. Pri selekciji je treba zbirati predmete, ki so v dobrem stanju in prikazujejo raznolikost uporabljenih materialov in tehnologij skozi čas. Dokumentacija naj vključuje podatke o materialu, izvoru, datiranju in namenu uporabe, skupaj s fotodokumentacijo predmetov.

Farmacevtske knjige, ki opisujejo razvoj farmacije, medicinske prakse, zeliščarstvo in druge povezane teme, so nepogrešljive za raziskovalce. Te knjige lahko najdemo v knjižnicah univerz, muzejev in zgodovinskih ustanovah, pa tudi v starinarnicah in antikvariatih. Pri selekciji je treba dati prednost knjigam, ki so pomembne za lokalno zgodovino ali so prispevale k pomembnim spremembam v farmaciji in medicini. Dokumentacija naj vključuje podatke o avtorju, letu izdaje, založniku, fizičnem stanju knjige in morebitnih ročnih zapiskih.

Zelišča in zapisi o ljudskem zdravilstvu: so pomembni za ohranjanje znanja o naravnem zdravljenju. Zbirati je treba posušena zelišča, dokumente o njihovi uporabi, ljudske recepte in zapiske o tradicionalni uporabi zelišč. Te vire lahko najdemo pri zeliščarjih, na tržnicah, v starinarnicah, pri starejših generacijah ali v arhivih, kjer se hranijo zapiski ljudskega zdravilstva. Pri selekciji je treba izbrati zelišča in zapise, ki so značilni za določen kraj ali časovno obdobje ter tiste, ki so povezani s posebnimi praksami ali verovanji. Dokumentacija naj vključuje podatke o zeliščih, njihovih imenih, načinu nabiranja in uporabe, ter o ljudeh, ki so bili znani po svojem znanju o njih.

Drugi artefakti: kot so staro pohištvo, laboratorijska oprema, embalaža, promocijski material farmacevtskih podjetij, stenske table ali plakati, ki prikazujejo zgodovinske informacije, so prav tako pomembni za zbirko. Te predmete lahko najdemo v muzejih, starinarnicah, starih lekarnah, bolnišnicah, arhivih ali starih industrijskih stavbah. Pri selekciji je treba zbirati predmete z visoko zgodovinsko vrednostjo.

Dokumentacija: Vsak predmet naj ima kartoteko z informacijami o datiranju, izvoru, stanju in namenu uporabe (8).

Zbiranje farmacevtskih in zgodovinsko-medicinskih materialov v srednjeevropskem prostoru

V **Avstriji** na Dunaju so pomembni viri za zbiranje farmacevtskih materialov knjige in članki, kot so "Pharmacy and Pharmacology in Vienna: A Historical Overview" in "The Viennese Apothecaries: From the Middle Ages to Modern Times". *Österreichisches Apothekenmuseum* v Dunaju hrani obsežno zbirko farmacevtskih artefaktov in dokumentov, ki so ključni za razumevanje zgodovine farmacije v tem prostoru. V **Nemčiji**, predvsem v Münchnu, so pomembni literarni viri "The History of Pharmacy in Bavaria" in "Pharmaceutical Practices in

Munich: A Historical Review”. *Deutsches Museum* v Münchnu ponuja bogato zbirko zgodovinsko pomembnih farmacevtskih predmetov in literature, ki so nepogrešljivi za raziskovalce tega področja. Tudi nekdanja Vzhodna Nemčija ima svoje farmacevtske zbirke (9).

V **Italiji** so ključni literarni viri knjige, kot so “Pharmacy in Renaissance Italy: Padua and Beyond”, “Medicinal Practices in Milanese History” in “The Roman Apothecary: An Illustrated History”. Pomembni muzeji in arhivi vključujejo *Museo di Storia della Medicina* v Rimu, *Museo della Farmacia* v Padovi ter *Museo Storico Nazionale dell’Arte Sanitaria*, kjer so na voljo obsežne zbirke farmacevtskih in medicinskih artefaktov. Na **Madžarskem**, zlasti v Budimpešti, so pomembni literarni viri “Pharmaceutical History of Hungary” in “The Budapest Apothecaries: A Historical Study”. *Semmelweis Museum of Medical History* v Budimpešti hrani bogato zbirko farmacevtskih in medicinskih predmetov, ki so ključni za raziskovanje zgodovine farmacije v tem prostoru (10). Na **Hrvaškem** so pomembni literarni viri “Farmacija na Hrvaškem: zgodovinski razvoj” in “Medicinske prakse v Zagrebu in na Reki skozi zgodovino”. *Hrvatski muzej medicine i farmacije* v Zagrebu in *Pomorski in povijesni muzej Hrvatskog primorja* v Reki predstavljata pomembne zbirke farmacevtske zgodovine (11). V **Sloveniji** so pomembni literarni viri “Zgodovina farmacije na Slovenskem” in “Medicina in farmacija skozi čas v Sloveniji”. *Slovenski etnografski muzej* in *Narodni muzej Slovenije* v Ljubljani vključujeta predmete, povezane z zgodovino farmacije in medicine, ki so ključni za razumevanje razvoja teh področij v Sloveniji (12–16).

3 SKLEP

Zgodovina farmacije je prežeta z idejami, ki so oblikovale njen razvoj in vlogo v družbi. Ta dolga in bogata zgodovina si zasluži tudi svojo permanentno ohranjanje v strokovni zbirki tudi v Sloveniji, in to tako v fizični kot virtualni obliki. V dobi umetne inteligence je zgodovina idej še pomembnejša kot je bila doslej. Umetna inteligenca namreč predstavlja človeško idejo o avtomatizaciji procesov, kar odpira nova filozofska vprašanja o ustvarjalnosti. Mlade je treba spodbujati k razmišljanju in kreativnosti, saj ideje oblikujejo prihodnost, ne glede na napredek tehnologije.

4 POVZETEK

Visok moralno-etični odnos do stanovske preteklosti zavezuje stroke, da arhivirajo svojo preteklost za sedanje in bodoče rodove. Izkušnja preteklosti je dragocena popotnica novim časom, ki preprečuje ponavljanje napak in s ponosom na dosedanje uspešne razvojne korake gradi stanovsko identiteto, tradicijo, ponos, samozavest, kleno držo znanstvenega dela in

visokega etosa. S postavljanjem zbirk, zbiranjem artefaktov, spoznavanjem resničnih zgodb o velikih dosežkih v stroki in njihovih predanih odkriteljev, vzgajamo nove generacije strokovnjakov za vztrajno, odgovorno in vzorov polno delo, ki prinaša uspehe za bolnike kot za farmacevtsko stroko. Predvsem pa preko zbirk širša javnost spoznava, kako izjemni intelektualni presežki so potrebni za največja odkritja.

Za praktično uporabo strnimo pregled nad zbiranjem predmetov za zgodovinske farmacevtske zbirke. Prvi korak pri zbiranju je določitev vrste predmetov, ki bodo vključeni v zbirko. **Stare farmakopeje** v izdajah iz različnih obdobj prikazujejo razvoj farmacevtskih standardov in so ključne za razumevanje zgodovine farmacije. **Pisni viri in recepti**: stare receptne knjige, ročno napisani recepti in zapiski zdravnikov ali farmacevtov ponujajo vpogled v pretekle farmacevtske prakse. **Farmacevtska orodja in embalaža**: stekleničke, tehtnice, malhe za zelišča in stara embalaža zdravil so pomembni artefakti, ki prikazujejo razvoj farmacevtske tehnologije. **Zgodovinske medicinske in farmacevtske knjige**: so gradiva, ki opisujejo zgodovino zdravil, farmacije in medicinske prakse, so nepogrešljiva za raziskovalce. **Zelišča in zapisi o ljudskem zdravilstvu**: zbiranje zelišč, njihovih opisov in zapisov o njihovi tradicionalni uporabi pomaga ohraniti znanje o naravnem zdravljenju. **Drugi artefakti** so stari farmacevtski pohištveni kosi, kot so lesene omare za zdravila, in zgodovinski laboratorijski instrumenti, ki dodajajo zbirkam dodatno vrednost.

Zbiranje in selekcija predmetov zahtevata premišljeno strategijo. **Iskanje virov poteka**: po starinarnah, tržnicah, starih lekarnah, knjižnicah, muzejih, arhivih in zasebnih zbirkah. Povezati se je treba z lokalnimi zgodovinskimi društvi in farmacevtskimi združenji. **Povezovanje z javnostjo**: organiziranje dogodkov ali kampanj za zbiranje, kjer javnost povabiš k doniranju starih predmetov. **Sodelovanje z raziskovalci in zgodovinarji**: ti strokovnjaki lahko pomagajo pri identifikaciji pomembnih predmetov in dokumentov. **Selekcija**: poudarek naj bo na predmetih z visoko zgodovinsko vrednostjo, redkih primerkih in dokumentih z edinstvenimi ali podrobno opisanimi farmacevtskimi praksami. Natančna **dokumentacija** je ključna za ohranjanje vrednosti zbirke. **Podrobno beleženje**: vsak predmet naj bo skrbno opisan (datum, izvor, material, uporaba, zgodovinski pomen). Uporaba digitalne in fizične kartoteke. **Fotografska dokumentacija**: vsak predmet je treba fotografirati iz več zornih kotov. Fotografije naj vključujejo detajle, kot so etikete ali oznake. **Pisni viri**: dokumentirati vse pisne vire, vključno z njihovim izvorom, avtorjem, datumi in vsebino. **Digitalizacija**: razmisliti o digitalizaciji zbirk za zaščito pred propadanjem in za dostopnost raziskovalcem. **Ohranjanje in hranjenje**: za dolgoročno ohranjanje predmetov je potrebno zagotoviti ustrezne pogoje. **Kontrolirani pogoji**: ustrezna temperatura, vlaga in svetloba so ključni za ohranjanje starih

predmetov in dokumentov. **Redno vzdrževanje:** redno pregledovanje predmetov glede propadanja ali poškodb. Uporaba zaščitnih materialov, kot so arhivske škatle in folije brez kislin.

5 VIRI IN LITERATURA

1. Gary Edson. Museum Ethics Theory and Practice. First Published 1997. eBook:
<https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780203973868/museum-ethics-gary-edson>
2. Susan Pearce, Susan M. Pearce. Collecting in Contemporary Practice. Sage Publications (CA), 1997
3. Minařik F. *Od staroslovanskega vrařtva do sodobnega zdravila*. Ljubljana: Slovensko farmacevtsko druřtvo, Ljubljana, 1971.
4. Zupanić Slavec Z. *Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem. Medicina skozi čas, javno zdravstvo, farmacija = The history of healthcare and medicine in the Slovene lands. From traditional to modern healthcare; pharmacy*. Ljubljana: Slovenska matica: Znanstveno druřtvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2017 359-412.
5. Crellin J K. Pharmaceutical history and its sources in the Wellcome Collections. I. The growth of professionalism in nineteenth-century British pharmacy. *Med Hist* . 1967 Jul;11(3):215-27. doi: 10.1017/s0025727300012321.
6. Crellin J K, Scott J R. Pharmaceutical history and its sources in the Wellcome Collections. II. Drug weighing in Britain, c. 1700-1900. *Med Hist*. 1969 Jan;13(1):51-67. doi: 10.1017/s0025727300013946.
7. Schmitz R. *Geschichte der Pharmazie*, Bd. 1. Eschborn: Govi, 1998.
8. *Collections Care for Historical Pharmaceutical Collections*:
<https://www.museumofhealthcare.ca/explore/research-and-collections/care-of-historical-pharmaceuticals-resource-package.html/>
9. W D Müller-Jahncke. Collection and verification--pharmacy history museums in East and West Germany. *Pharm Unserer Zeit* . 1990 Mar;19(2):56-60. doi: 10.1002/pauz.19900190207.
10. J Knoll. History and highlights of pharmacology in Hungary. *Annu Rev Pharmacol Toxicol*. 1976;16:487-502. doi: 10.1146/annurev.pa.16.040176.002415.
11. Brkić Midžić S. A new museum within the Croatian academy of sciences and arts and the first of its kind in Croatia: the Croatian museum of medicine and pharmacy. *Acta Med Hist Adriat*. 2016 Dec;14(2):201-210. PMID: 28038483

12. Krbavčič A. *Farmacija na slovenskem ozemlju do osamosvojitve Republike Slovenije. Farm Vestn* 2000; 51 (jub. št.): 9–12.
13. Božič B, et al. *Farmacija v Sloveniji. Pharmacy in Slovenia*. Ljubljana: Slovensko farmacevtsko društvo, 1998.
14. Dobrovoljc R, et al. *40 let slovenske farmacije*. Ljubljana: Slovensko farmacevtsko društvo, 1990.
15. Štolfa F. Zbirka starih zobozdravstvenih instrumentov, pripomočkov in opreme v Muzeju novejšje zgodovine v Celju. *Zobozdr Vestn* 2005; 60 (3–5): 317–8.
16. Zupanič Slavec Z. *Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem. Medicina skozi čas, javno zdravstvo, farmacija = The history of healthcare and medicine in the Slovene lands. From traditional to modern healthcare; pharmacy*. Ljubljana: Slovenska matica: Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2017, 434–442.

OPREDMETENA LEKARNIŠKA DEDIŠČINA

POSTOPKI EVIDENTIRANJA IN PREZENTACIJE LEKARNIŠKE DEDIŠČINE

Jože Rataj, univ. dipl. zgodovinar, muzejski svetnik

Pokrajinski muzej Celje, Trg celjskih knezov 8, Celje

1 UVOD

V sklopu evidentiranja lekarniške dediščine sledimo načelom urejanja lekarniške dediščine, kot je to poznano na področju muzejske ali arhivske stroke. Postopki so določeni z uredbo o urejanju dokumentacije za premično kulturno dediščino, kamor spada predmetna dediščina (1, 2, 3). Ta se praviloma hrani v muzejskih institucijah, a veliko je zasebnih zbirk, ki so urejene na podlagi svetovanja muzejskih institucij. Muzeji smo institucije, ki skrbimo za evidentiranje, zbiranje, dokumentiranje in prezentiranje premične kulturne dediščine. Seveda v ta sklop sodi tudi hranjenje, vendar je možno, da so predmeti hranjeni tudi pri lastnikih ob zagotovitvi ustreznih pogojev. Muzeji lahko v sodelovanju z lastniki bodisi zasebniki ali javnimi institucijami pripravijo evidenco dediščine, valorizacijo in strokovne podlage za eventualno razglasitev zbirke predmetov kot muzejske zbirke.

S takšnim pristopom in sodelovanjem lahko mnogokrat preprečimo nepooblaščen odtujevanje predmetov in ohranitev dediščinskega fonda. Prav tako lahko lastniki lekarniških zbirk ali predmetov zagotovijo ustrezno prezentacijo in dostopnost tega segmenta dediščine širši javnosti. Lekarništvo in njegovo poslanstvo so namreč stoletja dolgo delovali v korist ljudi. Iz tega zornega kota se mi zdi primerna vzpostavitev sodelovanja med lekarniškimi zbirkami in muzeji, saj bomo na ta način naredili korak naprej tudi pri popularizaciji dediščine (4).

Namen prispevka je prikazati širši javnosti omenjene postopke, njihov smisel in pomen za ohranjanje dediščine.

2 UMEŠČANJE PREDMETA V ZBIRKO

Predmet, ki ga uvrščamo v zbirko, naj si bo to v muzeju, v lekarni ali pri zasebnem zbiralcu oz. lastniku, prinaša s seboj dragocene podatke o tem, iz česa je predmet narejen, kdo je bil njegov prejšnji lastnik, od kod prihaja ter kdo in zakaj ga je uporabljal. S tem se odpira pot do dopolnjevanja informacij, kje in kako je hranjen ali je bil razstavljen itd. Vse to zaokroža nek začetni zbir podatkov o predmetih in je zaradi tega integralni del zbiranja podatkov o predmetih. Predmetom ali skupinam predmetov sledijo v nadaljevanju z njimi povezane zgodbe, saj nam tako predstavljajo pristno materialno vez s preteklostjo. Predmeti oziroma zbirke nam služijo

za izobraževalne, strokovne in raziskovalne namene. Za zagotavljanje tega je potrebno upoštevati priporočila in postopke, ki omogočajo vodenje podatkov o zbirkah ali predmetih (5). Tovrstna dokumentacija je tudi bistvenega pomena za vse lastnike ali uporabnike zbirk. Hkrati pa dokumentacija pomaga pri upravljanju s predmeti ali zbirkami.

V muzejski stroki se zgodba s predmeti pričenja s prihodom predmetov ali zbirke v muzej. V tej začetni fazi se pričakuje enakovredno obravnavo predmetov. To je pomembno predvsem pri zbirkah kot zaključenih celotah. Vemo, da pri zaokroženi zbirki dobimo tudi gradivo, ki ga kasneje ob upoštevanju kriterijev lahko tudi ne uvrstimo v zbirko muzeja ali pa vrnemo lastniku. Prihod gradiva v muzej se kaže skozi dogovorjeno zbiralno politiko muzeja. V Sloveniji poznamo t. i. kompleksne muzeje, v katerih se zbira gradivo iz več področij, od arheoloških ostalin do predmetov uporabne umetnosti, etnoloških zbirk, zgodovinskih zbirk, umetnostno zgodovinskih in nekaterih specifičnih zbirk. Tu izstopajo zbirke, ki so bile prevzete v muzej kot zaokrožene celote preko zapuščin, volil ali odkupov celotne zbirke. Poleg t. i. kompleksnih muzejev pa imamo še muzeje, ki se usmerijo na predstavljanje premične dediščine posameznega obdobja ali osebe. Iz teh najpogosteje nastajajo t. i. spominske sobe ali po lastniku poimenovane zbirke (npr. zbirka Bohuslava Lavičke, Sadnikarjeva zbirka, Sokličeva zbirka, zbirka Alme M. Karlin in podobno). Večina tega gradiva pride v muzej, kot že omenjeno, preko volil, zapuščin in nakupov. Za vse načine pridobivanja velja enoten vhodni postopek (5). Ta določa pogoje, pod katerimi je predmet ali zbirka prišla v muzej. Hkrati z izvedenim vhodnim postopkom muzej poskrbi za kopijo vhodnega dokumenta lastniku oz. prinašalcu v muzej. To je hkrati potrdilo lastniku, da je predmet predal muzeju. Muzej ima že vnaprej pripravljen obrazec, ki sledi zakonskim predpisom s področja varovanja premične kulturne dediščine. Ta obrazec, ki izkazuje namen prevzema gradiva, se izpolni in izroči prinašalcu gradiva. S tem se izkaže opredelitev sprejema gradiva, naj si gre za odkup, fotografiranje, evidentiranje, raziskovanje. Ta obrazec izpolni muzejski kustos, ki je skrbnik za posamezno muzejsko gradivo ali zbirko. Obrazec se izpolni v najmanj dveh izvodih, ki jih prejmeta muzej in lastnik. Predmet v tem postopku še ne dobi sledljivih števil, kot sta akcesijska številka in kasneje inventarna številka, ki predmet uvrsti v muzejsko zbirko. Predmet se ob prevzemu fotografira in popiše stanje, da pri eventualnem vračanju ne pride do zapletov. Običajno muzej svoj izvod vhodnega potrdila kot kopijo doda predmetu ob namestitvi v priročni depo, kjer je predmet hranjen do nadaljnjih postopkov. Pri vhodnem obrazcu je poudarek na naslednjih podatkih: zaporedna številka predmeta (ta pomeni sledljivost in preglednost nad potencialno vrnjenimi predmeti). Podatki: ime in priimek, naslov lastnika ali izročitelja, datum vhoda predmeta, izjava o stanju predmeta, kratek opis predmeta, vzrok prihoda predmeta (darilo, odkup, volilo). Poleg teh so

potrebni še podatki, kot so pogoji lastnika ali izročitelja v zvezi s predmeti (podatke o potrebni vrnitvi, varovanje osebnih podatkov in njihova anonimnost ter določena dostopnost za strokovno obdelavo), dogovorjeni datum vrnitve izročenih predmetov ter podpisa lastnika in odgovorne osebe iz ustanove, ki predmete sprejema (6).

3 AKCESIJSKI POSTOPEK IN INVENTARIZACIJA

Po prihodu predmetov v muzej in če so predmeti predvideni, da postanejo del muzejskih zbirk, se izvede postopek akcesije, kot vmesna faza do inventarizacije. Sama akcesija je sicer neobvezen postopek v primeru, da bo predmet v naslednjem koraku inventariziran in bo dobil inventarno številko. V primeru akcesije lahko predmet ostane v muzeju kot dopolnitev zbirke, a po mnenju skrbnika zbirke ni toliko pomemben predmet, da bi ga takoj inventarizirali. Naslednji skrbnik bo morda glede na svojo strokovno presojo uvrstil v zbirko kot muzealijo in predmetu dal inventarno številko (7). Akcisijski postopek je končni postopek pri predmetih brez podatkov, pri poškodovanih ali nepopolnih predmetih. Naslednji, ključni korak pa je inventarizacija predmetov. Ta je namenjena predmetom, s katerimi dopolnjujemo naše zbirke v muzejih in jih tako bogatimo. Zaradi njihovega pomena jih nazivamo muzealije. Muzealija ne more biti katerikoli predmet. Zato za postopkom inventarizacije stoji tehtna odločitev tudi na osnovi zbiralne politike muzeja. Muzej bo z muzealijami svoje zbirke bogatil ter jim omogočal primerno kakovost in prostor za hranjenje v ustreznih pogojih (8).

4 ZBIRKE KOT KULTURNI SPOMENIKI

Pogosto se srečamo s vprašanjem, zakaj so ti postopki potrebni. S tem namreč omogočimo muzeju, da ima pod nadzorom predmete v zbirki, pozna identiteto vsakega predmeta in potrdi lastništvo predmetov. To seveda formalno velja za delovanje muzejev, ki so po ICOM-ovi definiciji institucije, ki zbirajo, hranijo, proučujejo in prezentirajo premično dediščino. S sodobnejšimi postopki in načini delovanja tudi sicer stereotipna definicija doživlja svoje spremembe (8). A vendarle nismo le muzeji tisti, ki skrbimo za dediščino kot del kulturne dediščine naroda. Zato z inventarizacijo predmeti ali zbirke postanejo kulturni spomeniki. Ti so lahko lokalnega kot tudi državnega pomena. Lokalne muzejske zbirke razglasi z odlokom lokalna skupnost, v kateri se zbirka nahaja ali pa država za zbirke nacionalnega pomena.

Postopek razglasitve ni vezan le na zbirke muzealij, ki jih hranijo muzeji, ampak tudi na zasebne zbirke ali zbirke, ki jih hranijo institucije. Tako zasebniki kot javne institucije lahko k sodelovanju povabijo muzeje, ki izvajajo javno službo na področju varovanja premične dediščine, da jim pripravijo strokovne podlage za razglasitev zbirke, ki s pravnim aktom lokalne

skupnosti ali države postane muzejska zbirka. Zbirka še vedno ostaja last zasebnika ali institucije. Edini pogoj je, da zbirka ostaja kot celota in ni možnosti odtujitve dela zbirke ali posameznih predmetov. To je sicer moment, ki marsikdaj lastnike navede na dvome pri odločitvah za razglasitev muzejske zbirke. Za razglašeno zbirko se pripravi podoben popis kot za zbirko muzealij v muzeju (6).

Pri popisu in ureditvi razglašene zbirke se pripravi dokumentacija podobno kot pri zbirkah muzealij. Nastane t. i. katalog zbirke, ki vsebuje: zaporedno številko predmeta, ime predmeta, kratek fizični opis, podatke o izvoru predmeta, načinu in datumu pridobitve ter podatke o dostopnem slikovnem gradivu. Ob tem katalogu je dobrodošla fotografska dokumentacija, ki nam je v pomoč pri iskanju predmeta. V katalog predmetov lahko zapišemo še vrsto drugih podatkov o samih predmetih ali zbirki. Navajamo še podatke o odgovornosti za predmet, podatke o nastanku zapisa o predmetu, fizični opis predmeta, podatke o najdišču, izdelavi in tehniki. Katalog lahko dopolnimo še s dokumentacijo, kot je korespondenca, pogodbe, hemeroteke, poročila in drugo. To hranimo v mapi s številko predmeta, v kateri so hranjeni kataloški zapisi skupaj z drugo dokumentacijo. V zadnjih desetletjih se vse bolj uveljavlja elektronska dokumentacija, medtem ko se starejši muzeji srečujemo s klasično dokumentacijo. Seveda je kombinacija obeh najboljša (5).

5 IZPOSOJA MUZEJSKIH ZBIRK ALI POSAMEZNIH PREDMETOV

Izposoja predmetov, ki so del razglašene muzejske zbirke ali posamezni predmeti, je ena najpomembnejših postopkov operiranja s predmeti. Osnova je izdelava izhodne dokumentacije, da lastnik odgovorno ravna s predmeti, ki jih posoja. Izhodna dokumentacija zagotavlja, da noben predmet ne zapušča zbirke brez soglasja lastnika ali odgovorne osebe ter da je izposoja sledljiva. Glede izposoje je potrebno slediti strokovnemu mnenju in skladnim pogojem, ki jih določa posojevalec. Izhodni obrazec mora biti izpolnjen pred tem, ko predmet zapusti zbirko. Za izposoje odgovarja odgovorna oseba oz. skrbnik zbirke. Med podatki se usmerimo na številko predmeta, kratek opis, odgovorna oseba, stanje, vrednost predmeta za zavarovanje. Tu priporočamo, da v primeru izposoje predmet zavarujemo. Izhodni obrazec podpiše odgovorna oseba institucije ali lastnik. Ob tem sledijo še podatki o prevzemniku gradiva ali predmetov, razlog izposoje, datum izhoda, podpis prevzemnika ter predviden datum in način vrnitve ter prostor za datum prejema. Izhodni podatki se morajo ujemati z ostalimi podatki, ki so potrebni za nadzor nad predmeti, kar je veljalo že pri podatkih v postopku vhoda (6).

Praksa v muzejih je dolgo časa omogočala posojanje predmetov za daljše obdobje. A pri tem je dostikrat prihajalo do težav. Najpogosteje se je zamenjala odgovorna oseba in sčasoma se je

izgubil stik s predmeti. Zato mora biti vsako posojanje dogovorjeno z izposojevalcem z razlogom in za določeno obdobje. Tem težavam se najlaže izognemo s prakso krajših obdobj posoje in z možnostjo podaljšanja rokov posoje. Če se obe strani strinjata, se takšna podaljšanja vedno znova obnavljajo.

6 ZAKLJUČEK

Za zaključek želim poudariti le to, da je več tovrstnih zbirk že evidentiranih tudi s strani pristojnih muzejev. Ponekod so lekarniške zbirke predstavljene tudi kot del muzejskih zbirk, npr. Pokrajinski muzej Maribor, Muzej novejšje zgodovine Celje, Belokranjski muzej Metlika in drugje. Se pa tudi v drugih muzejih nahajajo številni predmeti, ki so povezani z lekarniško dejavnostjo. To so predvsem stojnice in steklena embalaža, recepti za zdravila in drugo. Vse to pa tvori nepogrešljiv segment dediščine, ki nas še posebej povezuje s poslanstvom lekarniške dejavnosti v naših mestih in krajih. S tvornim sodelovanjem med lekarnami in zasebnimi zbiralci tovrstne dediščine na eni strani in muzeji na drugi bomo ustvarili še pogoje za celovitejšo in jasnejšo predstavitev tega segmenta premične kulturne dediščine, ki je prevečkrat nevidna očem javnosti.

7 VIRI IN LITERATURA

1. ICOM CIDOC Registration step by step: when an object enters the museum, ICOM, 1993, dostopno na http://cidoc.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/6/2020/03/CIDOC_Fact_Sheet_No_1.pdf)
2. Dorrell, Thornes, Lie, Gregor Moder (urednik), Identifikacijski obrazec predmetne kulturne dediščine, Ljubljana, 2008.
3. Holm, Stuart, Opredmeteni predmeti, Skupnost muzejev Slovenije, Ljubljana, 2003.
4. Standard Spectrum. Dostopno na: <https://collectiontrust.org.uk/spectrum/spectrum-5/>.
5. Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1), dostopno na : <https://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4144>).
6. Označevanje in oštevilčenje predmetov, Skupnost muzejev Slovenije, Ljubljana, 2001. Dostopno na: <http://www.sms-muzeji.si/udatoteke/priročnik/16-Označevanje-in-stevilčenje.pdf>.
7. Pravilnik o vodenju inventarne knjige premične kulturne dediščine. Dostopno na: <http://ww.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV6282>.
8. ICOMov kodeks profesionalne muzejske etike, ICOM, Paris, 2022. Prenovljen Kodeks sprejet na Generalni konferenci ICOM, Praga, 2022.

PREGLED STANJA ZBIRK S PODROČJA LEKARNIŠTVA V SLOVENIJI

Slavko Rataj, mag. farm., spec.,

Celjske lekarne, javni lekarniški zavod, Ljubljanska 20b, Celje

1 UVOD

Iz preteklosti farmacije v Sloveniji so se ohranile zbirke, ki so po večini vezane na lekarniško tradicijo, in zbirke farmacevtske strokovne literature v okviru nekaterih zbirk ter v arhivih, samostanskih in javnih knjižnicah. Zbirke so začele nastajati po drugi svetovni vojni, ko so lekarniški zavodi pričeli prenavljati svoje prostore in jih opremljati s sodobnim pohištvo, staro pohištvo, opremo in posodje pa shranili v depojih. Tam je veliko propadlo ali se je porazgubilo. Prvotni lastniki so bili zasebni lekarnarji, dokler ni bila po drugi svetovni vojni lekarniška dejavnost nacionalizirana (1). Te zbirke so pomembne, saj nam odstirajo zgodovinski razvoj materije medike in umetnosti oblikovanja zdravil. Sekcija za zgodovino farmacije si je zato že pred leti zadala nalogo, da popiše farmacevtske zbirke, ki se nahajajo v Sloveniji. Pomembnejši del zbirk je predstavila kolegica Breda Kosirnik v prilogi publikacije Utrinki iz zgodovine farmacije na Slovenskem, 1. knjiga, SFD, SZF, Ljubljana, 2017. V naslednjih letih sem odkril še nekaj zbirk lekarniške materialne dediščine in popise starejše farmacevtske literature, ki se je ohranila v Sloveniji do današnjih dni.

V Sloveniji se nahajajo naslednje do sedaj znane zgodovinske zbirke s področja lekarništva :

1. SAMOSTANSKA LEKARNA OLIMJE
2. LAVIČKOVA ZBIRKA V LJUBLJANI
3. LEKARNIŠKA ZBIRKA ALLA FENICE KOPER
4. LEKARNIŠKA ZBIRKA TOVARNE KRKA NOVO MESTO
5. LEKARNIŠKA ZBIRKA mr.ph. JANEZA KRISTANA V LOGATCU
6. POMURSKA ZDRAVSTVENA ZBIRKA V GRADU BELTINCI
7. MUZEJSKA ZBIRKA LEKARNIŠTVA V MUZEJSKI DEPANDANSI V LENDAVI
8. LEKARNIŠKA ZBIRKA IN RAZSTAVA ARS PHARMACEUTICA V POKRAJINSKEM MUZEJU MARIBOR
9. MUZEJ NOVEJŠE ZGODOVINE CELJE - lekarniški ambient Pri orlu na ulici obrtnikov v sklopu razstave Živeti v Celju in ZBIRKA IZ PRETEKLOSTI CELJSKIH LEKARN v izložbenih oknih Lekarne Center
10. LEKARNIŠKA ZBIRKA FARMADENT MARIBOR
11. LEKARNIŠKA ZBIRKA V BELOKRANJSKEM MUZEJU METLIKA

12. LEKARNIŠKO ALKIMISTIČNI MUZEJ RADOVLJICA
13. LEKARNIŠKO POHIŠTVO Emilije Fon, SALUS d.d., Ljubljana,
14. LEKARNIŠKA ZBIRKA LEKARNE LJUBLJANA, na Upravi zavoda
15. RESTAVRIRANO LEKARNIŠKO POHIŠTVO LEKARNE MIRJE, LJUBLJANA
16. LEKARNIŠKO POHIŠTVO LEKARNE LEVSTIK, LJUBLJANA
17. FARMACEVTSKA ZBIRKA FAKULTETE ZA FARMACIJO V LJUBLJANI
18. RESTAVRIRANO POHIŠTVO LEKARNE GORENJA VAS V LOŠKEM MUZEJU
19. LEKARNIŠKA ZBIRKA TOMIJA POPOVSKEGA LJUBLJANA

2 LEKARNIŠKE ZBIRKE

Pomembnejše zbirke bodo v nadaljevanju simpozija podrobneje predstavljene. Manjše, a nič manj pomembne, kratko predstavljam v nadaljevanju.

Samostanska lekarna OLIMJE

V prejšnjih stoletjih je bilo poslikovanje lekarniških prostorov, posebno stropov, zelo razširjeno. Pa tudi zunanost hiše, v kateri je bila lekarna, so označevali s freskami ali reliefi posameznih svetnikov, Asklepija in Higieje ter drugih slavnih antičnih zdravnikov. V tedanjih časih je bilo v navadi, da so samostanske lekarne poslikavali s prizori iz biblije, pa tudi z mitološkimi motivi. Vsebina poslikave je lekarnarja vsak dan spominjala na njegove naloge, na etiko, ki naj ji sledi, razen tega pa mu je lepšala okolje in pričarala nekaj zunanjega sveta. Po mnenju umetnostnozgodovinske stroke / I. Curk / freske v olimski lekarni, ki so nastale 1780, odlikuje vsebina, ki je pri nas edinstvena, in celota ambienta, ne pa njihova umetniška vrednost. Od lekarniške opreme olimske lekarne, ki je bila zelo skromna, se je ohranilo 12 lesenih posod (stojnic) z napisi na poševnih belih pasovih z modrim robom. Črke so črne, le začetnice besed rdeče. Napisi na njih: Bol. alba, Cinamom., G. Galvan., G. Sarcocol, G. tragac., Lap. Pumic., Mini R., Nuc. Mosc., Os. Saepiae, Priap. Carvi, San. Drac., Terra Sigil.pr. Te posode so sedaj razstavljene v lekarniški zbirki Pokrajinskega muzeja v Mariboru. V cerkvi, v kapeli sv. Frančiška Ksaverija je na steni freska, kako svetnik zdravi bolnika, v ozadju je naslikana lekarna. Lekarno je poslikal štajerski baročni slikar Anton Lerchinger iz Rogatca. Poslikave so bile restavrirane leta 1989 (Mirko Šubic in restavratorji) (2).

ALLA FENICE KOPER

Koper je mesto, kjer se na Slovenskem prvič pojavi laična lekarna (1411), najstarejša lekarna v Istri. V današnji lekarni v Kopru je v spomin na prvotno lekarno družine Palma Alla Fenice (Pri

Feniksu) in več kot petstoletno lekarniško tradicijo v mestu, razstavljena izvirna lekarniška omara s farmacevtskimi posodami. Preostalo pohištvo, posodje in del galenskega laboratorija pa so ob prenovi lekarne leta 1959 prenesli v lekarniško zbirko v Pretorsko palačo v Kopru, oficino lekarne pa je prevzel v hranjenje Pokrajinski muzej v Kopru. Tu je zdaj predstavljena officina lekarne Alla Fenice s predalniki in policami ter recepturna miza in lekarniško posodje. Pohištvo izhaja najverjetneje iz sredine 18. stoletja, sodeč po napisih oziroma materiji mediki, ki je bila hranjena v predalih. Najdemo napis Conservae, ki označuje zdravilne oblike, ki so bile v rabi v 16., 17. in tudi 18. stoletju. To je mešanica zmletih rastlinskih cvetov in drugih delov rastlin ter medu. Na posodah pa najdemo napis Electuaria, ki označuje mehke zdravilne oblike (čežane), ki so bile v uporabi pred 19. stoletjem.

Lekarniško posodje izvira večinoma iz 18. in 19. stoletja, izdelano pa je iz keramike (fajansa in porcelan) in stekla (prozorno, kobaltno steklo in steklo zelene barve in v barvi ambre). Stekleno laboratorijsko posodje se je običajno uporabljalo v galenskem laboratoriju lekarne in izvira verjetno s konca 19. ali začetka 20. stoletja (17).

V Piranskem pomorskem muzeju in Mestnem arhivu v Piranu hranijo dragocene primerke lekarniškega posodja in farmacevtskega laboratorijskega pribora ter nekaj lekarnarskih diplom iz stare Piranske lekarne, ki je tam delovala že v prvi polovici 15. stoletja (3).

MUZEJSKA ZBIRKA LEKARNIŠTVA V MUZEJSKI DEPENDANSI V LENDAVI

Nastala je ob 180-letnici lekarništva v tem kraju (1835–2015). Predstavljena je nekdanja lekarna v Dolnji Lendavi. Razstavljen je izjemni lekarniški rokopisni priročnik Manuale Pharmaceuticum, ki bo predstavljen v nadaljevanju članka. Razstavljena lekarniška oprema iz konca 19. stoletja je zelo dragocena, ne le z vidika zgodovine farmacije, temveč tudi s kulturnozgodovinskega vidika in vidika umetne obrti (3).

LEKARNIŠKA ZBIRKA in razstava ARS PHARMACEUTICA v POKRAJINSKEM MUZEJU v Mariboru

Lekarniška zbirka prikazuje rekonstrukcijo historične lekarne s konca 19. stoletja. Predstavljeni so prodajni prostor lekarne (officina) z originalnimi lekarniški omarami in stojnicami ter recepturno mizo, lekarniški laboratorij z opremo za izdelavo zdravil in materialko (skladišče za surovine). Posebej so izpostavljeni predmeti iz nekdanjih samostanskih lekarn v Olimju in Slovenski Bistrici ter še nekaterih štajerskih mestnih lekarn. Razstavljene predmete je prizadevno zbiral farmacevtski zgodovinar in mariborski lekarnar prof. Franc Minařik. Predstavljena je tudi lekarniška knjiga s konca 16. stoletja. Na ogled so rastlinske droge, ki jih

obiskovalci lahko primejo in povohajo, izvedo pa tudi o zlorabi drog. V zbirki hranijo možnar z letnico 1614, ki izvira iz nekdanje samostanske lekarne v Slovenski Bistrici (3).

LEKARNIŠKA ZBIRKA mr.ph. JANEZA KRISTANA V LOGATCU

Janez Kristan mr.ph. je leta 1928 v Logatcu odprl prvo lekarno poleg železniške postaje. Leta 1939 jo je preselil v svojo novo hišo v Dolnjem Logatcu 181. Lekarno so 1972 preselili v prostore novega Zdravstvenega doma in v njenem sklopu predstavili tudi oficino nekdanje stare Kristanove lekarne z opremo in priborom. Popis lekarniške zbirke z dne 10. 6. 2010 št. 620-1/2020-2 sta pripravili Alenka Čuk in Magda Peršič, muzejski svetovalki Notranjskega muzeja v Postojni.

V zbirki sta evidentirali 479 predmetov kulturne dediščine in sicer : notranja lekarniška oprema (dve črno polirani omari iz hrastovega lesa iz oficine, drobni inventar – lekarniško posodje: lesene, steklene in porcelanske stojnice (vseh je 384), menzure, različne patene in ovojna, lončki, stekleničke s kapalkami, lonček za praške, lekarniško orodje (sterilizator ter različne spatule, žličke, pestila, injekcija, trinožnik, stiskalnica za tinkture, različne tehtnice z utežmi, električni grelec, stroj za izdelavo svečk, bužijška stiskalnica za svečke, deska za pilule).

Zbirko dopolnjujejo tri enciklopedije Meyers Encyklopädische Werke, izdane na Dunaju 1899, ki jih je 1933. z lastnoročno napisanim posvetilom lekarnar poklonil dolnjelogaški šoli.

Leta 2009 so jih vrnil v lekarno za dopolnitev lekarniške zbirke in v spomin na darovalca.

Znana "hišna specialiteta" te lekarne je bil Losjon proti osivitvi las (v črni barvi), ki so ga uporabljali tudi zdravniki, saj tedaj še ni bilo pravih barv za lase. Veliko poudarka so v tej lekarni dajali tudi veterini, saj je vsak tretji obiskovalec spraševal po zdravilih za živali (3).

LEKARNIŠKO POHIŠTVO EMILJE FON iz Kostanjevice na Krki iz lekarne Sv. Miklavža.

Za izdelavo načrtov za lekarniško pohištvo je lekarnarica zaprosila svojega dolgoletnega prijatelja Jožeta Plečnika, ki pa je za to delo priporočil Borisa Kobeta. Ta je izrisal načrte, pregledal pa Jože Plečnik. Načrti so ohranjeni v Muzejski zbirki Božidarja Jakca v Kostanjevici. Pohištvo sta 1927 izdelala mizarski mojster Alojz Gruden in pomočnik Lojze Bizjak. Zanimivo je iz razloga, ker po svetli polituri odstopa od takrat moderne, temno lakirane lekarniške opreme (ki tudi utruja oči) in velja po neodvisni strokovni oceni za kakovostno modernistično delo. V letih 1938–39 je lekarnarica zgradila po načrtih Borisa Kobeta novo poslopje, v katerega je preselila lekarno in opremo iz starega objekta v središču Kostanjevice. Nad lekarno je tudi stanovala. Staro pohištvo je odkupilo podjetje Salus iz Ljubljane in ga restavriranega razstavilo

v svojih prostorih. Dva za lekarno izdelana stola z inicialkama EF, izdelana po Plečnikovem načrtu, sta danes v Lekarni Krško (3).

LEKARNIŠKA ZGODOVINSKA ZBIRKA FARMADENT MARIBOR

Posvečena je zgodovinarju farmacije mag. Štefanu Predinu ob njegovi 75-letnici rojstva. Predstavljeni so lekarniško pohištvo, pripomočki galenskih laboratorijev, stare botanične, lekarniške in medicinske knjige, tehtnice, albareli, porcelanaste, lesene in steklene stojnice. Zbirka prikazuje lekarno iz sredine 19. stoletja, obogateno z nekaj še starejšimi predmeti. Omari iz češnjevega lesa izvirata iz začetka 19. stoletja, poličniki in predalčniki pa s konca 19. stoletja. Ti so nekoč krasili staro celjsko lekarno. Vsak razstavljen lekarniški eksponat nosi svojo zgodbo. Podobno kot v lekarniško alkimističnem muzeju v Radovljici je predstavljen tudi izvor in razvoj predmetov, ki so pomembni v zgodovinskem razvoju lekarništva. Med drugimi predmeti je razstavljen tudi skarifikator, priprava za puščanje krvi. To je bila v preteklosti zelo pogosta metoda zdravljenja. Razstavljena je tudi botanična lekarniška knjiga Komentar Dioskorida z ročno obarvanimi lesorezi Mattiolija iz 16. stoletja, ki je več stoletij veljala kot uradni farmakološki priročnik. Mattioli je delal kot zdravnik in naravoslovec v Gorici sredi 16. stoletja. To Mattiolijevo delo vključuje tudi lokalne posebnosti in šteje za najstarejši zapis naše flore in naših zdravilnih rastlin. Knjiga je iz Minařikove zapuščine, Mariborske lekarne so jo odkupile od njegove nečakinje Marice Kramberger iz Lenarta (3). Izvod istega dela, ki je izšlo v Benetkah 1569, je ohranjen tudi v lekarniški zbirki tovarne Krka Novo mesto (13).

ARHIV KRKE d.d. NOVO MESTO

Hrani bogato zbirko lekarniških predmetov, ki je podrobno opisana in inventarizirana. Vključuje stare lekarniške keramične posode iz Fondove lekarne v Piranu (modro poslikan cvetlični dekor majolik in albarelov različnih velikosti z napisi v gotici in medeninastimi pokrovi, skupno 44) izdelane v Italiji v 18. stoletju. Krka jih je odkupila leta 1959. Napisi odstirajo materijo mediko 18. stoletja, možnarje iz 17. in 18. stoletja, poslikane porcelanske lekarniške posode iz 19. stoletja različnih oblik in velikosti, steklene lekarniške posode iz konca 19. in začetka 20. stoletja in komplet medeninastih lekarniških uteži iz leta 1810. Med strokovnimi knjigami tu najdemo že omenjen Mattiolijev Komentar k Dioskoridu iz leta 1569 in Diderot – D Alambertovo Enciklopedijo tehniških ved v šestih zvezkih, ki je izšla v Parizu od 1762–1772 in drug lekarniški inventar (13).

BELOKRANJSKI MUZEJ METLIKA

Lekarniška vitrina v muzeju je del stare Wachatove lekarne k Sveti trojici v Metliki iz druge polovice 19. stoletja, ko se je z lekarniško dejavnostjo tam ukvarjal čeh Miroslav Horaček, tudi občinski odbornik in podpornik revežev. Lekarnar Wacha, tudi čeh, ki se je z družino naselil v Metliki leta 1876, je po desetih letih lekarno preselil na Mestni trg, v svojo novo nadstropno hišo. Bil je ugleden meščan, aktiven na vseh področjih družbenega in društvenega življenja. Sin Milan je njegovo lekarniško delo nadaljeval in 1947 prodal lekarno Upravi državnih lekarn. Zraven vhoda v lekarno je Wacha dal vzidati relief svete trojice, ki na istem mestu stoji še danes, lekarno pa so 1984 iz te hiše preselili v nastajajoči upravno-trgovski center v novem delu Metlike. Zbirko lekarniških predmetov, ki je shranjena in delno razstavljena na prenovljeni stalni razstavi v Belokranjskem muzeju, je v preteklem letu lekarna Metlika obogatila s triinsedemdesetimi predmeti (3, 15).

3 STARA OPREMA LEKARNIŠKIH AMBIENTOV ŠE DELUJOČIH LEKARN

Lekarni Mirje in Levstik v Ljubljani

V Ljubljani izstopata starinska lekarniška ambienta s krasnim pohištvom lekarn Mirje in Levstik. V Mirju je bila oprema restavrirana in obnovljena ter je še vedno v uporabi. Upamo, da bo tudi lekarna Levstik v starem mestnem jedru spet dočakala bolj prijazne čase.

Lekarna Gorenja vas

Pohištvo iz obdobja 1900 do 1940 so iz nekdane ljubljanske lekarne Trnkoczy po nacionalizaciji prenesli v lekarno Šempeter pri Gorici. Leta 1972 so to pohištvo odkupile Gorenjske lekarne in ga namestile v lekarniško postajo Gorenja vas. Tam se je ohranilo dobro ohranjeno in pred leti restavrirano pohištvo. Ob nedavni prenovi in razširitvi lekarne so večino pohištva, ki je bilo ves čas v uporabi, preselili v prostore Loškega muzeja, nekaj omar pa zadržali in jih uporabljajo v zavodu za promocijo svoje dejavnosti (16).

Poleg teh sem odkril še nekaj večjih ali manjših zasebnih zbirk.

Profesor Dušan Karba je hranil 7 starih lekarniških posod za ekstrakte, majolike, katere je našel njegov ded, kamniški lekarnar Josip Močnik v skritem kotu podstrešja lekarniške hiše. Te posode so imele pod ščitom letnico 1706 in gotovo izvirajo iz nekdane samostanske lekarne frančiškanov v Kamniku, ki so jo prav v tistih letih obnavljali. V tem obdobju v Kamniku še ni

bilo meščanske javne lekarne. Štiri od teh posod so še ohranjene in v lasti družine Karba. To je najstarejša lekarniška keramika na Kranjskem (4).

Kolega Zmago Jelinčič Plemeniti je zbral zbirko predmetov in knjig s področja farmacije.

Celotno zbirko je pred časom podaril Fakulteti za farmacijo Univerze v Ljubljani, skupaj s fotografijami predmetov in dveh ločenih spisikov podarjenih knjig s področja farmacije (11). Ta njegova donacija je ena od treh delov farmacevtske zbirke fakultete, ki obsega še del, ki izhaja iz nekdanje knjižnice SFD in del, ki izvira iz lastnih eksponatov.

Gospod Tomi Popovski iz Ljubljane je zbral ob obiskih boljših sejmov skozi desetletje in pol lepo zbirko lekarniških predmetov, ki obsega: lekarniško posodje iz raznobarvnega stekla, porcelana, bele keramike in lesa iz druge polovice 19. in prve polovice 20. stoletja, lekarniški pribor in tehtnice, mnogo tiskanega materiala, posodic za kreme z rokopisi signatur lekarnarjev, katalogov oziroma koledarčkov s ponudbami posameznih lekarnarjev, seznam za potovalne lekarne. Zelo zanimive so oblike in poslikave signatur na posodah, po katerih lahko ugotovimo obdobje nastanka. K zbiranju ga je vzpodbudilo občudovanje fotografij v farmacevtskih koledarjih, nagnjenost do zbirateljstva "malenkosti, ki pričarajo duh nekega časa ..." (T. Popovski) in spomin na družinsko tradicijo poklica, ki ji sam sicer ni sledil, in na starša farmacevta. Zbirko ima deloma postavljeno, deloma pa zaradi prostorske stiske shranjeno v škatlah (14).

Zbirke, postavljene v lekarnah

Tudi v mnogih starejših lekarnah po Sloveniji, ki sem jih obiskoval, sem z veseljem opazil prijazen odnos do lekarniške kulturne dediščine, saj imajo mnogokje razstavljeno omaro s posodjem, starimi predmeti, knjigami za poživitev lekarniškega ambience in umiritev zaskrbljenega pacienta, ki vstopi v te »posvečene lekarniške prostore«, kjer imajo zdravila, ki lahko pozdravijo bolezen in mnogokrat odložijo smrt. Take manjše zbirke imajo razstavljene v lekarnah Koper, Slovenj Gradec, Radeče, Slovenske Konjice, Rogaška Slatina, Laško, Tolmin, Krško, Kostanjevica, Škofja Loka in tudi drugod. Zaradi sprememb v lekarniškem delu in pomanjkanju prostora je bilo potrebno staro lekarniško posodje odstraniti iz lekarn in pospraviti v zabojnike, ki so jih prenesli bodisi v kletne bodisi podstrešne prostore lekarn, kjer čakajo na priložnost, da dobijo novo življenje in ustrezno prezentacijo javnosti. Mnogi, zlasti predstavnice nežnega spola, radi rečejo, da jih je začaral nekdanji lekarniški ambience z lepimi estetsko oblikovanimi in pregledno urejenimi posodami iz kristalnega stekla, keramike,

porcelana ali lesa in jih navdušil, da so se odločili za poklic farmacevta ali farmacevtskega tehnika. V lekarnah je bil nekoč značilen vonj, ki pa ga sedaj ni več, ker priprava zdravil po sodobnih standardih poteka v oddeljenem zaprtem prostoru. Zbirke s področja lekarništva so zelo zanimive, tako npr. v starih knjigah vidimo lekarniške enote (gran) in nürnbergške lekarniške enote, ki so bile od 1555 do 1872 v uporabi tudi v naših lekarnah. Šele takrat so uvedli enotni decimalni sistem, ki ga imamo še danes. Gran je izhajal iz teže pšeničnega zrna. Nikolaj iz Salerna je v 13. stoletju določil gran kot najmanjšo lekarniško enoto. Nürnbergške lekarniške enote so bile: funt je 12 unč, unča je 8 drahem, dragma je 3 skruplov, skrupel je 20 granov, gran pa je 62,208 miligrama. Za tehtanje drog in substanc z blagim učinkom so rabili nürnbergške sestavne uteži s skupno težo 4 funte. Nürnbergške uteži so razstavljene v lekarniški zbirki Farmadent v Mariboru (3).

4 ZBIRKE STARE STROKOVNE LITERATURE S PODROČJA LEKARNIŠTVA

Koprski manual

V lekarni Giovannini v Kopru se je ohranil rokopisni lekarniški manual iz leta 1715. Iz nekaterih rokopisnih vpisov izhaja, da se je ta manual od okoli 1733 v tej lekarni Koper rabil, izpopolnjeval in vodil dalje. Je vezan v usnje, 17,5 cm visok in 11 cm širok. Prvi list nosi rimsko letnico 1715. Knjiga sestoji iz dveh delov, vsak vsebuje lasten abecedni vsebinski seznam preparatov z navedbo strani, kjer je mogoče najti recepte. Recepti so večinoma pisani v latinskem jeziku, kazala italijansko. Na 280 popisnih listih manuala je vsega skupaj 538 receptov. Na koncu prvega dela knjige sledi 6 strani farmacevtsko-alkimističnih znakov, kakršni so se v sredini 18. stoletja v naših krajih uporabljali pri pisanju receptov. Razlage znakov so v italijanskem jeziku. Najprej pride 12 znakov zodiaka, nato 4 elementi, znaki 7 planetov in končno 89 znakov za laboratorijsko aparaturu, farmacevtske operacije, minerale in razne druge zdravilne snovi. Ti rokopisni znaki polnijo več kot šest strani knjige. Taki znaki so se ohranili tudi v rokopisu Žičkega samostana blizu Celja in v dunajskem Dispensatorium Vienne, ki je bil znan tudi pri nas. Zadnji vpis na koncu drugega dela je datiran leta 1858. Ta manual je bil uporabljan v lekarni poleg koprške stolnice. Pojasnjuje nam, katera medicamenta composita so v tej in drugih lekarnah Istre v beneški dobi, kasneje tudi v avstrijski dobi do sredine 19. stoletja poleg oficialnih beneških in avstrijskih farmakopejskih preparatov zapisovali domači zdravniki, jih pripravljali lekarnarji in jih nato na recept ali na drobno izdajali (4).

Manuale pharmaceuticum Lindvense

Leta 1835 je v Dolnji Lendavi odprla svoja vrata prva lekarna, ki je bila obenem prva javna lekarna na območju Prekmurja. Z državnim dovoljenjem jo je ustanovil lekarnar dr. Bela Kiss. V lendavski lekarni se je v naš čas ohranil izjemen rokopisni dokument Farmaceutski receptni priročnik iz druge polovice 19. stoletja. Rokopis vsebuje 3729 receptov zdravil in opisov postopkov izdelave v latinskem in nemškem jeziku iz časov, ko zdravil še niso izdelovale farmacevtske družbe, temveč so jih lekarnarji na osnovi svojega znanja in vesti iz svojih sestavin mešali kar v lekarnah. Ta knjiga receptov je bila v uporabi vse do srede 20. stoletja. Verjetno so manual začeli pisati okoli 1875, ko so uvedli grame, ker so v recepturah dosledno sestavine podane v gramih, torej še v dobi ustanovitelja te lekarne. Možno je seveda tudi, da je bil napisan že dolgo pred tem in so ga v tem letu zaradi novo uvedenih uteži le prepisali v novo knjigo. Predpisi so vpisani po abecednem redu, vse strani niso popisane. Knjiga je pisana s črnilom, naslovi receptov pa z rdečo tinto. Naslovi so podčrtani. Recepti so pisani v latinici, ostali tekst pa deloma v latinici, navadno pa v nemškem jeziku in gotici. Med zdravilnimi recepti naletimo tudi na predpise za izdelovanje raznih tehničnih predmetov, ki so jih tedaj lekarnarji izdelovali in prodajali v ročni prodaji, kakor npr. sredstva za uničevanje muh, predpise za izdelovanje črnila in rdečila, čistila za madeže v obleki, predpise za izdelovanje bengaličnega ognja in podobno. Lekarnar Bela Kiss je umrl 9. oktobra 1885, star 72 let po petdesetletnem marljivem strokovnem delovanju (4).

»Ti lekarniški predpisi sodijo med najdragocenejše dragulje v zgodovini lekarništva, saj vsebujejo znanje več generacij lekarnarjev. Vsebujejo dragoceno znanje, na osnovi katerega lahko dodobra spoznamo način in raven zdravljenja na določenih zemljepisnih območjih.« so zapisali ob izdaji faksimila tega priročnika po izvršeni digitalizaciji v Galeriji Muzeja Lendava, na dan sv. Kozme in Damijana leta 2015. Izdali so ga z namenom, da bi izrazili spoštovanje do poslanstva lekarne in lekarnarjev. Faksimile rokopisne knjige lendavskih lekarnarjev je v elektronski obliki dostopen tudi na spletni strani <https://www.gml.si/publikacije/#> (Lyndvamuseum 10).

V Rušah, znanih po prvi gimnaziji, ki je nastala na Slovenskem Štajerskem, se je ohranil *Slovenski zdravilski rokopis iz leta 1759*. Gre za zbirko zdravil, ki jo je Andrej Goričnik v Podpeci na Koroškem prevedel iz nemščine po Matthioliju. Ni ohranjena v celotnem obsegu navedenih poglavij v kazalu. To je po Minařiku druga slovenska poljudna zdravilska knjiga in je hkrati druga slovenska strokovna knjiga sploh. S svojim spisom je prevajalec imel namen pomagati ljudstvu, posebno revnim bolnikom, ki si niso mogli kupovati zdravil, da najdejo tu

nasvete in domača zdravila. Po poročanju Minařika je ta rokopis ohranjen v arhivu Zgodovinskega društva v Mariboru (2, 3).

Imenik zdravilnih rastlin

Alojzij Benkovič (1867–1934), lekarnarski asistent iz Kamnika je bil ne samo izredni jezikovni talent in zato poliglot, ki je prevajal skoraj iz vseh evropskih jezikov prozo in poezijo, temveč tudi zbiratelj slovenskih imen rastlin in zdravilnih rastlin (1).

Na svoji službeni poti po Sloveniji je imena rastlin zbiral in jih izdal v dveh sestavkih: v Slovensko-latinsko-nemškem rastlinskem imeniku slovenskih dežel leta 1922 in Imeniku zdravilnih rastlin leta 1925. Slednjega lahko štejemo za prvi strokovni lekarnarski priročnik v slovenskem jeziku (6).

5 ZBIRKE NAJSTAREJŠIH FARMACEVTSKIH KNJIG

Ohranjeni **prvotiski knjig s področja farmacije v Sloveniji** se hranijo v posebnih fondih v:

Nadškofijski arhiv Maribor:

Liber servitorius (1471), tri izdaje dela Opera medicinalis,
Compendium aromatariorum in Lumen apothecariorum;

NUK Ljubljana:

Arzneibuch (1400) in Antidotarium Salernitatum;

Knjižnica frančiškanov v Ljubljani:

Luminare maius (10);

Lavičkova zbirka Ljubljana:

ena najstarejših tiskanih farmakopej Bartolomeja de Montegnana iz Padove (15. stol.),
Tiski Hipokrata, Galena in Avicene (16. stol.) (7);

Lekarniško alkimistični muzej Radovljica:

30 knjig o zdravilstvu od 15. do 19. stoletja,
Fragmente prvotiska Gart der Gesundheit (1485) (8);

Knjižnica frančiškanov v Kamniku je po popisu leta 1941 vsebovala 73 medicinskih, lekarniških in kirurgičnih knjig / Sticchijsvo o pripravljanju zdravil (1648), latinski komentar k augsburški farmakopeji (1693), Dispensatorium Vienne (1729) (5);

Novomeški frančiškani imajo v svojem medicinskem delu knjižnice 200 knjig (9);

Samostanska knjižnica v Stični hrani šest del rojaka dr. Marka Gerbeca (1658–1718), člana prve znanstvene družbe na Kranjskem »academie operosorum«, ustanovitelja stanovske bratovščine sv. Kozme in Damijana (5);

V knjižnici kartuzijanov v Žičah so pred razpustitvijo samostana 1783 popisali skupno 3600 knjig, od teh 89 knjig in 2 rokopisa (eden izgubljen) medicinske, farmacevtske, botanične in kemične stroke. Petina teh govori o farmacevtskih temah, o zdravilih, njihovih lastnostih, o pripravljanju in shranjevanju zdravil ter o urejanju lekarn. Vmes tudi dve deli prvotiska, od katerih je eno izgubljeno, in tudi spisi o alkimističnem delu. Knjige so bile izdane v letih 1473–1776. Vse knjige so prenesli v Univerzitetno knjižnico v Gradcu. V Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu obstaja njihov seznam (5);

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj hrani knjigo z naslovom: Aureoli Philippi Theophrasti Bombasts von Hohenheim Paracelsi...Opera, Bücher und Schriften. Knjigo je izdal Janez Huser leta 1616 v Strasbourgu (10).

Zbirke strokovne farmacevtske in medicinske literature od sredine 19. stoletja do sredine 20. stoletja: Hagerjeve in Thomsove nemške priročnike za farmacevtsko prakso, priročnike za drogist, starejše farmacevtske koledarje, ki v drugem delu vsebujejo farmacevtski priročnik, Tomičev priročnik Terapijske doze, Corubolov priročnik magistralne recepture, stare farmakopeje in komentarje k posameznim farmakopejam, botanične in farmakološke knjige ipd., hranijo nekatere starejše, večje lekarne v Sloveniji.

6 ZAKLJUČEK

Že v srednjem veku so mestna hiša, cerkev, gostišče in lekarna tvorile del najožjega mestnega jedra in tako predstavljale središče mestnega vrveža in trgovine. Lekarnarjem je bila naložena odgovornost za izdelovanje zdravil iz brezhibnih sestavin, prav tako pa tudi hramba in izdajanje zdravil meščanom. Kakovost zdravil so nadzorovali stanovi (sestavljani iz deželne in cerkvene gospode) in morda je to vzrok, da so bile skoraj povsod po Evropi, tudi v slovenskih mestih, srednjeveške lekarne v neposredni bližini rotovža / mestne hiše /.

Iz preteklosti lekarniške dejavnosti se je ohranilo mnogo predmetov, ki so se zaradi strokovnih posodobitev dejavnosti, predpisov, preureditev in prostorske stiske v zadnjih desetletjih znašli v sklopu razstavljenih lekarniških ambientov v muzejskih ali zasebnih zbirkah. Te so zanimive in pomembne iz farmacevtskega vidika, saj ponazarjajo razvoj materije medike in oblikovanja zdravil, s kulturno zgodovinskega vidika ter z vidika umetnosti in umetne obrti. Prizadevati si moramo zato, da bodo zbirke ostale v Sloveniji in dostopne za ogled.

Nekatere zbirke s področja lekarništva v Sloveniji so inventarizirane in evidentirane skladno s pravili muzejske stroke ter so v upravljanju muzejske stroke (Pokrajinski muzej v Mariboru,

Muzeji v Beltincih, Lendavi, Metliki, Postojni za Kristanovo zbirko v Logatcu, Pokrajinski muzej Koper, Muzej novejšje zgodovine Celje), druge so v postopku restavriranja (Lavičkova), nekatere pa bo potrebno še evidentirati in inventarizirati. Srečamo tudi primere dobrih praks, ko je zasebni lastnik zbirke predal zbirko v trajno last in varovanje instituciji, ki bo zanjo skrbela in jo tudi prezentirala javnosti (Beltinci). Ohranjena lekarniška kulturna dediščina pričuje, da so pri nas, kot povsod v Evropi, lekarne ves čas skrbale za strokovni razvoj in delovale skladno z veljavnimi predpisi. To dodatno potrjuje tudi prisotnost stare strokovne literature, ki je ohranjena in ustrezno hranjena v Sloveniji (10, 12).

Ogled zbirk nam nudi intimen užitek ob sprehodu skozi čas, ki se je tu ustavil. Zelo me je nagovoril tekst, ki slikovito opiše doživetje lekarniške zbirke podjetja Farmadent in sem ga našel na spletni predstavitvi zbirke. *"Ob ogledu zbirke zaprem oči in si predstavljam, kako vstopam skozi vhod levo od Rotovža, odprem vrata in vame zaveje vonj zelišč in aromatskih tinktur, ki že stoletja kraljuje v tej hiši. Lesena hrastova tla nežno zaškrpajo in pogled se mi ustavi na medeninasti tehtnici na kamniti mizi. V češnjevih omarah hranijo albareli, majolike in lesene stojnice svoje bogastvo. Ogromen možnar stoji na podstavku in čaka na močno roko. Na mizi je odprta knjiga s težkimi usnjenimi platnicami in z obarvanimi lesorezi zdravilnih rastlin. Iz kota sobe me z odprto knjigo v rokah opazuje kip sv. Damijana, zavetnika lekarnarjev. Iz njegovega pogleda je prebrati: »Deus creavit medicamenta.« / Bog je ustvaril zdravila /" (3).*

7 VIRI IN LITERATURA

1. Ramšak M., Etnolog, Nova vrsta (Ljubljana), Slovenski etnografski muzej Ljubljana, 2019, str. 299.
2. Predin Š., Olimska lekarna biser Slovenije, Mariborske lekarne, 1995, 111.
3. Predstavitev lekarniških zbirk v Sloveniji na svetovnem spletu, spletni dostop 2023.
4. Predin Š., Minarikova zbrana dela II, Maribor, 2001, 58-59.
5. Predin Š., Minarikova zbrana dela I, Maribor, 2000, 577 – 584.
6. Predin Š., Slovenski farmacevti v naravoslovju, Maribor, 2002, str. 159.
7. <https://lek.si:>o nas>lavickova-zbirka>, spletni dostop 18. 8. 2024.
8. Plešec M., Plešec A., Lekarniški in alkimistični muzej Radovljica, Mioba d.o.o. muzej, Ljubljana, 2020.
9. Vitkovič Z., Obdobje samostanskih lekarn, Farmacija na Dolenjskem skozi čas, Novo mesto, 2003, str. 53.
10. Jović P., Prve tiskane knjige s področja farmacije v Sloveniji, Farm. vestnik, 2006, 57, 305-309.

11. Jelinčič Z. Plemeniti., elektronsko sporočilo, 24. 5. 2024.
12. Jović P., Normativne lekarniške knjige na Slovenskem skoti stoletja, Farm. vestnik, 2005, 57, 305-309.
13. Lekarniški predmeti, Krka d.d., elektronsko sporočilo Teja Lesjak, 20. 5. 2024.
14. Popovski T., Opis lekarniške zbirke, elektronsko sporočilo in ustni vir, 23. 5. 2024, 30. 8.2024.
15. Gregorčič L., Podatki o Metliški lekarni, elektronsko sporočilo, 10. 5. 2024.
16. Ristić B., Lekarniško pohištvo Loški muzej Škofja Loka, elektronsko sporočilo, 6. 8. 2024.
17. Fajić M., Avdiovodič - Alla Fenice, Pokrajinski muzej Koper, elektronsko sporočilo, 6. 9. 2024.

Ad. 3: Spletne strani predstavitev lekarniških zbirk:

Pomurski muzej Beltinci

www.documenta-pannonica.si/predmeti/pomurska-zdravstvena-zbirka-lekarnistvo

Muzej v Lendavi

www.gml.si/muzejska-depandansa

Ars Pharmaceutica Pokrajinski muzej Maribor

<https://museum-mb-si/ars-pharmaceutica-umetnost-lek>

Lekarniška zbirka Farmadent

www.farmadent.si/lekarniska-zbirka

Samostanska lekarna OLIMJE

www.olimje.net/index.php/stara-lekarna

ALLA FENICE KOPER

<https://www.pokrajinskimuzejkoper.si/zbirke/lekarniska-zbirka-alla-fenice>

Lekarniška zbirka mr. Kristana v Logatcu

<https://logatec.si/up/content/uploads/2009/05/Zgibanka-Logaški-Lekarnar-v-slovenskem-in-angleskem-jeziku.pdf>

REGULATIVA LEKARNIŠKE DEJAVNOSTI NA SLOVENSKEM DO 20. STOLETJA

**Borut Božič, mag. farm., EuSpLM, Univerza v Ljubljani Fakulteta za farmacijo,
Aškerčeva 7, Ljubljana**
**Slavko Rataj, mag. farm., spec., Celjske lekarne, javni lekarniški zavod,
Ljubljanska 20b, Celje**

1 UVOD

Preskrba z zdravili je v vseh družbah pomembna dejavnost in je zato podvržena regulativi. Namen prispevka je pregled regulativnih aktov na Slovenskem v zadnjih nekaj stoletjih, ki so obravnavali organizacijo dela te dejavnosti. Ker je bilo ozemlje pod različnimi državami, se je tudi regulativa tako časovno kot prostorsko med posameznimi pokrajinami nekoliko razlikovala.

2 ZGODNJE OBDOBJE LEKARNIŠTVA

V srednjem veku so lekarniško dejavnost večinoma opravljali menihi v samostanih, kjer so pripravljali zeliščne pripravke in zdravilne napitke. Zgodnjo regulativo na področju farmacije predstavlja cesarska uredba *Gestae Friderici iz leta 1241*, s katero je cesar Friderik II opredelil pogoje za opravljanje lekarniškega poklica. To je bil tudi eden redkih državnih regulatornih aktov v naslednjih 300 letih. V 14. stoletju na območju Avstrije namreč ni obstajala regulativa glede lekarniškega poklicnega izobraževanja ali standardov izdelave zdravil (1, 2).

Z razvojem mest in trgovine so se začele pojavljati tudi na Slovenskem prve javne lekarne. Pod vplivom napredne Beneške republike najprej v Kopru 1411, v Ljubljani sto let kasneje (1526), v Novem mestu 1570. Javne lekarne so bile regulirane s strani mestnih oblasti, ki so z *mestnimi statuti in odloki* določali pravice in dolžnosti lekarnarjev ter predpisovali pogoje za pridobitev dovoljenja za opravljanje lekarniške dejavnosti. Zanimivo je, da je obstajal v stroki interes za regulacijo, saj so že leta 1517 v Innsbrucku zastopniki alpskih dežel Kranjske, Štajerske in Koroške predlagali, da naj se lekarne nadzorujejo in naj se določi taksa. Razlike v cenah zdravil po raznih lekarnah in krajih so bile občutne kot posledica pomanjkanja predpisov za taksiranje. To ni bilo značilno samo za slovenske dežele, temveč za večino Evrope, dokler niso bile uvedene skupne takse in jasne določbe o višini dovoljenega pribitka na nakupno ceno ali dovoljenega zaslužka pri recepturnem delu in dolgotrajnem pripravljanju številnih sestavljenih zdravil. Na Dunaju so izšla prva apotekarska pravila 1405, prva taksa pa 1440. Na Kranjskem

so 1530. leta krajski deželni stanovi sklenili nadzorovati lekarne in zato nastavili dva deželna zdravnika (3–7).

V sredini 16. stoletja je nastal eden prvih formalnih poskusov urejanja lekarniške dejavnosti na ravni Habsburške monarhije. Ferdinand I., cesar Svetega rimskega cesarstva, kralj Nemčije, Češke in Madžarske ter nadvojvoda Avstrije, je za urejanje javnega in družbenega življenja sprejel *Ordo polittiae Ferdinanda I.* (1552). Zakon je z regulacijo posegal tudi na lekarniško dejavnost. Določal je pravila za delovanje lekarn, nadzor nad pripravo zdravil v njih in higienske standarde. Vseboval je določila o kakovosti zdravil, obveznem vodenju lekarniških knjig in nadzoru nad ceno zdravil. V tem obdobju je lekarniški red v Nürnbergu (1555) vseboval zahteve za predhoden pregled vseh drog (Simplicia), ki naj bi jih lekarnar uporabil za pripravo sestavljenega zdravila (Compositum) (7, 8). Glede na takratno nerazvito mikroskopsko in kemijsko analitiko je tak pristop razumljiv.

3 SEDEMNAJSTO IN OSEMNAJSTO STOLETJE

To obdobje je bilo ključnega pomena za razvoj lekarniške dejavnosti na slovenskem ozemlju tako s širitvijo mreže lekarn kot tudi na področju regulative. Postopno uveljavljanje licenc in dovoljenj za delo, regulacije izobraževanja in uvajanje standardizacije je prispevalo k profesionalizaciji lekarniške prakse in zagotovilo višjo raven varnosti in učinkovitosti pri pripravi in izdaji zdravil. Kot povečano razumevanje pomena zdravstvene in sanitarne politike lahko ocenjujemo zakon *Lex sanitaria Ferdinandeae*. Cesar Ferdinand III. ga je leta 1644 sprejel kot del širših reform zdravstvene in sanitarne politike v monarhiji. Zakon je vključeval določila za izboljšanje javnega zdravja, kar je zajemalo tudi regulacijo lekarn in lekarniške dejavnosti. Predpisoval je standarde za higieno, skladiščenje in prodajo zdravil, prepoved njihove prodaje izven lekarn ter vključeval določbe za izobraževanje in usposabljanje lekarnarjev (zahtevana visokošolska izobrazba). Vseboval je tudi ukrepe za preprečevanje širjenja bolezni, nadzor nad delom zdravnikov in lekarnarjev ter ustanavljanje zdravstvenih ustanov (8, 9, 10).

Za višek deželne lekarniške zakonodaje pa zagotovo štejemo *Des Loeblichen Herzogthums Crain Apothecker Ordnung (Kranjski lekarnarski red, 1710)*, najpomembnejši tiskani dokument farmacije v času samostojne kranjske deželne vlade. Red je določal podrobna pravila za delovanje lekarn v Kranjski, vključno z zahtevami za pridobitev dovoljenja za opravljanje lekarniške dejavnosti. Vseboval je določila o potrebni izobrazbi in obveznem usposabljanju lekarnarjev, higienskih standardih, pripravi in prodaji zdravil ter obveznem vodenju lekarniških knjig. Zagotavljal je nadzor nad delom lekarnarjev s strani pristojnih organov, določil enotno

lekarniško takso za zdravila in vseboval tudi kazenske določbe za kršitve predpisov. Kranjski deželni stanovi so s tem Redom skušali poenotiti poslovanje lekarnarjev in zaračunavanje zdravil. Štajerska in Koroška sta dobili tovrstne predpise šele sto let kasneje (1811) (3, 4, 11). V drugi polovici 18. stoletja so pomembne reforme cesarice Marije Terezije. Dva splošna zdravstvena zakona *Generale Normativum* Sanitatis (1770 in 1773) sta močno vplivala tudi na lekarništvo. Predpisala je obvezno uporabo farmakopej (najprej Wiener Dispensatorium, kasneje Pharmacopoeia Austriaca provincialis), uvedla urad za nadzor lekarniške dejavnosti, ki je izvajal redne inšpekcijske preglede in preverjal kakovost zdravil, uvedla je knjigo evidenc porabe strupov, podelila pristojnosti nad lekarnami okrajnim oblastem (12, 13).

Leknarski gremiji so dobili novo vlogo in so bili bolj dejavno vključeni v oblikovanje lekarniške politike. Reforme Marije Terezije so imele dolgoročen in trajen vpliv na lekarniško dejavnost v Habsburški monarhiji, saj so postavile temelje za sodobno lekarništvo, temelječe na strokovnosti, standardizaciji in varnosti. Odredbe o lekarniških zadevah, ki so se izdajale od srede 18. stoletja, so prešle večinoma od osrednje vlade na Dunaju na deželno glavarstvo, ki jih je sporočilo okrožnim uradom. Deželno glavarstvo je tako 1770 odredilo, da so lekarnarji, njihovi pomočniki, učenci in otroci vojaške službe prosti. Istega leta je izšel dvorni odlok, ki določa, da morajo imeti lekarnarji vsak čas zdravila v zalogi v potrebni kakovosti in količini. Odredba deželnega glavarstva iz 1776 pa je prepisovala kazen za lekarnarja, ki bi s tajnimi in nedovoljenimi dogovori ali darili poskusil pridobivati odjemalce (8, 11, 14).

JZ del slovenskega ozemlja je do konca 18. stoletja sodil pod Beneško republiko, ki je imela precej razvit sistem zdravstvene oskrbe, vključno z lekarništvom, in to pod močnim nadzorom države. Ustanovljeni so bili posebni uradi za nadzor zdravja (*Provveditori alla Sanità*), ki so nadzorovali javno zdravje, vključno z delovanjem lekarn (15).

4 DEVETNAJSTO STOLETJE

Ob koncu 18. in v 19. stoletju se soočamo z več različnimi državnimi entitetami na Slovenskem in posledično so različne regulative tudi na področju lekarništva. Na območju in v obdobju Napoleonovih vladavin – Ilirskih provinc (1797–1814) je francoska oblast uvedla nekatere reforme, ki so vplivale na regulacijo zdravstva in lekarništva, v skladu s francoskim sistemom. Leta 1804 je bil uveljavljen *Kodeks Napoléon (Code Civil)* (16), ki je odpravljal cehe, uvedel gospodarsko svobodo, kar je vplivalo tudi na lekarništvo. Po ponovni vključitvi slovenskih ozemelj v Avstrijsko cesarstvo oziroma priključitvi Primorske so bili uvedeni *enotni predpisi monarhije*, kar je vključevalo farmakopeje, izobraževanje lekarnarjev in nadzor nad delovanjem lekarn. Dunajska taksa (1821) navaja deontološke določbe za lekarnarje in njihove

pomočnike, pa tudi kazenske določbe, če se te prekoračijo. Opozarja lekarnarje, da se pri sestavljanju zdravil točno držijo farmakopeje.

Za naše dežele je zanimiv Leknarski red Postava in predpisi za lekarnarska gremija na Kranjskem in Koroškem (1833), ki obsega tako etiko dela in odnosov znotraj stroke kot tudi dnevni obseg teoretičnega izpopolnjevanja lekarniških pomočnikov. Industrijski razvoj se je pokazal tudi na področju lekarništva. Leta 1894 je bil izdan Zakon o specialitetah (pripravljenih zdravilih), ki je bil deležen nasprotovanja med lekarnarji, saj je to pomenilo zmanjševanje magistralne izdelave. Nekateri bogatejši ljubljanski lekarnarji so se prilagodili in začeli ponujati lastne specialitete. V tem obdobju je prišlo tudi do študijske reforme. Bodoči lekarnarji so vstopali v lekarniško prakso s šestimi razredi gimnazije, njihova praksa je trajala dve leti, nakar so opravili tirocinium, študij pa nadaljevali na univerzi. Kdor je ostal na ravni opravljenega tirocinija, se je zaposlil kot lekarniški pomočnik. Lahko pa se je s tem izpitom vpisal na katero od univerz v monarhiji, kjer si je pridobil naslov magistra, z nadaljevanjem izobraževanja pa še naslov doktorja farmacije. Le magister ali doktor farmacije sta smela v tem času samostojno voditi lekarno. Leta 1897 so na skupščini lekarnarskega gremija v Gradcu po temeljiti in obširni razpravi na pobudo enega vodilnih štajerskih lekarnarjev V. Trnkoczyja sprejeli posebno resolucijo in dali soglasje k pristopu žensk v študij farmacije (5, 14, 17).

Z letom 1866 je velik del slovenstva prišel pod oblast Kraljevine Italije, ki je imela razvit sistem lekarništva. Eden ključnih predpisov, ki je urejal delovanje lekarn, je bil Regolamento Generale per le Farmacie (1836). Vseboval je določbe o izobraževanju lekarnarjev, licenciranju, nadzoru nad delovanjem lekarn in higienskih standardih. Pomemben korak v regulaciji zdravstvene dejavnosti je zdravstveni zakonik Codice della Sanità iz leta 1888, ki je vključeval določbe o javnem zdravju, nadzoru nad lekarnami in proizvodnjo zdravil (18).

5 SKLEP

Kratek zgodovinski pregled pokaže, da so sicer različne politične oblasti skozi stoletja oblikovale podobne načine regulacije lekarništva na Slovenskem. Reforme in predpisi so odražali širše evropske trende v zdravstvu in lekarništvu, kar je prispevalo k modernizaciji teh področij. Predpisi so s postopno standardizacijo zdravil in nadzora delovanja lekarnarjev in lekarn zagotavljali enotnost in varnost v lekarniški praksi. Regulacija je tako prispevala k zaščiti zdravja prebivalstva pa tudi k profesionalizaciji farmacevtske stroke.

6 VIRI IN LITERATURA

1. Kletter C. The Civil Pharmacopoeias Of Austria, Universität Wien.
https://bibliothek.univie.ac.at/sammlungen/objekt_des_monats/images/Literatur_ISHP_WG%20Austria.pdf dostopano 2.junij 2024
2. Bohinc P. Ob 750-letnici konstitucij Friderika II. Farmacevtski vestnik 1991; 42/2: 167-173.
3. Zupanič Slavec Z. Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem. Medicina skozi čas, javno zdravstvo, farmacija. Slovenska matica in Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, Ljubljana 2017. 364-374.
4. Krbavčič A. Zgodovina farmacije. V: Kristl J, (ur), Štrukelj B (ur) Štiri desetletja študija farmacije in klinične biokemije. UL FFA Ljubljana 2000, 9-21.
5. Krbavčič A. Farmacija na slovenskem ozemlju do osamosvojitve republike Slovenije. Farmacevtski vestnik 2000;51:9-12.
6. Minařikova zbrana dela I, Maribor, 2000, str. 295-301.
7. Jović P. Normativne lekarniške knjige na slovenskem skozi stoletja. Farmacevtski vestnik 2006,57, 305-309.
8. Minařikova zbrana dela I, Maribor, 2000, 327-329).
9. Škerjanc Kosirnik B. Zgodovina in razvoj lekarništva na Gorenjskem. Gorenjske lekarne, Kranj 2008. ISBN 978-961-238-996-3.
10. Ryslavy K. Materialien zur Geschichte der Apotheken und Apotheker im Burgenland, Einstadt: Burgerland Landesarchiv, Eisenstadt, 1979, str38.
11. Minařik F. Kranjski lekarnarski red 1710. V: Predin Š. Minařikova zbrana dela I. Mariborske lekarne: 309–316
12. Gerič M. Kritično ovrednotenje avstrijske provincialne farmakopeje iz leta 1794. Magistrsko delo. Repozitorij UL 2021. Pridobljeno s: <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?lang=slv&id=127919> (Dostopano 2 junij 2024).
13. Kletter C. Austrian Pharmacy in the 18th and 19th Century. Scienta pharmaceutica. 2010;78:397–409 .
14. Predin Š, Žnidarič M. Kranjski lekarnarski gremij. Časopis za zgodovino in narodopisje 1993; 2: 172-196.
15. Provveditori alla Sanità. Magistratura alla sanita. Dosegljivo na https://en.wikipedia.org/wiki/Magistrato_alla_Sanit%C3%A0. dostopano 18. avgust 2024.

16. Kodeks Napoléon (Code Civil) dosegljivo na
https://en.wikipedia.org/wiki/Napoleonic_Code. Dostopano 18. avgust 2024
17. Predin Š. Almanah koroške lekarne, 1997: 34.
18. Chiarini. Italian healthcare, from 1861 to 1978. Legal News Sept 5, 2022,
<https://www.chiarini.com/la-sanita-italiana-dal-1861-al-1978/> dostopano 18. avgust 2024
19. Prispevek je bil pripravljen tudi s pomočjo umetne inteligence

RAZVOJ FARMAKOPEJ

Slavko Rataj, mag. farm., spec.,

Celjske lekarne, javni lekarniški zavod, Ljubljanska 20b, Celje

1 UVOD

Stare kulture (Kitajska, Egipt, klinopisi v Iraku, Indija) so že v času 2700–1600 let pred našim štetjem imele lekarniške zapise, ki so predhodnice farmakopej (1). V dobi antike so delovali zdravniki, med njimi Hipokrat in Galen, ki sta postavila zahtevo, da se zdravila izdelujejo po posebnih predpisih z namenom zagotovitve njihove kakovosti. Grk Dioskorid je v 1. stoletju napisal delo *De materia medica*, kjer je opisal okoli 600 zdravilnih rastlin, okoli 90 mineralov in okoli 30 snovi živalskega izvora z zdravilnimi lastnostmi in patologijo, pri kateri jih je mogoče uporabiti (13). Zbirke predpisov, ki so nastale iz privatnih in poluradnih zbirk zdravnikov zgodnjega srednjega veka so poimenovali z izrazi *Dispensatorium*, *Antidotarium*, *Ricetario*, *Luminare* in *Pharmacopoeia*, ki se prvič pojavi 1560 v Antwerpnu (2, 3). Farmakopeja je publikacija izdana od pristojne državne oblasti, ki vsebuje popis zdravilnih snovi z opisom, preizkušnji in recepturami (2). Slovenske dežele so s prevzemom krščanstva vstopile v kulturno Evropo (4). V srednjem veku so farmakopeje samoiniciativno in samostojno sestavljali posamezni zdravniki, kasneje skupaj lekarnarji, zdravniki in farmakologi (2). Monografije farmakopej so prvotno vsebovale sestavo zdravil, način priprave in v mnogih primerih tudi ceno. Prvi znan farmacevtski standard, obvezen za celo državo, predstavlja *Pharmacopoeia Londinensis* (1618) (2). Prve normativne lekarniške knjige, ki so bile v uporabi na slovenskem ozemlju, so bile veljavne tudi na prostoru Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti (4). Skozi zgodovino smo pri nas uporabljali različne farmakopeje izdane od oblasti držav, katerim smo pripadali (2, 4). Oblikovanje ameriške in britanske farmakopeje na nacionalni ravni in evropske farmakopeje na regionalni ravni kaže prizadevanje za usklajevanje standardov za zdravila, ki jih vsebujejo farmakopeje (5).

2 RAZVOJ DO 16. STOLETJA

V 11. in 12. stoletju so v Italiji, zibelki evropske farmacije, kjer je bila v samostanu Monte Casino leta 529 ustanovljena prva lekarna na svetu, nastajale prve normativne lekarniške knjige, predhodnice današnjih farmakopej. Lekarna kot samostojna, z zakonom priznana in nadzorovana zdravstvena ustanova je nastala v začetku 13. stoletja v južni Italiji, kjer Friderik II. Staufovec okoli 1240 loči poklica lekarnarja in zdravnika. Takrat so začele nastajati prve

farmakopeje, ki so jih poimenovali *Antidotarium*, *Compendium*, *Dispensatorium*. V 12. stoletju je opatica Hildegarda iz Bingna napisala prvo znano farmakopejo v Evropi, ki je zajemala celotno medicinsko znanje tedanjega časa, vključno z ljudsko medicino. Za poživitev gospodarstva so nastajali samostani, ki so bili glavna središča kulture v srednjem veku. Ti so organizirali samostanske lekarne, zato najstarejše tiskane knjige s področja farmacije, ki so ohranjene v Sloveniji, izvirajo iz samostanskih knjižnic. Večinoma so dela italijanskih zdravnikov, ki so kot vir za nastanek svojih del uporabljali naslednje znamenite antične in arabske avtorje: Dioskorida, Galena, Mesueja mlajšega, Albukasima in Avicene. Sprva so bile v rokopisni obliki, kasneje tiskane v Benetkah in v razvitih nemških mestih. Prvotiski starih knjig predhodnic današnjih farmakopej so ohranjeni v Sloveniji v Nadškofijskem arhivu v Mariboru (6), v NUK v Ljubljani (2) in v knjižnici Frančiškanskega samostana v Ljubljani (1) (6). Prva poznana farmakopeja, ki je bila tudi uradno priznana, je **Antidotarium Nicolai**, nastala v Salernu, kjer je bila znana medicinska šola. Na osnovi arabske materije medike je bila sestavljena okoli leta 1150 v rokopisu, tiskana v Benetkah leta 1471, v uporabi pa do 19. stoletja. Vsebuje 150 receptur za farmacevtske oblike: electuaria, antidota, pilulae, mitridata, potiones, v katerih je uporabljena osnovna utežna enota gran. Ena kasnejših izdaj je ohranjena v NUK v Ljubljani in v Nadškofijskem arhivu v Mariboru (6). V srednjem veku so farmakopeje samoiniciativno in samostojno sestavljali posamezni zdravniki, kasneje skupaj lekarnarji, zdravniki in farmakologi. Objavljala so jih tudi posamezna mesta, npr. Firence (1498). Augsburg in Nürnberg sta bili prvi mesti srednje Evrope, ki sta izdali svoj tiskan dispensatorij. Prvi dispensatorij v Srednji Evropi, v katerem so bili predpisi iz drugih takrat veljavnih dispensatorijev, je bil **Nürnberški dispensatorij** (1535), ki je kot prva srednjeevropska farmakopeja odstiral ekonomske razmere tedanjega časa. Sestavil ga je nemški zdravnik Valerius Cordus, ki je naslavljal lekarnarja kot zdravnikovo desno roko.

Umetne kovinske soli in druga kemična zdravila, ki jih je priporočal zdravnik Paracelsus (1493–1541) so z nekaj predstavniki omenjene v njem šele v izdaji iz leta 1598.

Cesar Maksimilijan I. je podelil privilegij Medicinski fakulteti na Dunaju, da je imela pravico pregledovati dunajske lekarne ter je lahko preverjala identiteto, kakovost in pravilno shranjevanje zdravil, sestavin in pripravkov (7).

V Augsburgu je zdravnik Adolf Occo izdal leta 1564 *Dispensatorium Augsburgense*, ki se od 1597 imenuje **Pharmacopoea Augustana**. Leta 1613 postane uradna lekarniška knjiga za Avstrijo in njene province, tudi za Slovenijo za poldrugo stoletje. Materija medika prvih izdaj te farmakopeje izvira iz grško-rimske-arabske šole in kaže vpliv italijanskih lekarnarjev in Salernske medicinske šole. Vključuje tudi navodilo za delo lekarnarja, nauk o utežeh in cene.

Vpliv kemične smeri oziroma naukov zdravnika Paracelzusa najdemo v njej šele v izdaji iz leta 1591. Augustana vključuje okoli 1130 sestavljenih zdravil in 868 simplicia. Kranjski lekarnarji so se morali pri strokovnem delu držati določil nürnberškega kodeksa in Augustane, dokler niso predpisali dunajski **Dispensatorium Viennense** (prva izdaja 1689, zadnja izdaja 1770), ki pa v strokovnem smislu ni prinesel bistvenega napredka v primerjavi z Augustano (7, 8).

3 RAZVOJ V 17. IN 18. STOLETJU

Hiter razvoj farmacije v 17. in 18. stoletju je prinesel spremembe. Pripravo farmakopej so prvotno vodili zdravniki, ki so tudi nadzirali delo lekarn, vpliv farmacije pa je sčasoma postajal vse pomembnejši zaradi večjega števila poznanih kemikalij in kemijskih procesov za njihovo pripravo, ki so prihajali v uradne standarde farmakopeje. To je od lekarnarjev zahtevalo ureditev laboratorija, ki je bil vsaj v Franciji in Nemčiji zametek kasnejših univerzitetnih kemijskih laboratorijev. Postopoma je prišlo do definitivne porazdelitve dela na izbor terapevtsko pomembnih zdravil (domena zdravnikov) in znanstveno-tehnični del, ki postane prepuščen farmacevtom. Farmacevti so začeli tudi s pisanjem prvih kemijskih učbenikov (Le Febure, Cristoph Glaser, Lemery) (9).

Farmacevti so se stalno strokovno izpopolnjevali in širili pridobljena znanja na svoje kolege. V 18. stoletju pričnejo mnoge države izdajati svoje farmakopeje, veljavne za področje cele države. V habsburški monarhiji so bile v času absolutizma (1648-1795) v uporabi že omenjene farmakopeje avstrijskega izvora. V Ljubljani leta 1710 izdani **Lekarnarski red za Vojvodino Kranjsko** ima v tem času vlogo farmakopeje. V njem so bila zbrana posebna pravila za delo lekarnarja, ki so veljala poleg splošnih zakonov, določena pa je bila tudi taksa, cenik, po katerem je lahko lekarnar svoje delo zaračunaval. Vsebuje 700 zdravilnih snovi. Farmacevtske oblike v njem ustrezajo oblikam predpisanim v Dunajskem dispensatoriju. Ohranjeni so 4 izvodi.

Cesarica Marija Terezija je leta 1770 izdala splošni sanitetni zakon in posegla tudi na področje lekarn. Zapovedala je redno letno nadzorovanje lekarn in predpisala evidenco prodaje strupov. Gerard van Swieten, zdravnik in bivši lekarnar v Leidnu, je reformiral področje izobraževanja in vzpostavil centralistično zdravstveno varstvo v večini avstrijskih dežel. Kasneje je na Dunaju ustanovil katedro za botaniko in kemijo, na kateri so bila predavanja po njegovih navodilih obvezna tudi za študente farmacije in ne le medicine. To se je poznalo v boljši izobraženosti lekarnarjev. Bil je vodja komisije lekarniških izpitov, zaupali pa so mu tudi vsakoletni inšpekcijski nadzor dunajskih lekarn (7,8).

V Avstriji v zgodnjem obdobju delovanja lekarništva standarde za izdelavo zdravil najdemo v obliki raznih dispensatorijev, npr. nürnberskega in augsburškega, kasneje dunajskega. Leta 1774 je po dolgem obdobju izšla na Dunaju **Pharmacopoea Austriaca – provincialis**, ki kaže velik strokovni napredek in upošteva preobrat v kemičnem znanju. Znanih je sedem latinskih (1774–1790) in šest nemških izdaj (1776–1790). Botanične droge tu prvič imenujejo z latinskimi imeni (Linee), vključuje tudi manj živalskih drog. V primerjavi z Augustano in dunajskim dispensatorijem je v njej zmanjšano število receptur. Prvi del sestavlja *Materia Pharmaceutica* z naštetimi minerali ter drogami rastlinskega in živalskega izvora. Sledijo kemijske lastnosti snovi, ponekod so še vedno zapisani alkimistični znaki. Nato seznam lekarniških uteži, podrobna navodila za nabiranje in obdelavo delov rastlin ter slovar tehničnih izrazov.

Drugi del sestavljajo po abecedi razvrščeni zdravilni pripravki, z opisanimi recepturami za njihovo pripravo. Na koncu sledi kazalo. Farmakopeja je imela novo zasnovo in je prvič po abecednem redu razvrstila imena zdravilnih snovi in receptur. Četrta izdaja (1780) je vsebovala 442 zdravilnih snovi (49 mineralov, 348 rastlinskih snovi, 45 živalskih snovi) in približno 500 receptur zdravilnih pripravkov. To farmakopejo so uporabljali v kronskih deželah Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti do njegovega razpada (1806) tudi v lekarnah Slovenije, Hrvaške, Slavonije in v manjšem delu Dalmacije.

Posodobljena in popravljena izdaja **Pharmacopoeia Austriaca provincialis emendata** je izšla 1794 v latinskem jeziku. Sledil je še nemški prevod. Ta vključuje 275 zdravilnih snovi. Zastarele recepture so izpustili, tudi število zdravilnih pripravkov se je zmanjšalo. Ni več navodil kako obdelati snovi in izdelati zdravilni pripravek, ostala pa je tabela lekarniških uteži. Drugi del je vseboval manjše število receptur (264). Farmakopeja je vsebovala dve prilogi in dve tabeli. V prilogah so našteje zdravilne snovi in pripravki, ki jih lekarna ni več dolžna hraniti v lekarni zaradi nejasnih terapevtskih učinkov ali ker so jih redko predpisovali. Prva tabela se nanaša na topnost snovi v vodi, druga pa na količinsko sestavo snovi z živim srebrom, antimonom in opijem. Farmakopeja se zaključuje s kazalom. Bila je namenjena strokovnjakom, zdravnikom in farmacevtom, ki vedo, zakaj se kakšna receptura uporablja, ne pa laični populaciji (10).

4 MATERIJA MEDIKA STARIH FARMAKOPEJ DO KONCA 18. STOLETJA

Iz 16. stoletja, ko so k nam prihajali prvi diplomirani zdravniki in so pri nas ustanavljali prve javne lekarne, se ni ohranil noben lekarniški inventar ali domača pisana ali tiskana taksa. So pa

gotovo takrat pri nas v lekarnah uporabljali predpise italijanskega izvora, saj je bila italijanska farmacija v poznem srednjem veku vodilna v Evropi.

O materiji mediki starih farmakopej pričajo ohranjeni lekarniški inventarji v Sloveniji: Mucherjev iz Novega mesta (1640), dva štajerska iz začetka 18. stoletja in vseh treh ljubljanskih lekarnarjev. Tri četrtine drog iz Mucherjeve lekarne so rastlinske snovi, najdemo pa tudi »chymica composita«, ki jih smemo poleg rastlinskih snovi smatrati za prve že znane v krajnskih lekarnah pripravljene kemikalije: cremor tartarici, flores sulfuris, lac sulfuris, antimonium diaphoreticum, mercurii sublimatus (7, 8).

O njej pričajo tudi napisi v gotici na majolikah in albarelih iz Fondove lekarne v Piranu (zdaj povečini v Arhivu Krke). Med temi 70 signaturami je 80 odstotkov preparatov, katerih ime in sestavo omenja tudi farmakopeja Augustana, veljavna po vsej Evropi, tudi na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in v Istri. Približno 1/3 preparatov so še arabske farmacevtske oblike ali predpisi arabskih zdravnikov. Napisi na starih lekarniških posodah nam odstirajo zgodovino materije medike. Lekarnarji so v laboratoriju destilirali na suh in moker način rastlinske, živalske in mineralne snovi. Večina oblik iz Cordovega dispensatorija, ki izvirajo iz grško-rimske-arabske šole se je ohranila do danes. Zmanjšalo pa se je njihovo število in število njihovih sestavin ter se poenostavil način njihove priprave, oblike kot Conservae, Conditae in Siefae pa so popolnoma izginile iz lekarn 20. stoletja (7, 8).

S tem, ko lekarnar ni več nabiral zdravilnih rastlin in jih sušil, ampak jih je suhe, cele, razrezane ali v prah stolčene kupil od tujih nabiralcev ali od veletrgovcev z zdravilnimi rastlinami in tudi kemične preparate dobival v veliki meri od farmacevtskih tovarn, je bil prisiljen tem večjo pozornost posvetiti kontroli nakupljenih drog in kemikalij. Zato uradne farmakopeje že v prvi četrtini 19. stoletja prinašajo poleg predpisov za pripravljanje zdravil vedno več predpisov za preiskovanje drog in kemikalij (11).

5 AVSTRIJSKE NACIONALNE FARMAKOPEJE

Kljub izdaji nove farmakopeje 1812 je bila opisana farmakopeja veljavna še do leta 1820. Pharmacopoea Austriaca I je izšla na Dunaju (1812) in vsebovala 224 zdravilnih rastlin ter 309 receptur. V njej so bile štiri tabele, dve podobni tabelam iz prejšnje, tretja je predstavljala seznam reagentov, četrta pa specifične teže različnih tekočin. Ohranjena izvoda te farmakopeje sta na Fakulteti za farmacijo in v Lekarniško alkimističnem muzeju v Radovljici.

Druga izdaja (1814) te farmakopeje že predpiše 30 reagentov za preiskovanje zdravil in določanje specifične teže tekočin z Meissnerjevim aerometrom. Četrta izdaja (1834) prinese predpis, kako morajo lekarnarji pripravljati morfin iz opija in kinin iz kininovčeve skorje.

Lekarnarji so lahko nabavni ceni zdravil prišteli 80-odstotno maržo, z izjemo pijavk, če so te izdajali v breme državne blagajne.

Napoleon v času Ilirskih provinc (1809–1813) ni izdal francoske farmakopeje. V okviru Centralne šole v Ljubljani pa je bil takrat začasno uveden farmacevtski študij.(3)

Peta izdaja avstrijske farmakopeje (1855) je bila popolnoma predelana in, upošteva najnovejše izsledke medicinske in naravoslovne znanosti, predpiše lekarnam uporabo mikroskopa za potrjevanje istovetnosti rastlinskih drog. Ohranjena je v zbirki Lekarne Ljubljana.

Šesta (1869), sedma (1889), osma izdaja (1906) je bila veljavna v Sloveniji do 1926. Vmes je izšla druga izdaja Hrvaško-slavonske farmakopeje, ki je dvojezična, hrvaško-latinska, prinaša uporabo narodnega jezika, kar je bila novost v svetu. Slovenija je 1926 prevzela drugo izdajo Srbske farmakopeje (1908), temelječe na osmi izdaji švedske farmakopeje.

6 JUGOSLOVANSKE FARMAKOPEJE

Druga izdaja srbske farmakopeje je predstavljala osnovo za prvo izdajo Jugoslovanske farmakopeje (1933). Leta 1952 je izšla njena druga izdaja, leta 1972 **tretja izdaja (prevedena v slovenščino)** in leta 1985 še četrta izdaja.

Svetovna zdravstvena organizacija je leta 1950 priporočila za dežele v razvoju uporabo Internacionalne farmakopeje kot kriterija kontrole kakovosti bioloških in farmacevtskih zdravilnih substanc. Izšla je v treh izdajah med leti 1951–1971.

V nordijskih državah in v državah Zahodne Evrope so si prizadevali uskladiti farmakopejske standarde evropskih narodov. Leta 1964 so izdali prvo izdajo Evropske farmakopeje. Tudi Jugoslavija je leta 1990 podpisala Konvencijo 20 evropskih držav, s katero so se zavezale, da monografije evropske farmakopeje postanejo uradni državni standard za zdravila, ki jih bodo te države uporabljale.

Po osamosvojitvi je Slovenija leta 1997 sprejela tretjo izdajo evropske farmakopeje in izdala tudi njeno dopolnilo za uporabo v Sloveniji Formularium Slovenicum v slovenskem jeziku. V preteklosti je izšla tudi Homeopatska farmakopeja, druga izdaja (1934). V Prusiji, na Bavarskem in v Avstriji pa so v preteklosti izdajali tudi vojaške farmakopeje (11). Tudi v Kraljevini SHS je bila 1927 objavljena začasna vojaška farmakopeja (3). Nekatere države so izdale tudi veterinarske farmakopeje.

Sodobna definicija opiše farmakopejo kot publikacijo, ki vsebuje navadno zakonsko obvezujoče predpise za razvoj, izdelavo in preizkušanje kakovosti zdravil in njihovih sestavin ter druge podatke o zdravilih in njihovi uporabi (12).

Farmakopeja je dokument, ki omogoča zagotavljanje kakovostnih zdravil, je zbirka standardov z namenom zaščititi potrošnika zdravil. Vendar pa take zaščite ne moremo doseči izključno z uporabo farmakopejskih standardov, zato je nujno istočasno uporabljati tudi pravila dobre proizvodne prakse v proizvodnji zdravil. /P. J. Schorn, tajnik Komisije evropske farmakopeje/ (2).

7 FARMAKOPEJE V GLOBALIZIRANEM SVETU 21. STOLETJA

Proizvodnja zdravil je iz lekarn v sodobnem času prešla v farmacevtsko industrijo, zato v farmakopejskih monografijah ni več receptur in postopka priprave zdravil. Večino informacij obsegajo standardi kakovosti za učinkovine: analizne metode za identifikacijo snovi ter za oceno kakovosti in kvantitativne vsebnosti. Zelo pomemben del standardov kakovosti za zdravilne učinkovine predstavlja sprejemljiva raven nečistot, ki lahko izvirajo ali iz metode izdelave ali sinteze snovi ali iz razgradnje molekule učinkovine.

Nekatere nečistote so kemično bolj ali manj podobne učinkovini, lahko so tudi farmakološko aktivne in potencialno strupene. Zato farmakopeja predpiše analizne metode, s katerimi je mogoče zaznati nečistote in določiti mejne vrednosti za njihovo koncentracijo. Če se metoda sinteze spremeni ali če drugo podjetje po izteku patenta proizvaja učinkovino, je treba oceniti vpliv spremembe na kakovost proizvedenega zdravila (13, 14).

Aktualne farmakopeje sestavlja sklop monografij o analiznih postopkih, specifikacijah za sintezo in kontrolo kakovosti zdravil, pomožnih snovi in zdravilnih učinkovin. Navedbe v farmakopeji postanejo pravno zavezujoče zahteve za podjetja, ki želijo tržiti svoje farmacevtske izdelke. Sodobne farmakopeje se osredotočajo na lastnosti zdravil in sestavin, ki pomagajo zagotoviti njihovo identiteto, delovanje, kakovost in čistost. Namenjene so zdravstvenim delavcem, regulatorjem in proizvajalcem. Zdravstveni delavci z njimi zagotovijo, da so zdravila, ki jih predpisujejo ali izdajajo pacientom varna in učinkovita. Regulatorji z njimi ocenjujejo varnost in učinkovitost novih zdravil ter spremljajo kakovost zdravil na trgu. Proizvajalci pa uporabljajo farmakopeje, da zagotovijo, da njihovi izdelki izpolnjujejo zahtevane standarde glede kakovosti, čistosti in jakosti. Ko se pojavijo nova zdravila in tehnologije, se morajo farmakopeje prilagoditi, da zagotovijo ustrezne in sprejemljive standarde (14).

Med sodobnimi farmakopejami izstopajo tiste, ki so jih predpisale države s pomembno farmacevtsko industrijo in ustrezno dejavnostjo raziskav in razvoja zdravil. Glavne farmakopeje so ameriška (USP-NF), evropska (Ph. Eur.), britanska (BP) in japonska (JP) (13).

Projekt Evropska farmakopeja označuje oblikovanje enotne regionalne farmakopeje, ki zagotavlja pravno zavezujoče standarde za kakovost zdravil in njihovih sestavin v Evropi za podpisnice Konvencije, kjer so prej obstajale ločene farmakopeje v vsaki državi članici. To je pomemben napredek v zgodovinskem razvoju farmakopej za približevanje svetovnim standardom. Usklajeni standardi za zdravila v Evropi omogočajo prost pretok zdravil po državah članicah in dostop do zdravil. V delu Evropske Komisije za farmakopejo sodeluje trenutno tudi 30 opazovalcev z vsega sveta, vključno z ZDA, Kitajsko in Svetovno zdravstveno organizacijo.

Odločitev o vzdrževanju lastne nacionalne farmakopeje poleg evropske je prepuščena posamezni članici. Članice Evropske unije Francija, Nemčija, Švica in Avstrija še naprej objavljajo nacionalne farmakopeje kot dopolnitev standardov za zdravila in sestavine, ki veljajo v tej posamezni državi. Zahteve teh standardov pa ne smejo biti milejše, kot so predpisani v evropski farmakopeji (5).

Farmakopeje se posodablajo, da bi omogočile prisotnost cenovno dostopnih zdravil na trgu, ne da bi pri tem ogrozili njihovo kakovost, varnost in učinkovitost.

Evropska agencija za zdravila priznava, da velik del aktivnih farmacevtskih učinkovin (API) prihaja izven Evrope, Japonske in ZDA, kar vodi še do večje potrebe po okrepitvi sodelovanja med farmakopejami, z namenom potrebne harmonizacije standardov za zdravila v globalnem svetu. Uspešne zadevne izkušnje evropske farmakopeje so vzpodbudile še druge države v določenih regijah, npr. Farmakopeja MECUSOR razvija usklajene standarde za zdravila za štiri države Južne Amerike: Brazilijo, Argentino, Paragvaj in Urugvaj. Tudi države Evrazijske gospodarske unije, ki vključuje Rusko federacijo, Armenijo, Belorusijo, Kazahstan in Kirgistan, razvijajo svojo farmakopejo za zagotavljanje temeljnih zahtev za kakovost zdravil. Končni cilj projekta Mednarodne farmakopeje Svetovne zdravstvene organizacije je zagotoviti specifikacije za nadzor kakovosti, ki bi omogočile dostopnost do kakovostnih zdravil po vsem svetu. Doseči želijo globalno harmonizacijo specifikacij kakovosti za izbrane farmacevtske izdelke, pomožne snovi in farmacevtske oblike s prednostjo zdravil, ki so velikega javno zdravstvenega pomena, npr. zdravila za zdravljenje malarije, TBC, aidsa ter zdravila za otroke (5).

Globalizacija in vedno večja širitev mednarodne trgovine sta izpostavili potrebo po razvoju in vzdrževanju globalnih standardov za zdravila, ki so ključnega pomena za nemoteno delovanje postopkov pridobitve dovoljenja za promet ter pri prostem pretoku in trgovini z zdravili po vsem svetu. Ph. Eur. je dejavno vključena v številne mednarodne pobude za usklajevanja. Že leta 1989 je bila ustanovljena skupina za razpravo o farmakopeji, kjer si predstavniki Evropske,

Indijske farmakopejske komisije, Japonske farmakopeje in USP prizadevajo uskladiti monografije o pomožnih snoveh in splošna poglavja, s čimer zmanjšujejo obremenitev proizvajalcev pri izvajanju analiznih postopkov na različne načine. Kot opazovalka v skupini sodeluje tudi Svetovna zdravstvena organizacija (14, 15).

Ker aktualne farmakopeje veljajo v najširšem smislu kot standardi kakovosti za proizvajalce zdravil, so danes uporabne v lekarni predvsem za preverjanje certifikatov kakovosti farmacevtskih učinkovin in pomožnih snovi za magistralno in galensko izdelavo zdravil. Za potrebe lekarn smo v Sloveniji izdali *Formularium Slovenicum*, slovenski dodatek k evropski farmakopeji (vsebuje nacionalne posebnosti in prevedena poglavja farmakopeje) in pokriva strokovne vsebine, pomembne za lekarne. Za magistralna in galenska zdravila ter izdelke galenskih laboratorijev lekarn pa države izdajajo priročnike, kot je npr. DAC (*Deutsche Arzneimittel Codex*). Po tem vzoru je Lekarniška zbornica Slovenije z namenom standardizacije kakovosti magistralne in galenske izdelave zdravil v lekarnah izdala Kodeks magistralnih pripravkov (2013) in Kodeks galenskih izdelkov (2006). Ti priročniki se vsebinsko ažurirajo in po potrebi dopolnjujejo. Pri tem igra pomembno vlogo tudi Javna agencija Republike Slovenije za zdravila in medicinske pripomočke.

8 ZAKLJUČEK

Namen farmakopej je zagotoviti kakovost zdravil. V njih lahko sledimo razvoju materije medike in s tem posredno razvoju medicine skozi stoletja. Dokazujejo, da kot ostali evropski narodi tudi Slovenci že od 15. stoletja upoštevamo moralna in etična načela pri izdelovanju zdravil in tudi že več kot pet stoletij uporabljamo veljavne farmakopejske predpise o zdravilih. Od konca 18. stoletja ter čez celo 19. stoletje vse do leta 1926 so se morali slovenski lekarnarji ravnati po avstrijskih farmakopejah (4). Z namenom zagotovitve varnosti potrošnikov zdravil je ob upoštevanju farmakopejskih standardov nujna tudi istočasna uporaba pravil dobre proizvodne prakse v proizvodnji zdravil (2). Tretja izdaja jugoslovanske farmakopeje (1971) je po zaslugi profesorja Aleša Krbavčiča izšla tudi v slovenskem jeziku. Predstavlja pomemben prispevek razvoju slovenske farmacevtske terminologije. Po zadnjem indeksu, ki ga je sestavila Svetovna zdravstvena organizacija, je po svetu objavljenih kar 40 farmakopej, s kar 60 aktivnimi farmakopejskimi komisijami, ki skrbijo za razvoj in vzdrževanje teh farmakopej (13). Slovenija je po izstopu iz jugoslovanske države leta 1997 sprejela Evropsko farmakopejo, ki je pravno zavezujoča za proizvajalce v 39 evropskih državah in velja v več kot 120 državah po vsem svetu. Zagotavlja ključne informacije za evropske trge in zagotavlja nova in prenovljena besedila monografij, ki sledijo potrebam proizvajalcev in razvoju medicine. V okviru Sveta

Evrope deluje Evropska Komisija za farmakopejo, ki ima sedež v Evropskem ravnateljstvu za kakovost zdravil. Ta ima vlogo pri analiznem nadzoru zdravil na evropskem trgu, usklajuje mrežo uradnih kontrolnih laboratorijev in koordinira uradni nadzor tako, da se lahko laboratorijski viri optimizirajo in se izognejo podvajanju kontrol za isti izdelek v več kontrolnih laboratorijih, s čimer varujejo tudi okolje (5, 15).

9 VIRI IN LITERATURA

1. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/farmakopeja>, spletni dostop 19. 8. 2024.
2. Grdinić V., Stefanini Orešić L., Tradicija objavljivanja farmakopeja, Farm. glasnik, 1992, 47, 361-371.
3. Krbavčič A., Zgodovina farmacije, FFA Ljubljana 2015.
4. Jović P., Normativne lekarniške knjige na Slovenskem skozi stoletja, Farm. vestnik, 2005, 57, 305-309.
5. Wiggins J.M., Albanese J. A., A Brief History of Pharmacopoeias: A Global Perspective, 2019, (BPeebbok-0919-Pharmacopoeia Compendial-History-Future-Watermark.pdf), spletni dostop 5. 8. 2024.
6. Jović P., Prve tiskane knjige s področja farmacije v knjižnicah Slovenije, Farm. vestnik, 2005, 56, 17-19.
7. Predin Š., Minařikova zbrana dela I Maribor, 2000.
8. Predin Š., Minařikova zbrana dela II, Maribor, 2001.
9. Urdang G., Uloga farmacije u druřtvu, Farmaceutsko druřtvo Hrvatske, Zagreb, 1954.
10. Gerić M., Kritično ovrednotenje avstrijske provincialne farmakopeje iz leta 1794, Magistrsko delo, 2021, spletni dostop 3. 6. 2024.
11. Minarik F., Od staroslovanskega vrařtva do sodobnega zdravila, SFD Ljubljana, 1971, str. 189.
12. Farmaceutski terminološki slovar, ZRC SAZU, 2011.
13. Pelay J., History of Pharmacopoeias, CymitQuimnica, 2023, spletni dostop 12.8.2024.
14. <https://toolbox.eupati.eu/resources/european-pharmacopoeia-quality-standards-for-medicines/>, spletni dostop 16.8.2024.
15. <https://learning.eupati-eu>page>view-History> of pharmacopoeias, spletni dostop 5. 8. 2024.

REGISTER ZDRAVIL REPUBLIKE SLOVENIJE

Dr. Darja Frankič, mag. farm.
upokojenka

1 UVOD

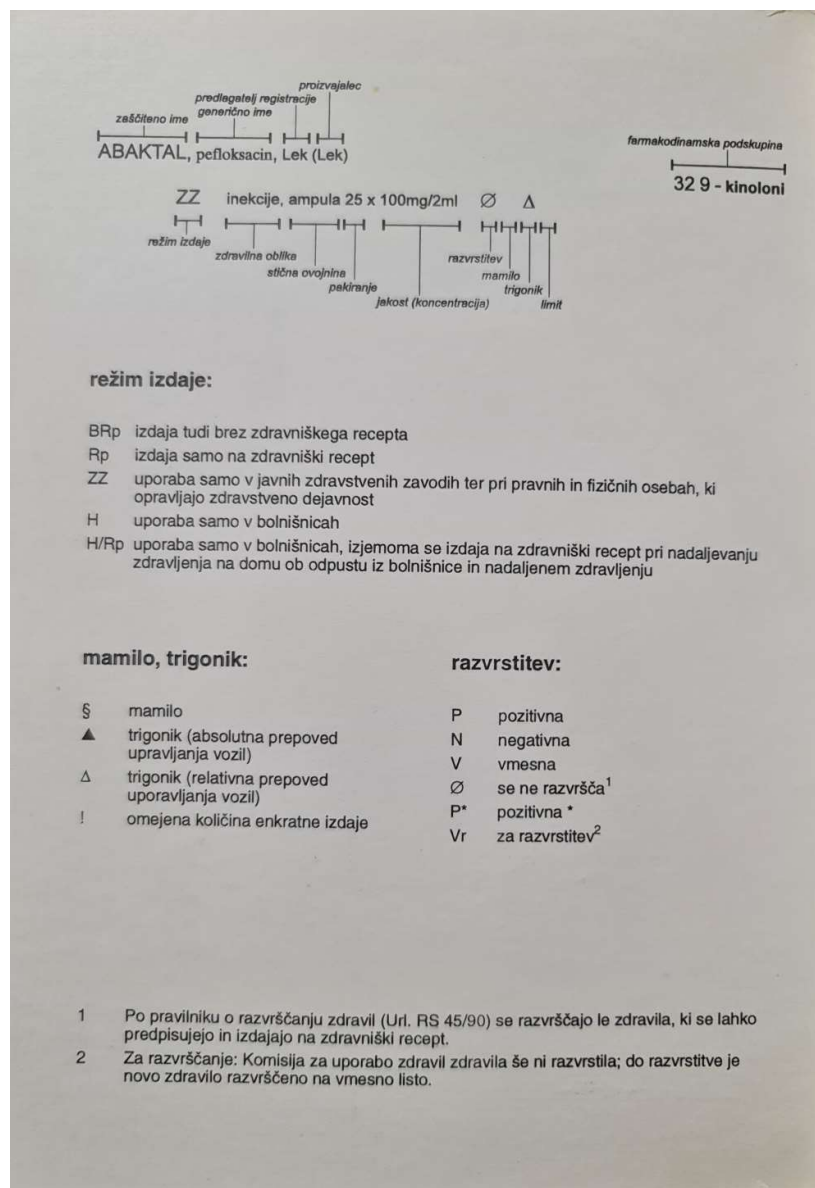
Prvi Register zdravil Republike Slovenije (Register) je izšel januarja 1994. Izdajatelja sta bila Ministrstvo za zdravstvo (MZ) RS in Inštitut za varovanje zdravja RS (IVZ RS) (1).

Slika 1: Naslovnica Registra zdravil.

Register je vseboval gotova zdravila, za katera je bilo v Uradnem listu RS objavljeno dovoljenje za promet do konca leta 1993. Gotova zdravila so bila opremljena s podatki iz Uradnih listov ter podatkom o razvrstitvi zdravila na listo (P, V, N), farmakodinamski skupini (enotna klasifikacija zdravil – EKZ), oznakami za mamilo ali trigonik ter osnovnim dozirnimi režimom.

Od bolnišnic ni bilo mogoče pridobiti nabavnih cen zdravil, ki so jih tam uporabljali, zato Register ni vseboval nabavnih cen zdravil. Register je bil narejen tako, da je bilo možno iskanje po zaščitenem imenu, generičnem imenu in imenu farmakodinamske skupine ter predlagatelju registracije (1).

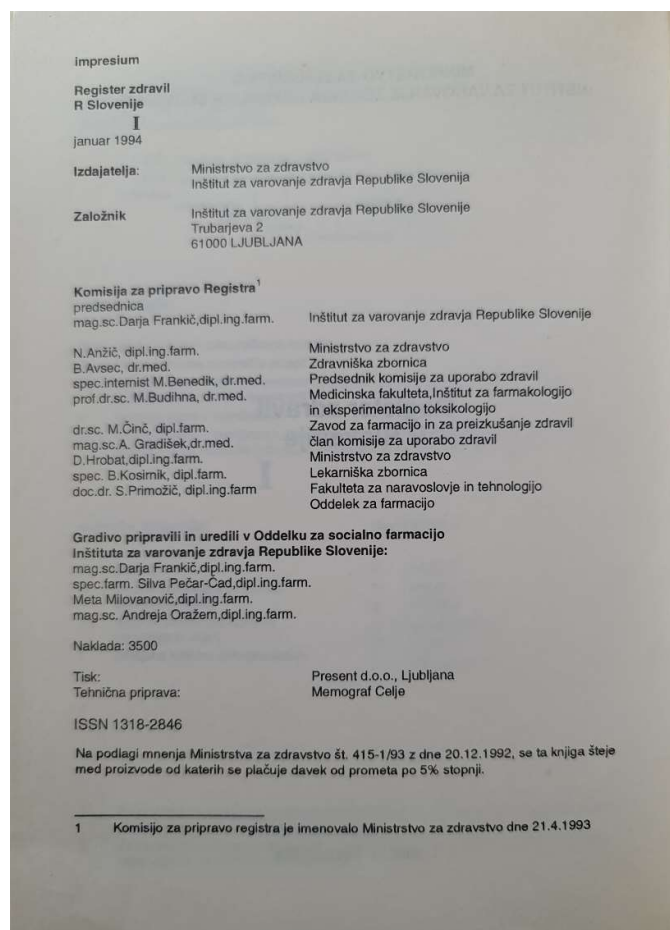

Slika 2: Podatki o zdravilih.

V prilogi je Register vseboval tudi navodila za predpisovanje oziroma izdajanje zdravil in obrazec »Poročilo o neželenem učinku zdravila« z razlago, predlog obrazca »Obvestilo o opaženih nepravilnostih pri sprejemu, izdaji in uporabi zdravila«, koledar cepljenja za tekoče leto in predpise, ki urejajo področje zdravstva in zdravil (1).

2 POSTOPEK PRIPRAVE REGISTRA

Ministrstvo za zdravstvo je imenovalo Komisijo za pripravo registra dne 21. 4. 1993 (1).

Slika 3: Impresium Registra zdravil.

Glavni razlog, da Register ni mogel iziti ob razglasitvi samostojne in suverene Slovenije, je bil v tem, da je postopke za izdajo Odločb o dovoljenju za promet z zdravili izvajal zvezni organ, pristojen za zdravstvo SFRJ. To pomeni, da Republika Slovenija ni imela podatkov oziroma arhiva gradiva za registracijo zdravil v bivši SFRJ. Ob osamosvojitvi smo razpolagali le s podatki o gotovih zdravilih na osnovi podatkovne zbirke, ki se je uporabljala za poslovne potrebe lekarn in avtomatsko obdelavo receptov (AOR). Podatkovna zbirka se je vodila na IVZ RS po pogodbi za vzdrževanje, ki je bila sklenjena med Lekarniško zbornico Slovenije in IVZ RS – Enoto za socialno farmacijo. Osnovna naloga te Enote je bila spremljanje ambulantno predpisanih zdravil v RS.

Že v osemdesetih letih dvajsetega stoletja je bila predstavnica Enote za spremljanje predpisovanja in porabe zdravil Metoda Mikuž, mag. farm., vključena v Jugoslaviji v skupino za uvedbo mednarodne klasifikacije zdravil ATC. Zato je ta Enota, ki se je kasneje preimenovala v Enoto za socialno farmacijo, posedovala tudi arhiv Navodil za uporabo zdravil, ki je bil sestavni del dokumentacije ob registraciji zdravil (2, 3).

Na osnovi navedenih podatkov je Komisija za zdravila v samostojni in suvereni Sloveniji opravila obširen pregled še v Jugoslaviji registriranih zdravil in postopoma objavljala Odločbe o dovoljenju za promet gotovih zdravil v Uradnem listu RS.

Enota za socialno farmacijo IVZ RS je torej nalogo za izvedbo Registra zdravil dobila zato, ker je edina v tem času razpolagala z arhivom navodil za uporabo zdravil in z evidenco registriranih zdravil v bivši Jugoslaviji ter imela ustrezno usposobljene visoko izobražene kadre, ki so pred tem že sodelovali tudi v pripravi objav Odločb o dovoljenju prometa z zdravili v Republiki Sloveniji. Pri tem sta aktivno sodelovali Meta Milovanovič, mag. farm., spec. in Silva Pečar-Čad, mag. farm., spec. Pri odločitvi za Enoto so bile pomembne tudi izkušnje pri vodenju podatkovne zbirke za poslovne potrebe lekarn in AOR ter sodelovanje pri idejnem projektu Baza podatkov o zdravilih (4).

Zasnova Registra temelji na t. i. Registru Kovačić, ki je začel izhajati v Jugoslaviji leta 1963 (5). Nova kvaliteta Registra zdravil R Slovenije je bila v tem, da je vseboval dozirni režim. Ob tem je bil največji izziv poenotenje dozirnih režimov glede na vsebnost učinkovin in glede na pravila informatike. Ta zahteva enolično določevanje podatkov. Omenjene podatke o dozirnih režimih je bilo potrebno preurediti in ročno vnesti v polja podatkovne zbirke. Pri obsežnem vnosu je pomagala študentka farmacije.

3 SKLEPNA MISEL

Pogled v zgodovino in razumevanje tedanjih dogodkov nas uči. *Historia magistra vitae*. To potrjuje tudi izkušnja s pripravo Registra. Oklevanje bi bilo pogubno, enako kot tudi prehitro in nepremišljeno odločanje. Vedno obstaja verjetnost za neuspeh, zato je potrebno oceniti nastalo situacijo, v tem primeru z vidika nujnosti, da se omogoči kakovostno, učinkovito in varno zdravljenje z zdravili. *Aurea mediocritas* – zlata sredina (Horatius).

(Opomba avtorice: v prispevku je namenoma uporabljena terminologija iz tistega obdobja.)

4 VIRI IN LITERATURA

1. Register zdravil R Slovenije. Izdajatelj: Ministrstvo za zdravstvo, Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije, januar 1994:1-342.

2. Frankič D. Utilizacija zdravil. Seminar iz socialne farmacije, februar 1993: 63 – 69.
3. Frankič D., et al. Ambulantno predpisovanje zdravil v Sloveniji in zdravstvenih regijah v letu 1990. izdajatelj: Univerzitetni zavod za zdravstveno in socialno varstvo, Ljubljana, 1991: 1-10.
4. Paulin M., Mrhar A., Frankič D., Činč M. Baza podatkov o zdravilih: rezultati prve faze izvedbenega projekta. Zbornik izvlečkov, Društvo za medicinsko informatiko, Kongres 1992, Bled.
5. Kovačić K. Registar osnovnih podataka farmakoinformatike, Zagreb : Udruženje organizacija zdravstva Hrvatske, Sekcija za ljekarne, 1963-.

LAVIČKOVA ZBIRKA: ZBIRKA KULTURNEGA, IZOBRAŽEVALNEGA IN ZNANSTVENEGA POMENA

dr. Darja Ferčej Temeljotov
svetovalka Strateškim programom v Leku d.d.

1 UVOD

Lek, član skupine Sandoz, je od leta 1978 lastnik najobsežnejše farmacevtsko-medicinske zbirke v Sloveniji z izjemnim kulturnim, izobraževalnim in znanstvenim pomenom. Obsega dragocene knjige, farmacevtsko-medicinski pribor in druge predmete iz obdobja antike do 20. stoletja, ki jih je zbral lekarnar in erudit češkega rodu Bohuslav Lavička. Zbirka, ki je bila leta 2002 na pobudo Leka razglašena za kulturni spomenik državnega pomena, je odraz zgodovine lekarništva in zdravilstva ter prikaz razvoja naravoslovnih in medicinskih znanosti.

2 STROKOVNA RAZGLEDANOST IN ZBIRATELJSKA USPEŠNOST BOHUSLAVA LAVIČKE

Magister farmacije Bohuslav Lavička se je rodil 1. maja 1879 v Chrudimu na Češkem. Po zaključenem osnovnošolskem in klasičnem srednješolskem izobraževanju v rojstnem kraju se je odločil za študij farmacije na Karlovi univerzi v Pragi. Po leta 1901 pridobljenem nazivu magister farmacije, je opravil še kolokvije iz splošne in specialne mikologije ter bakteriologije, nato pa je svoje strokovno znanje izpopolnjeval v Švici in današnji Avstriji. Po dveletni vrnitvi v domovino ga je poklicna pot leta 1909 pripeljala na Slovensko, kjer je najprej služboval v Idriji in na Vrhniki ter se nato leta 1911 ustalil v Trziču, kjer je od farmacevta Aleksandra Robleka odkupil lekarno.

Svojo bogato zbirko je začel ustvarjati že leta 1904, ko je med bivanjem v Švici kupil prvo majoliko. Predmeti, ki danes sestavljajo farmacevtsko zbirko, je Lavička profesionalno zbiral skoraj štiri desetletja. Kupoval jih je na razprodajah na Dunaju, v Nemčiji, Italiji in Švici ter imel redne stike z vsemi večjimi antikvariati po Evropi. Največji del zbirke je nastal med leti 1922 in 1935. Med drugo svetovno vojno so želeli okupatorji Lavičkovo zbirko odpeljati v Nemčijo, vendar so po zaslugi profesorja Josip Žontar iz muzeja v Kranju eksponate skoraj v celoti rešili in jih po vojni vrnili potomcem Bohuslava Lavičke. Od njih jo je leta 1978 odkupil Lek.

Zbirko lahko v grobem razdelimo na dva dela – knjižna dela humanistike, filozofije ter naravoslovnih in medicinskih znanosti in farmacevtsko-medicinski pribor. V celoti je bila

popisana leta 1986, ko je bila tudi prvič razstavljena. To izjemno delo so opravili Jaro Dolar za knjižni del, Marjetica Simoniti za lekarniško posodje in Ljudmila Plesničar za arheološki del. Leta 2015 so zbirko digitalizirali, tako da danes omogoča dostop do širokega zgodovinskega znanja o naravoslovju, medicini, farmaciji, filozofiji in drugih znanosti prek spleta.

3 ENA NAJPOMEMBNEJŠIH SPECIALIZIRANIH KNJIŽNIH ZBIRK NA SLOVENSKEM

Največji in tudi najdragocenejši del zbirke po starosti, ohranjenosti in številu predstavljajo knjižna dela s področja antične in francoske književnosti, filozofije, humanistike ter naravoslovnih in medicinskih znanosti od 15. do 20. stoletja. Bohuslav Lavička je sistematično zbiral vse o zgodovini farmacije in sorodnih ved, zaradi česar je ta knjižna zbirka ena najpomembnejših specializiranih knjižnih zbirk na Slovenskem.

V muzeju je v desetih vitrinah razstavljenih preko 400 del na način, da lahko po njih sledimo razvoju naravoslovnih in medicinskih ved. Na začetku so predstavljena dela s področja humanistike, med njimi prva izdaja Rousseaujevega vzgojnega romana Emile in nekaj originalnih, starejših izdaj francoskih literarnih klasikov Corneilla in Racina. V zbirki najdemo tudi dela klasikov rimske in latinske književnosti Ovida, Horacija, Cicera in Juvenala v tiskanih izdajah iz 17. stoletja.

Književnim delom sledijo zgodovinska in geografska dela. V spoznavno teorijo in teorijo znanosti nas uvede filozofsko delo Immanuela Kanta »Kritika čistega uma«, tiskano v Gradcu leta 1795. Poseben uspeh Lavičkovega zbirateljskega dela pa so Biblija, prvotisk iz 1491. leta, in še posebno dva lista znamenite šestintrideset vrstične latinske Biblije, ki naj bi jo bil tiskal Gutenberg. Prav tako dragocena je pri nas izredno redka rudarska enciklopedija *De re metallica* Georga Bauerja Agricole iz leta 1657.

Lavičkovo glavno področje zbiranja je bila zgodovina farmacije od njenih alkimističnih začetkov naprej, tako da je knjižnica Lavičkove zbirke po kakovosti alkimističnih del ena bogatejših knjižnic na Slovenskem. V njej najdemo več klasičnih alkimističnih del avtorjev, kot so Albert Veliki, Eckhart, Libavius in Paracelsus.

Medicino sestavljajo dela Hipokrata, Galena in Avicene, vsa tiskana v 16. stoletju. Farmacijo predstavljajo stare farmakopeje: dispensatorium Ioaniusa Renodaeia, nemški Artzney-Schatz, zaklad zdravil iz 17. stoletja avtorja Johanna Schröderja, delo o strupih antičnega avtorja Mitridata, deli renesančnega zdravnika in farmakologa Matthiolija, farmakopeje francoskega farmacevta Geoffroyja iz 17. stoletja ter ena prvih italijanskih farmakopej Ricettario Fiorentino in prva znanstvena farmakopeja Nicolasa Lemeryja iz 18. stoletja. V zbirki najdemo tudi eno

najstarejših tiskanih farmakopej na svetu, delo padovanskega zdravnika Bartolomea da Montagnane iz leta 1475.

Posebej je predstavljena tudi botanika – razstavljeni so herbariji, zeliščne knjige v tiskih iz 16. do 19. stoletja, najdemo pa tudi delo očeta biološke znanosti Carla Linneja iz 18. stoletja. Kemija je predstavljena z deli klasikov kemije, kot so Boyle, Lavoisier, Berthollet in Berzelius.

4 FARMACEVTSKO-MEDICINSKI PRIBOR

Eden najzanimivejših delov zbirke je keramično, stekleno in leseno lekarniško posodje, ki je bilo v farmacevtski uporabi od 15. do 19. stoletja, po napisih na posodah pa lahko še danes sklepamo, katere zdravilne snovi so v njih hranili. Poleg funkcionalnosti je bil pomemben tudi zunanji videz posod, ki so bile s svojo okrasitvijo lekarnarjem v ponos.

Neprepustne keramične posode, ki so se začele v Evropi uporabljati v 15. stoletju, so se izkazale kot dobra hramba za zdravila. V muzeju so na ogled vrči za sirupe, torej posode za tekočine, izdelane v Italiji konec 17. in v začetku 18. stoletja, posode za mazila oziroma poltrde substance, izdelane v Italiji in Španiji konec 18. stoletja ter nemška keramika iz 18. stoletja, uporabljena kot posodje za praške in ekstrakte. Med priborom najdemo tudi nekaj izjemno dragocenih albarellov, najstarejše oblike posode v lekarništvu v obliki valja.

Stekleno posodje za sirupe in mazila s konca 18. in začetka 19. stoletja je večinoma izdelano iz češkega in moravskega stekla. Vsaka steklena posoda je edinstvena, saj so bili stekleni lončki običajno izdelani brez kalupov. Zbirko lekarniškega posodja sklene cela vrsta lesenih, največkrat barvanih in slikovito okrašenih stojnic, torej lesenih posodic za rastlinske ekstrakte iz 18. in 19. stoletja, običajno izdelanih iz lipovega lesa.

Celoten pribor je razstavljen v dveh lekarnah – v večji je shranjeno keramično posodje ter v manjši stekleno in leseno. Zanimivost manjše lekarne je tudi pohištvo, ki je staro okoli 200 let. Še posebej zanimiva je vgrajena lekarniška omarica, ki izvira iz 16. stoletja in naj bi nekoč bila del samostanske lekarne iz Egne (Neumarkt) na Južnem Tirolskem. V posodicah so se do danes ohranile »zdravilne snovi« tistega časa, preparati rastlinskega, živalskega in človeškega izvora, med njimi naj bi bil tudi prah človeške lobanje, ki se je uporabljal kot zdravilo proti telesni šibkosti.

Zbirka obsega tudi arheološki del – antične medicinske instrumente in druge antične predmete iz obdobja med 5. stoletjem pr. n. št. in 3. stoletjem našega štetja, med katerimi najdemo kirurške sonde listnate oblike, ki naj bi izvirali iz Emone, bronaste žlice različnih velikosti, bronasto pinceto in stekleničko. Zbirka vključuje še nekaj bakrenih in bronastih igel iz 7. stoletja pr. n. št., njihov izvor pa je pripisan eni od predzgodovinskih kultur.

5 DRUGI PREDMETI, KI SO JIH PRI SVOJEM DELU UPORABLJALI LEKARNARJI

Muzej hrani tudi druge predmete, ki so jih lekarnarji uporabljali pri svojem delu. Med eksponati najdemo zbirko uteži in mer iz obdobja med 16. in 19. stoletjem, namizno in ročno tehniko iz 19. stoletja, dva mikroskopa iz 18. stoletja, dve homeopatski lekarni in dve potovalni lekarni, dva globusa, peščeno uro iz 16. stoletja ter kip svetega Roka, enega od zaščitnikov zdravilstva in zdravilcev iz 18. stoletja.

6 ČAST IN ODGOVORNOST

V Leku smo počaščeni, da so nam potomci Bohuslava Lavičke zaupali to neprecenljivo lekarniško zbirko. Zahvala za to gre nekdanji Lekovi sodelavki mag. Mariji Lešnjak, ki je konec 70. let prejšnjega stoletja z veliko mero prizadevnosti pridobila soglasje takratnega vodstva za nakup, nato pa uspešno sklenila dogovor še z dediči. V Leku tako že skoraj pol stoletja z vso odgovornostjo in spoštljivostjo do znanja, tradicije in znanosti skrbimo, da Bohuslav Lavička in njegova zbirka uživata status in ugled, ki si ga zaslužita.

7 VIRI IN LITERATURA

- Lek. 2016. Popotovanje Lavičkove zbirke od Berna do Leka. V *Kolektiv, časopis za sodelavce Leka in Novartisa v Sloveniji, jubilejna številka*, ur. Katarina Klemenc, str.: 70–71.
- Lek. n. d. *Lavičkova zbirka*. Dostopno prek: <https://lek.si/sl/o-nas/lavickova-zbirka/o-zbirki/> (7. avgust 2024).
- Lek. 2019. Brez naslova. (brošura o Lavičkovi zbirki)
- Škerjanc Kosirnik, Breda. 2020. Tržiški lekarnar Bohuslav Lavička in njegova zbirka. *Kronika* 3 (68): 887–902. Dostopno prek: <https://kronika.zzds.si/kronika/article/view/2386/2732> (7. avgust 2024).

OHRANJENO GRADIVO KNJIŽNICE SLOVENSKEGA FARMACEVTSKEGA DRUŠTVA NA FAKULTETI ZA FARMACIJO

prof. dr. Aleš Obreza, mag. farm.

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za farmacijo, Aškerčeva 7, 1000 Ljubljana

1 UVOD

V kletnih prostorih Fakultete za farmacijo (UL FFA), pod traktom, ki ga zaseda Katedra za farmacevtsko tehnologijo, je bilo do leta 2009 shranjenih več kot 3000 kosov gradiva knjižnice Slovenskega farmacevtskega društva (SFD). Nekaj gradiva je bilo shranjenega tudi po posameznih katedrah, zlasti v omarah na hodniku Katedre za farmacevtsko kemijo, in v kabinetih učiteljev.

Zaradi pomanjkanja prostora na UL FFA se je zbirka v treh prostorih dopolnjevala s strokovnimi in znanstvenimi revijami, ki jih je SFD dobilo na osnovi izmenjav strokovne literature s farmacevtskimi združenji po svetu. Številne publikacije so bile zaradi načina pridobivanja unikum v Sloveniji. Že tako prenatrpani prostori knjižnice so se dodatno napolnili z odsluženimi knjigami zaposlenih na UL FFA. Med obnovo Aškerčeve ceste leta 2008 je bila poškodovana stena kletnih prostorov fakultete, ki jih je zalila meteorna voda. Posledično je bila velika večina shranjenega gradiva uničenega, med drugim so bili izgubljeni vsi katalogi, v katerih je bilo popisano knjižnično gradivo. Elektronski katalog gradiva takrat še ni obstajal.

Vodstvo UL FFA je z manjšo zamudo sprožilo akcijo reševanja za farmacevtsko stroko pomembnega gradiva. Zaradi polletnega zamika med poškodbo stavbe in prenosom gradiva se je pojavil tudi problem plesni, s katero je bila preraščena večina shranjenih del. Na srečo je bil najbolj poškodovan del, kjer so bile znanstvene in strokovne monografije iz obdobja med letoma 1960 in 1990, ki nimajo historične vrednosti, poleg tega je njihova vsebina danes povsem zastarela in se kot takšne praktično ne uporabljajo več.

2 RAZISKAVA – KRITIČNA PRIMERJAVA OHRANJENIH DEL

Med pomembno gradivo, ki smo ga ohranili, smo uvrstili celotno zbirko Farmacevtskega vestnika do leta 2004, poleg njega pa tudi nepoškodovane letnike znanstvenega in strokovnega glasila Hrvatskoga ljekarničkog društva, Vjesnik ljekarnika/Aptekarski vjesnik od 1924 do 1937. Ohranjenih je tudi večje število letnikov revije Farmaceutski vjesnik/Farmaceutski glasnik. Poleg tega smo v to skupino uvrstili tudi vsa dela, nastala pred letom 1900, napisana večinoma v nemškem jeziku. Danes so omenjena dela shranjena v arhivu UL FFA, ki je v istih

prostorih, kot jih je v preteklosti zasedala knjižnica SFD, nekaj najpomembnejših in najbolj ohranjenih del je v vitrini muzejske zbirke UL FFA, določene so shranjene v kabinetih učiteljev. Nekatera izmed teh del so bila v preteklem desetletju in pol delno prevedena in kritično ovrednotena v sklopu magistrskih nalog enovitega študijskega programa Farmacija in bodo predstavljena na simpoziju. Zaradi časovnega okvira za predstavitev se bomo osredotočili na primerjavo dveh del prve polovice 19. stoletja, zelo na kratko pa bo omenjena tudi najstarejša farmakopeja, ki je shranjena na UL FFA:

1. Pharmacopoeia Austriaco-provincialis Emendata je skrajšana in popravljena verzija Avstrijske provincialne farmakopeje iz leta 1790. Latinska verzija je bila izdana leta 1794 na Dunaju, leto kasneje pa je izšel še nemški prevod. Odstranjeni so bili številni zastareli zdravilni pripravki in zdravilne snovi. Izpuščena so bila tudi navodila, kako izdelati posamezne farmacevtske oblike in kako pripraviti farmacevtske snovi pred njihovo uporabo. S tem se približa sodobnim farmakopejam, ki niso več tudi lekarniške knjige. Farmakopeja se zaključuje z indeksom (kazalom). V uporabi je bila vse do leta 1820, čeprav je leta 1812 izšla Pharmacopoeia Austriaca. Kot najpomembnejši eksponat je shranjena v vitrini muzejske zbirke UL FFA, v letu 2026 pa bo o njej izšla znanstvena monografija (1,2).

2. Knjiga Georga Wilhelma Rüdeja: "Pharmaceutische Erfahrungen" (Farmacevtska dognanja) je nastajala dobrih 10 let in je izšla v dveh delih leta 1804 in 1815. Na UL FFA hranimo prvi del, ki je namenjen opisu farmacevtskih snovi, zlasti rastlinskih drog, nekaterih organskih in anorganskih snovi ter tedaj znanih in uporabljenih farmacevtskih oblik. Delo predstavlja stanje farmacevtske znanosti v obdobju tik pred tako imenovano dobo alkaloidov in hitrim razvojem organske kemije, ki sta popolnoma spremenili način razmišljanja o zdravilnih učinkovinah in močno povečali njihov nabor. Zaradi tega se zdi Rüdejevo delo na prvi pogled zastarelo, čeprav v njem najdemo številne ideje za inovacije, zlasti v tehnoloških postopkih izolacije zdravilnih učinkovin iz rastlinskega materiala in izdelave farmacevtskih oblik (3).

3. Kot zadnje bo predstavljeno še delo Martina S. Ehrmanna, predavatelja farmacije na Dunajski univerzi. Leta 1834 je izšel njegov prvi zvezek z naslovom Das Neueste und Wissenswerthe aus dem ganzen Umfange der Pharmazie und ihrer Grundwissenschaften, ki opisuje materijo mediko. Še istega leta je pod istim naslovom izšel drugi zvezek, ki je namenjen predvsem farmacevtski tehnologiji.

Avtor daje poseben poudarek najnovejšim ugotovitvam začetka 19. stoletja o izbranih drogah, anorganskih in organskih snoveh. Kljub razliki zgolj dveh desetletij zato Ehrmannovo delo napram Rüdejevemu delu je neprimerno sodobnejše (4, 5). Po kakovosti ga lahko primerjamo s

praktično sodobnima Wöhlerjevima knjigama, ki sta najkakovostnejši deli sredine 19. stoletja na svetu na področju kemije in posledično farmacije (6).

Poseben poudarek bo namenjen primerjavi med omenjenimi deli, zlasti se bomo osredotočili na obe znanstveni monografiji, Rūdejevo in Ehrmannovo. Iz razlik v vsebini lahko sledimo razvoju kemije in posledično farmacije v ključnem obdobju razvoja na prelomu 18. v 19. stoletje. Če je bil nivo znanja na področju naravoslovnih in medicinskih ved sredi 18. stoletja še močno zasidran v način razmišljanja preteklih stoletij in je znanje na področju kemije še vedno temeljilo na alkimiji in metalurgiji (7), je v obravnavanem obdobju prišlo do hitrega napredka znanosti predvsem po zaslugi odkritij Wilhelma Scheeleja (1742–1786), ki je prvi izoliral številne naravne organske kisline, Josepha Priestleya (1733–1804), ki je odkril kisik, Antoina Lavoisierja (1743–1794), ki je odpravil flogistonsko teorijo in skupaj z Jöns Jacobom Berzeliusom (1779–1848) postavil osnove sodobne kemijske nomenklature in zapisa kemijskih struktur (8).

Sredi 18. stoletja med kemijo in farmacijo so bile sredi 18. stoletja tako močne, da se je francoski kemik Gabriel-François Venel (1723–1775) pritoževal, da se vsako novo odkrito snov opisuje le z vidika njene uporabe v terapiji (9). Takratni »kemijski laboratoriji« so bili po videzu, opreми in načinu dela zelo podobni lekarnam, kjer so izvajali tudi kemijske eksperimente, pripravljali, shranjevali zdravilne snovi in jih oblikovali v zdravila. Poleg tega so v lekarnah zelo pogosto izdelovali tudi slaščice. V angleškem govornem področju se za lekarnarja še vedno uporablja izraz »chemist«, ki izvira iz 17. stoletja. Do zaključka 18. stoletja so bile znane številne anorganske kisline, baze in soli, pripravljene v dokaj čisti obliki. Težava je nastopila pri organskih molekulah, kjer so bili omejeni na snovi naravnega izvora, zlasti na enostavne organske kisline in njihove soli, ki so jih lahko očistili s kristalizacijo, in snovi, ki so že v naravnih virih v dovolj visokih koncentracijah, npr. škrob (7). Ravno dejstvo, da je izolacija kislin in soli iz kompleksnih zmesi, kamor sodijo npr. rastlinski ekstrakti, praviloma bolj enostavna, kot je to pri bazah in nevtralnih molekulah, je vodilo v napačno razmišljanje, da so za biološko aktivnost rastlinskega materiala najpogostejše odgovorne kisle sestavine.

Takšen način razmišljanja zasledimo pri Rūdeju, čigar delo sodi v obdobje pred objavo Sertürnerjeve izolacije morfina iz opija, zato je napaka razumljiva, je pa glavni vzrok za to, da je bila njegova knjiga že nekaj let po izidu s farmakološkega vidika zastarela (10). Omenjene napake pri Ehrmannu ne opazimo več, saj njegovo delo spada v vrhunec t.i. dobe alkaloidov, ko so iz številnih rastlinskih drog izolirali bazične sestavine z močnim farmakološkim delovanjem v dovolj čisti obliki, da so popisali njihove lastnosti in predlagali morebitno uporabo v farmaciji. Razvoj analizne kemije, tako separacijskih metod kot tehnik potrjevanja

identitete je bil počasnejši in zato je pri zapletenih organskih molekulah pogosto prihajalo do večjih ali manjših napak pri določanju kemijske strukture, kar spremlja kemijo še celotno 19. stoletje. Lep primer sta dva alkaloida iz vrhunskih znanstvenih monografij Friedricha Wöhlerja (1800–1882), ki sta bila podrobneje predstavljena v članku v Farmaceutskem vestniku (6). Zapisani sta popolnoma napačna empirična formula kinina, $C^{20}H^{24}N^2O^2$, medtem ko so napake pri morfinu minimalne. Tu avtor zapiše formulo kot $NH^3 + C^{35}H^{34}O^6$, kar ustreza $C^{35}H^{40}N^2O^6$ in je zelo blizu dvakratnika dejanske strukture $C_{17}H_{19}NO_3$. Farmakognostični del pri Ehrmannu obsega za tisti čas zelo kakovosten opis rastlinskih drog in njihovo farmakološko delovanje, do katerega so prišli s preskušanjem na bolnikih. Poimenovanje drog, kot ga uporablja Ehrmann, se do danes v veliki meri ni spreminjalo. Težave pa so pri opisu posameznih sestavin, ki jih v drogah najdemo, oziroma iz njih izoliramo. Zelo pogosti so še vedno opisi snovi, ki temeljijo na fizikalnih lastnostih, npr. gumijasta snov, vlaknina, hlapna snov (eterično olje). Vsem tem snovem je skupno, da jih sestavlja večje število, pogosto po lastnostih, sorodnih snovi. Skoraj v vseh primerih so nevtralne (ne kisle in ne bazične) in v vodi in enostavnih alkoholih podobno topne. Če k temu dodamo še hlapnost snovi, ki jih najdemo v eteričnih oljih, ugotovimo, da se je takratni kemik ali lekarnar znašel pred nemogočo nalogo. V takšnih primerih za separacijo niso dovolj le izredno natančno delo, ki je bilo značilno za raziskovalce tistega časa, in podrobno poznavanje metod ekstrakcije oziroma obarjanja. Kromatografske metode, ki bi bile v takšnih primerih edine uporabne, so se v večji meri začele razvijati šele v 20. stoletju (4).

Farmaceutsko-kemijski del knjige lahko razdelimo na dva dela in je zaradi dolge tradicije anorganske kemije v povezavi z metalurgijo zelo kakovosten. Opisani so postopki priprave številnih anorganskih molekul, zelo pogosto je na osnovi analiznih podatkov določena tudi pravilna empirična formula. V nekaterih primerih je predstavljena tudi terapevtska uporaba spojin, ki se v približno 60 % primerov vsaj približno ujema z današnjo uporabo. Podobno kakovostna je tudi predstavitev organskih molekul, ki pri njem predstavljajo že približno $\frac{1}{4}$ obsega knjige (5). To je izrazito povečanje glede na kemijsko literaturo, ki je desetletje starejša, in je hkrati dokaz, kako hitro se je po izolaciji morfina in sintezi prve organske spojine, sečnine, to področje razvijalo (11). Z gotovostjo lahko trdimo, da Ehrmannovi knjigi vsebinsko skoraj dosegata dela, ki jih je napisal Wöhler in veljajo za najkakovostnejša sredi 19. stoletja.

Obe deli, ki sta v prispevku primerjani, upravičeno štejem med pomembnejša farmacevtska besedila prve polovice 19. stoletja. Čeprav je Rüdejevo delo izšlo samo dve desetletji bolj zgodaj, je kakovostni napredek do Ehrmanna več kot očiten. Bistveno manj je strokovnih napak, nabor zdravilnih snovi je precej obsežnejši, obstaja pa še ena razlika, ki jo opazi bralec. Ehrmannovo delo lahko uvrstimo med znanstvene monografije tudi zaradi sloga pisanja, ki se

v zadnjih skoraj 200 letih ni bistveno spremenil. Nekoliko zlobno lahko ta slog označimo kot znanstveno suhoparen. Rüdejev slog pisanja, ki smo ga v delnem prevodu njegove knjige skušali čim bolj ohraniti, je drugačen. Predstavljajo ga povedi, ki včasih obsegajo celo stran knjige. Na nekaterih mestih, npr. pri predstavitvi aloje pokaže tudi svoja čustva: »*Aber das Harz! Das Harz!! Das, wenigstens hier, so unschuldige Harz!!!*« (*Ampak smola! Smola!! Vsaj tukaj tako nedolžna smola!!!*), ko avtor s spretno uporabo retoričnih veščin in ločil, želi pri bralcu izzvati večje zanimanje za tematiko in ga prepričati v svoj prav.

3 ZAKLJUČEK S SKLEPI

Predstavitev lahko sklenemo z oceno, da so bila v knjižnici SFD shranjena dela prve polovice 19. stoletja, ki sodijo v vrh znanstvene literature na področju farmacije obravnavanega obdobja.

- Pharmacopoeia Austriaco-provincialis Emendata iz leta 1790 je zgolj omenjena in bo predstavljena v ločeni znanstveni monografiji v letu 2026.
- Rüdejeva Farmacevtska dognanja iz leta 1804 so primer znanstvenega besedila povsem iz začetka 19. stoletja in še vedno vsebujejo napačna mnenja o farmakološkem delovanju rastlinskih drog. Prednost dela pa je inovativnost avtorja glede tehnoloških procesov pridobivanja zdravilnih snovi in izdelave končnih zdravil.
- Ehrmannovo delo iz leta 1834 lahko po kakovosti primerjamo z Wöhlerjevimi deli, ki sodijo v vrh farmacevtske znanosti sredine 19. stoletja. Vključuje novosti na področju farmacije 20. in 30. let 19. stoletja, omejitve pa so posledica predvsem še ne razvitih metod analize kemije in takratnega stanja tehnike na področju farmakologije.

4 LITERATURA

1. Gerič, M. Kritično ovrednotenje avstrijske provincialne farmakopeje iz leta 1794: enoviti magistrski študijski program Farmacija. Ljubljana: (M. Gerič), 2021. 66 str.
2. Šadl, S. Kritični pregled zdravilnih pripravkov v Avstrijski provincialni farmakopeji iz leta 1794: enoviti magistrski študijski program Farmacija. Ljubljana: (S. Šadl), 2023. 132 str.
3. Kraner, K., Obreza, A. Iz zakladnice Slovenskega farmacevtskega društva: knjiga Farmacevtska dognanja iz leta 1804. Farm Vestn. 2018; 69: 329-334.
4. Pavlin, M. Prevod in kritično ovrednotenje farmakognostičnega dela Ehrmannovega učbenika iz leta 1834 s pomočjo Hagerjeve podatkovne zbirke: diplomska naloga. Fakulteta za farmacijo, Ljubljana, 2011. 131 str.

5. Bedič T. Prevod in kritično ovrednotenje farmacevtsko-kemijskega dela Ehrmannovega učbenika iz leta 1834 s pomočjo Hagarjeve podatkovne zbirke diplomska naloga. Fakulteta za farmacijo, Ljubljana, 2012. 102 str.
6. Fabjančič, I., Obreza, A. O lekarnarju Petru Eugenu Sušnju in njegovem izvodu knjige Friedricha Wöhlerja. *Farm Vestn.* 2022; 73: 191-198.
7. Simon, J. Pharmacy and chemistry in the eighteenth century. What lessons for the history of science? *Pharm Hist* 2015;57(1–2): 17–29.
8. Wis Wesser W.J. Historic development of chemical notations. *J Chem Inf Comput Sci.* 1985; 25: 258–263.
9. Lehman, C. Mid-eighteenth-century chemistry in France as seen through student notes from the courses of Gabriel-François Venel and Guillaume-François Rouelle. *Ambix* 2009;56(2):163–189.
10. Krbavčič, A., Pečar, S. Od prve objave odkritja morfina (1805) do njegovega mednarodnega priznanja (1817). *Farm Vestn.* 2017; 68: 315-325.
11. Wohler F, Liebig J. Untersuchungen ueber die Natur der Harnsaeure. *Ann Chem.* 1838; 26: 241-340.

REKONSTRUKCIJA DELOVANJA IN OPREME LOŠKE LEKARNE S POMOČJO ARHIVSKIH IN MATERIALNIH VIROV: PRVA JAVNA LEKARNA V ŠKOFJI LOKI MED LETOMA 1860 IN 1946

**Sara Šifrar Krajnik, mag. etnologije in kulturne antropologije
Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, 1000 Ljubljana**

1 UVOD

Škofja Loka je bila v 19. stoletju majhno obrtno-trgovsko mesto na Kranjskem. Razdeljena na Mestni in Spodnji trg s predmestji Karlovec, Trata, Studenec in Kapucinsko predmestje je predstavljala gospodarsko, kulturno in upravno središče loškega območja (1). Na Mestnem trgu, kjer je prevladoval premožnejši trgovski in obrtniški sloj ter uradništvo, so bila pritličja hiš namenjena zlasti poslovnim prostorom, trgovini in obrti (2). Z letom 1860 je v pritličnih prostorih hiše Mesto 118 (danes Mestni trg 38) začela delovati tudi prva javna lekarna. Namen pričujočega prispevka je predstaviti zgodovinski razvoj le-te od druge polovice 19. stoletja do konca druge svetovne vojne. V njem so predhodne raziskave s področja zgodovine farmacije nadgrajene z novimi dognanji iz arhivskih virov. Zbrano in analizirano arhivsko gradivo je danes ohranjeno v Arhivu Republike Slovenije, enotah Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Nadškofijskem arhivu v Ljubljani ter arhivu uršulinskega samostana Škofja Loka in Ljubljana. Ker se prispevek posveča zlasti delovanju in opremi lekarne v različnih obdobjih in pod različnimi lastniki, je pomemben vir predstavljala tudi do danes ohranjena materialna kultura iz nekdanjih škofjeloških lekarn ter vizualno gradivo, hranjeno v fototeki Loškega muzeja Škofja Loka.

2 RAZVOJ FARMACIJE V 19. STOLETJU

Farmacija se je v 19. stoletju še vedno razvijala pod vplivom naravoslovnih ved, zlasti kemije, ki je tedaj doživljala večji napredek. Mnoge kemične preparate in zdravila so lekarnarji v prvi polovici stoletja še zmeraj izdelovali sami v vedno bolj opremljenih lekarniških laboratorijih. Ob tem se je število novih zdravil povečevalo, obsežni postopki izdelovanja in majhne količine kemikalij, potrebnih v lekarnah, pa so pripomogli k postopnemu prehodu na odkup kemikalij in zdravil od specializiranih podjetij ter razvijajočih se industrijskih obratov. Razvoj farmacevtske stroke je bil torej podvržen tudi vplivom industrializacije (3). Monopol nad izdelovanjem zdravil se je s tem prenesel na farmacevtsko industrijo, lekarne pa so obdržale zgolj monopol nad izdajo zdravil (4).

Na Kranjskem je bilo v 19. stoletju ustanavljanje novih lekarn v pristojnosti deželnih in mestnih oblasti. Te so namreč podeljevale dovoljenja oziroma koncesije za odpiranje lekarn (5), kar pa je bilo pogojeno s številom že obstoječih javnih lekarn v mestu in tudi s številom prebivalcev (6). Za vodenje javne lekarne so lekarnarji morali izpolnjevati določene pogoje, med katere so se prištevale ustrezna izobrazba kandidata ter večletne delovne izkušnje.

Prva javna lekarna je bila na Kranjskem ustanovljena leta 1526 v Ljubljani. Tej so na širšem slovenskem ozemlju v 16. stoletju sledile lekarne v Novem mestu, Celju, na Ptuj in v Mariboru. Število javnih lekarn je naraščalo tudi v 17. in 18. stoletju. V tem obdobju je bila odprta lekarna v Kranju, in sicer leta 1787. V 19. stoletju pa je bila ob radovljiški in tržiški lekarni ustanovljena tudi prva javna lekarna v Škofji Loki (7).

3 PRVA ŠKOFJELOŠKA JAVNA LEKARNA

Oglas v časopisu *Laibacher Zeitung* iz septembra 1860 poroča, da v Škofji Loki deluje javna lekarna, ki jo vodi Karl Fabiani (1834–1885) (8). Prisotnost nekdanjega novomeškega lekarnarja v Škofji Loki potrjuje tudi zapis v krstni knjigi loške župnije, po katerem naj bi bil Karlov tretji otrok rojen avgusta 1860 v Škofji Loki (9).

Škofjeloška lekarna z imenom Pri Mariji Pomagaj je do leta 1868 delovala v pritličnih prostorih starega župnišča (10), kasnejši viri pa jo umeščajo v sosednjo hišo z naslovom Mesto 119 (danes Mestni trg 37). Ureditev lekarne ni znana, iz mlajših virov je razvidno le, da je poleg oficine imela tudi laboratorij (11). V lekarni pa se, ob Karlu Fabianiju kot vodji, v letih 1880 in 1882 navajata tudi dva praktikanta (12).

Fabiani je umrl v letu 1885, lekarniška koncesija pa je po takratni zakonodaji ob smrti lekarnarja ostala vdovi ali drugim dedičem. Škofjeloško lekarno je tako prevzela vdova Hedviga Fabiani (1840–1906) (13). Ker sama ni bila šolana za delo v lekarni, so to upravljali ustrezno kvalificirani provizorji, nadzor z rednimi vizitacijami pa je bil v rokah škofjeloškega mestnega zdravnika dr. Antona Arka (1846–1906) (14).

Z letom 1892 je Hedviga Fabiani z lekarnarjem Josefom Zenottijem sklenila štiriletno zakupno pogodbo. Na Zenottijevo prisotnost v lekarni kažejo časopisni oglasi, nova štampljka na uradnih dokumentih lekarne ter ohranjena škatlica za zdravila z napisom »Lekarna v Škofji Loki, Josef Zenotti, Apotheke Bischoflack« (15). Ob tem je iz ohranjenih arhivskih virov razvidno, da je pod Zenottijem praktikum v lekarni opravljal Richard Sušnik, kasnejši vodja ljubljanske lekarne Pri zlatem jellenu (12).

4 LEKARNA DOBI NOVEGA LASTNIKA

Zakupna pogodba za lekarno Pri Mariji Pomagaj je bila v začetku leta 1895 predčasno prekinjena, saj je Hedviga Fabiani zanj našla kupca. S celotnim lekarniškim inventarjem in zalogo zdravil jo je za 44.000 kron kot doto za svojo hčer kupil veletrgovec in posestnik iz Metlike Franc Guštin. Hči Ana Guštin (1873–1935) se je namreč poročila z lekarnarjem Ervinom Burdychom (1860–1924), ki je postal novi lastnik škofjeloške lekarne (16). Prevzem lastništva je širši javnosti naznanil v časopisu *Slovenski narod* s sledečimi besedami: »Vedno si bode prizadeval, da bode postregel z dobrimi in svežimi zdravili, zlasti priporoča izkušena sredstva zoper razne bolezni, kakor tudi homeopatijska zdravila.« (17)

Škofjeloška lekarna je prva leta po spremembi lastništva ostala v najemniških prostorih na Mestnem trgu, z letom 1904 pa se je preselila v Kapucinsko predmestje. Ervin Burdych je namreč že v letu 1901 sklenil kupno pogodbo za zemljišče v omenjenem predelu Škofje Loke in v naslednjih letih zgradil enonadstropno vilo. Pritlični del in del kletnih prostorov v novi stavbi je bilo namenjeno lekarni (18).

O delovanju škofjeloške lekarne na začetku 20. stoletja pričajo ohranjena poročila o lekarniških vizitacijah, ki jih je poslala deželna vlada na cesarsko-kraljevo ministrstvo za notranje zadeve na Dunaju. Iz poročil je razvidno, da je bila lekarna v poletnem času odprta od 6. ure zjutraj do 9. ure zvečer, v zimskem pa med 7. uro zjutraj in 8. uro zvečer. Zaprta je bila le ob nedeljah med 2. in 7. uro popoldne ter v kasnejših letih tudi ob praznikih. Ob tem je bil Ervin kot vodja lekarne zadolžen za nočno službo. Poleg vodje – magistra farmacije so v njej delali še asistenti in aspiranti.

Ob izdaji zdravil na recept je škofjeloška lekarna nudila tudi ročno prodajo, ki pa je bila po Ervinovih zapisih slaba (11). V šolskem poročilu Ervinovega sina iz leta 1908 zasledimo, da lekarna prinaša le skromen dohodek, s katerim naj bi lekarnar težko preskrboval celotno družino (19). Začetek prve svetovne vojne je položaj lekarne še dodatno poslabšal. Sklepamo lahko, da je med vojno Ervin v lekarni delal sam, saj je znano, da so se lekarne zaradi vpoklicev v vojsko soočale s hudimi kadrovskimi težavami. Poleg tega je iz leta v leto naraščalo pomanjkanje zdravil in drugih surovin, stanje pa se je po koncu vojne le počasi izboljševalo (20).

Ervina je v lekarni nasledil sin Otokar Burdych. Ker pa ob očetovi smrti še ni izpolnjeval vseh pogojev za vodenje le-te, je moral zaposliti ustrezno kvalificiranega provizorja. Iz virov je še razvidno, da je bil v lekarni skoraj vsako leto prisoten tudi pripravnik ali pripravnica (14).

Že leta 1940 je bil Otokar vpoklican na vojaške vaje v dravsko stalno vojaško bolnišnico v Ljubljani (21), leto zatem pa v vojsko. Škofjeloška lekarna je bila brez vodje odprta tudi v vojnih letih. Otokarja je namreč med njegovo odsotnostjo nadomestila mr. ph. Anica Tekavčič

(22). Po koncu vojne se je Otokar Burdych kot večina drugih interniranih lekarnarjev vrnil v domačo lekarno. Kmalu po vojni, v letu 1946, so jugoslovanske oblasti pričele nacionalizirati lekarne. Posledica tega so bile v posameznih primerih upokojitve nekdanjih lastnikov, večina lekarnarjev pa je ostala v svojih lekarnah kot upravitelji, kar potrjujejo viri tudi za škofjeloško lekarno (23).

5 REKONSTRUKCIJA OPREME LEKARNE

Večina ohranjenih materialnih virov škofjeloške javne lekarne je iz 20. stoletja, le redki primeri materialne kulture so starejši. Ohranjeni kosi pohištva in lekarniškega inventarja razkrivajo zlasti razporeditev opreme v oficini. Kot osrednji in edini prostor, dostopen obiskovalcem, je officina tudi pogost motiv na redkih fotografijah lekarne.

V škofjeloški enoti Zgodovinskega arhiva Ljubljana hranijo načrt Burdychove vile iz leta 1903, na katerem je razvidno, da je bil lekarni namenjen del pritličnih prostorov in kleti. Ob oficini sta se v pritličju nahajala še prostor za laboratorij in prostor za materialko, v kleti pa sta lekarni bila namenjena dva prostora. Ob načrtu, ki razkriva razporeditev prostorov, je na vizualnem gradivu, ohranjenem v Loškem muzeju Škofja Loka, vidno, da sta na hišni fasadi bila napisa LEKARNA in APOTEKA, nad vhodnimi vrati v officino pa je bilo še enkrat z velikimi tiskanimi črkami zapisano Lekarna. Poleg vhoda je iz officine vodilo še dvoje vrat, in sicer v laboratorij in materialko. Največji prostor je bil namenjen oficini v velikosti 5 m × 5,25 m. V prostoru za njo se je nahajal laboratorij v velikosti 3,40 m × 5,10 m, prostor poleg officine pa je zasedala materialka, velika 2,60 m × 5,25 m (18).

Fotografija 1: *Ervin Burdych v lekarni v Kapucinskem predmestju*, hrani Loški muzej Škofja Loka (neznani avtor).

Fotografiji oficine, nastali do leta 1946, razkrivata notranjo ureditev in opremljenost zadnjega dela prostora, v katerem so bili trije večji kosi pohištva z lekarniško opremo. Razporeditev preostalega pohištva in lekarniškega inventarja je ohranjena zgolj na podlagi spominov nekdanjih obiskovalcev lekarne in je v tem prispevku ne bom predstavila (24). Ohranjeni fotografiji upodabljata Ervina in Otokarja Burdycha pri delu v lekarni. V obeh primerih oseba stoji za lesenim pultom z marmorno delovno površino, na katerem je bila postavljena ročna tehtnica. Fotografiji razkrivata tudi omari, in sicer manjšo, zaščiten s steklenimi vrati, ter del večje brez vrat. Obe omari različnih dimenzij, izdelani iz hrastovega lesa, sta se ohranili do danes. Oblikovno sodita v staronemški slog (altdeutsch), značilen za drugo polovico 19. stoletja, ter v secesijo, ki se v pohištvu začne uveljavljati na prelomu med 19. in 20. stoletjem. Sestavljeni sta iz dveh delov. V zgornjem so nameščene police in vrsta manjših predalčkov, spodnji del pa v primeru manjše omare zakrivajo vrata, pri večji pa tri vrste predalčkov. Ti so označeni z belimi napisnimi tablicami, predvidoma pa so bili namenjeni hrambi čajev ter sestavin za izdelavo zdravilnih pripravkov.

Fotografija 2: *Omara iz nekdanje Burdychove lekarne*, zasebna last (avtorica fotografije Sara Šifrar Krajnik).

K notranji opremi, ki je vidna na fotografijah in je ohranjena do danes, spada tudi nekaj lekarniškega inventarja. Gre za prahovke, stojnice, stekleničke in steklenice, namenjene hrambi farmacevtskih sestavin, ki so stale na policah omenjenih omar. Izdelani pripravki so se hranili v lončkih, papirnatih vrečkah, škatlicah in manjših stekleničkah. Iz škofjeloške lekarne so se

ohranile škatlice za zdravila. Poleg opreme, namenjene izdelovanju zdravil, ter embalaže za hrambo zdravilnih pripravkov so na fotografijah razvidne tudi reklamne table in napisi za najrazličnejše izdelke, na primer Nestle, Aspirin (15). Vizualno, materialno ali arhivsko gradivo o laboratoriju, materialki in kletnih prostorih ni ohranjeno.

Fotografija 3: Škatlica za zdravila z napisom »Lekarna Pri Mariji Pomagaj E. Burdych v Škofji Loki«, zasebna last (avtorica fotografije Sara Šifrar Krajnik).

6 ZAKLJUČEK

Rekonstrukcijo delovanja in notranje opreme nekdanjih javnih lekarn je do neke mere možno narediti s pomočjo ohranjenih arhivskih virov in materialnih virov, ki se danes hranijo v muzejskih in zasebnih zbirkah. V arhivskih dokumentih prevladujejo podatki o lastništvu lekarn, osebjem in koncesijah za delovanje; o zakonih, na podlagi katerih so lekarne obratovale, in delavnikih ter podatki o razporeditvi prostorov. V primeru škofjeloške javne lekarne med arhivskimi dokumenti, ki nam dodatno osvetlijo razumevanje delovanja in zgodovinskega razvoja lekarne od druge polovice 19. stoletja do konca druge svetovne vojne, prevladujejo pisma, dopisi, načrti, notarski in gradbeni spisi ter popisi prebivalstva in matične knjige. Omembe notranje opreme škofjeloške lekarne ni bilo zaslediti v ohranjenih arhivskih virih. Globlji vpogled v organizacijo oficine loške lekarne oziroma rekonstrukcijo opreme z začetka 20. stoletja pa omogoča ohranjena materialna kultura (pohištvo in lekarniška oprema), podkrepljena z vizualnim gradivom.

7 VIRI IN LITERATURA

1. Štukl F. Škofja Loka in njeno prebivalstvo v preteklosti. Loški razgledi 1972;19(1):131–142.
2. Štukl F. Knjiga hiš v Škofji Loki. 2, Klobovsova ulica, Mestni trg, Spodnji trg, Cankarjev trg, Blaževa ulica: druga polovica 18. stoletja do 1984. Ljubljana (i.e.) Škofja Loka: Zgodovinski arhiv; 1984. 10 p.

3. Minařik F. Od staroslovanskega vrařtva do sodobnega zdravila. Ljubljana: Lek; 1971. 186 p.
4. Huwer E. Das Deutsche Apotheken-Museum: Schätze aus zwei Jahrtausenden Kultur- und Pharmaziegeschichte. Regensburg: Schnell & Steiner; 2015. 304 p.
5. Predin Š. Kranjski lekarniški gremij. Časopis za zgodovino in narodopisje 1993;64(2):172–195.
6. Zupanič Slavec Z. Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem: Medicina skozi čas, javno zdravstvo, farmacija. Ljubljana: Slovenska matica; 2017. 470 p.
7. Škerjanc Kosirnik B. Zgodovina in razvoj lekarniřtva na Gorenjskem. Kranj: Gorenjske lekarne; 2008. 246 p.
8. Laibacher Zeitung. Anhang zur Laibacher Zeitung. 1860 Sep;218:4.
9. Nadškofijski arhiv Ljubljana. Matične knjige: Krstna knjiga/Taufbuch. Škofja Loka; 1849–1873.
10. Nadškofijski arhiv Ljubljana. Škofijski arhiv. Serija Zapuščine: Škofja Loka. NAŠL/572, t. e. 381.
11. Arhiv Republike Slovenije. Cesarsko-kraljevo ministrstvo za notranje zadeve: Splošni spisi II. AS/185, t. e. 91.
12. Arhiv Republike Slovenije. Lekarniška zbornica. AS/594, t. e. 28.
13. Zgodovinski arhiv Ljubljana – Enota Škofja Loka. Občina Škofja Loka s predniki: Popis prebivalstva Škofja Loka – mesto 1890. SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 162.
14. Arhiv Republike Slovenije. Lekarniška zbornica. AS/594, t. e. 21
15. Šifrar Krajnik S. Lekarniřtvo na Loškem: Od samostanske lekarne do Gorenjskih lekarn. Kranj: Gorenjske lekarne; 2023. 194 p.
16. Brez avtorja. Rokopis družine Burdych: neobjavljeni rokopis. Škofja Loka: družina Burdych.
17. Slovenski narod. Oglasi. 1895 Jun;28(126):11.
18. Zgodovinski arhiv Ljubljana – Enota Škofja Loka. Občina Škofja Loka s predniki: Komunalne in gradbene zadeve. SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 113.
19. Zgodovinski arhiv Ljubljana – Enota Škofja Loka. Burdych Evgen: Šolski list. SI_ZAL_ŠKL/0318, t. e. 1.
20. Ferle M. Ljubljanske lekarne do konca 2. svetovne vojne. In: Hace T, Ferle M, editors. Receptum: sedemdeset let Lekarne Ljubljana. Ljubljana: Lekarna Ljubljana; 2019. p. 32–57.
21. Arhiv Republike Slovenije. Lekarniška zbornica. AS/594, t. e. 7.
22. Arhiv Republike Slovenije. Lekarniška zbornica. AS/594, t. e. 24.

23. Brez avtorja. Razvoj lekarn v Sloveniji 1939–1981. Ljubljana: Združenje lekarn Slovenije; 1982. 84 p.
24. Za več glej Šifrar Krajnik S. Materialna kultura v škofjeloških lekarnah ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja. In: Ristić B, editor. Lekarništvo na Loškem: Od samostanske lekarne do Gorenjskih lekarn. Kranj: Gorenjske lekarne; 2023. p. 144–163.

LEKARNIŠKI IN ALKIMISTIČNI MUZEJ RADOVLJICA

Milan Plešec, mag. farm., ustanovitelj in muzejski svetovalec

Ana Plešec, dipl. etnol. in kult. antrop., vodja muzeja

Lekarniški in alkimistični muzej, Linhartov trg 28, Radovljica

e-mail: lekarniski.muzej@gmail.com

1 UVOD

Zgodovina farmacije je široko področje, ki vključuje tudi razumevanje medicine, kemije, botanike, tehnologije, etnologije, kozmetike, alkimije, magije, likovne umetnosti in trgovine. Slovenci imamo pestro zgodovino, na našem ozemlju so se v preteklosti prepletale številne kulture, vsako obdobje je tudi na področju zdravstva pustilo svoj pečat. Na osnovi teh dejstev smo leta 2019 v srednjeveški stavbi v starem mestnem jedru Radovljice odprli Lekarniški in alkimistični muzej. V zasebnem muzeju je na 200m² na ogled več kot dva tisoč predmetov, ki jih že več kot 30 let zbira Milan Plešec, mag. farm. Slikovita in dragocena zbirka, razstavljena v desetih razstavnih prostorih, ponuja vpogled v več kot 2000 letno zgodovino farmacije in zdravilstva.

2 ALKIMIJA

Alkimija se je v Evropi razvila po propadu rimskega imperija, ko zastane razvoj medicine in umetnosti. Ostali so le osamljeni filozofi in astrologi, ki so se ukvarjali predvsem z alkimijo, medicina pa se je preselila v samotne samostane. Alkimisti so neutrudno iskali Panaceo, zdravilo za vse bolezni in večno mladost ter *kamen modrosti*, snov, ki naj bi kovine spremenila v zlato. Mnogi so žrtvovali vse svoje življenje in premoženje tem sanjam, ki pa se nikoli niso uresničile. So pa alkimisti s svojim delom pripomogli k razvoju naravoslovnih znanosti, saj so odkrili mnoge nove spojine, kemične postopke in aparature.

V muzeju je v obokanih kletnih prostorih predstavljen alkimistični laboratorij s staro opremo in pripomočki, manjša zbirka mineralov in stare alkimistične knjige od 16.–18. stoletja. Zlasti je pomembna Paracelsusova knjiga iz leta 1615.

Fotografija 1: Alkimistični laboratorij

Fotografija 2: Knjiga o destilaciji, Hieronimus Brunschwig 1512

3 STARE LEKARNE

V Starem veku in Antiki so vrači, zdravniki in svečeniki sami pripravljali zdravila, lekarn in farmacevtov še ni bilo. V Evropi so v Srednjem veku delovale samostanske lekarne, prve javne

civilne lekarne pa se pojavijo v 12. stoletju. V 15. stol. se je začela renesansa znanosti, farmacevti so se vse bolj posvečali laboratorijskemu delu, pa tudi umetniški opremljeni lekarni. V muzeju imamo lekarniško pohištvo in več sto eksponatov z začetka 20. stoletja, zlasti pomembni pa so posamezni kosi pohištva iz 18. in 19. stoletja, leseni kipi Eskulapa, Higije, Kozme in Damjana ter zbirka lekarniške keramike od 16.–18. stoletja. V ozadju stare lekarne je lekarniški laboratorij z opremo in številnimi pripomočki iz preteklih stoletij.

Fotografija 3: Stara lekarna, 19. stol.

Fotografija 4: Alborelo (16 stol.) in leseni lekarniški posodi (18. stol.)

4 LJUDSKA MEDICINA

Ljudska medicina je temeljila na verovanju v mitološka bitja in v nadnaravne vzroke bolezni. Zdravili so s pomočjo zagovorov, rekov, darovanj, amuletov in mističnih obredov. Hkrati pa so že poznali tudi mnoga zdravilna zelišča. Tudi s prihodom krščanstva je pri zdravljenju veliko pomagalo zaupanje v božjo pomoč in priprošnje svetnikov.

Ljudsko znanje o zdravilih rastlinskega, mineralnega in živalskega izvora se prenaša iz roda v rod, pa tudi številne strokovne knjige so pripomogle, da do danes ni zamrlo. V muzeju je prikazana tipična kmečka izba iz 19. stol. s številnimi etnološkimi predmeti, kjer so ljudski zeliščarji nekoč pripravljali domača zdravila iz zelišč, smol, drevesnih gob, rastlinskih in živalskih olj. Veliko vlogo v ljudskem zdravilstvu pri nas ima tudi čebelarstvo, saj poleg medu tradicionalno uporabljamo tudi vosek, propolis, cvetni prah, matični mleček in čebelji strup. V muzeju je tudi lepa zbirka poslikanih in izrezljanih panjskih končnic, najstarejša iz leta 1779.

5 MEDICINA STARIH NARODOV

Najstarejši dokazi o poznavanju zdravil segajo v 3. tisočletje pr.n.š.: babilonski recepti na glinasti tablicah, egipčanski medicinski papirusi, kitajski rokopisi o zeliščih in indijske svete knjige Vede. Znanje starih kultur so prevzeli stari Grki, Perzijci, Rimljani in Arabci.

V muzeju hranimo rimsko keramično terilnico iz 2. stoletja, knjige Dioskurida in Hipokrata iz 16. stoletja in zbirke rimskih, arabskih, indijskih in japonskih medicinskih in kozmetičnih posodic.

6 MATERIJA MEDICA

Materija medica so zdravilne snovi rastlinskega, živalskega in mineralnega porekla. Od Antike do 15.stol. so uporabljali rastlinske in živalske droge, nato pa z razvojem alkimije in farmacije vse več tudi mineralne učinkovine. Od 16. stol. dalje so v Evropo prihajale številne nove droge iz prekomorskih dežel, tako da je bila v 18. stol. materija medika zelo obsežna in nepregledna. V začetku 19. stoletja so zelo zmanjšali število zdravil in začeli uvajati nove, sodobne učinkovine. V muzeju so podrobneje predstavljena nekatera zanimiva zdravila iz preteklosti: Terijak, enorog, mandragora, opij, pijavke, kinin, gvajakov les, perubalzam, kakav, vrba, digitalis, volčja češnja in lipa.

V muzejski zbirki so tudi redki arheološki predmeti iz ameriške staroselske medicine.

7 KOZMETIKA IN PARFUMERIJA

Že stari narodi so cenili mazila in dišave, ki so jih uporabljali v kozmetične, obredne, higienske in terapevtske namene. V srednjem veku so slabe higienske navade prikrivali z velikimi količinami dišav, z njimi pa so preganjali tudi kugo. V naslednjih stoletjih se je širila uporaba dišav, mil, balzamov in mazil, alkimisti, menihi in lekarnarji so postajali mojstri parfumerije. V muzeju so zanimivi predmeti iz starih parfumerskih laboratorijev, zlasti pa slikovita zbirka parfumskih stekleničk, pudrnic in porcelanastih lončkov za balzame. Nekatere med njimi so prave umetnine, narejene z rokodelsko natančnostjo iz raznobarnega stekla, plemenitih kovin in dragocenih kamnov.

8 KNJIGE

Najstarejša ohranjena evropska medicinska literatura je rokopisna knjiga o zeliščih milanskega škofa Benediktusa Crispusa iz 7. stoletja in recepti iz Basla. V naslednjih stoletjih so nastajali številni samostanski rokopisi, po iznajdbi tiska l. 1445 pa se je tiskalo vse več botaničnih, alkimističnih in medicinskih knjig. Sprva so bili to prevodi antičnih in arabskih avtorjev, v 16. stoletju pa je bilo že vse več lastnega, zahodnoevropskega znanja.

V muzeju hranimo 40 redkih knjig o zdravilstvu od 15. do 19. stoletja. Med njimi so zelo pomembne: Fragmenti incunabule Gart der Gesundheit 1485, Hieronimus Brunschwig 1512, Dioscurides 1552, Mathioli 1571, Hieronimus Bock 1587, Paracelsus 1615, Dispensatorij Velerius Cordus 1651, Adam Lonicer 1685, Magija naturalis 1680, farmakopeje 1820–1910.

9 ZBIRKA MOŽNARJEV

Možnar je najstarejše orodje in simbol farmacevtov. Vsaka lekarna je imela celo vrsto možnarjev različnih velikosti in materialov. Najstarejši možnarji so bili iz kamna in lesa, pozneje pa so jih izdelovali iz železa, kositra, medenine, brona, keramike, slonove kosti, porcelana in stekla. V muzejski zbirki je 150 možnarjev: najstarejši je rimski keramični mortarium iz 2. stoletja, najlepši so bogato okrašeni francoski in italijanski možnarji iz 16. in 17. stoletja, posebna redkost pa je perzijski možnar iz 12. stoletja.

10 TEHTNICE IN UTEŽI

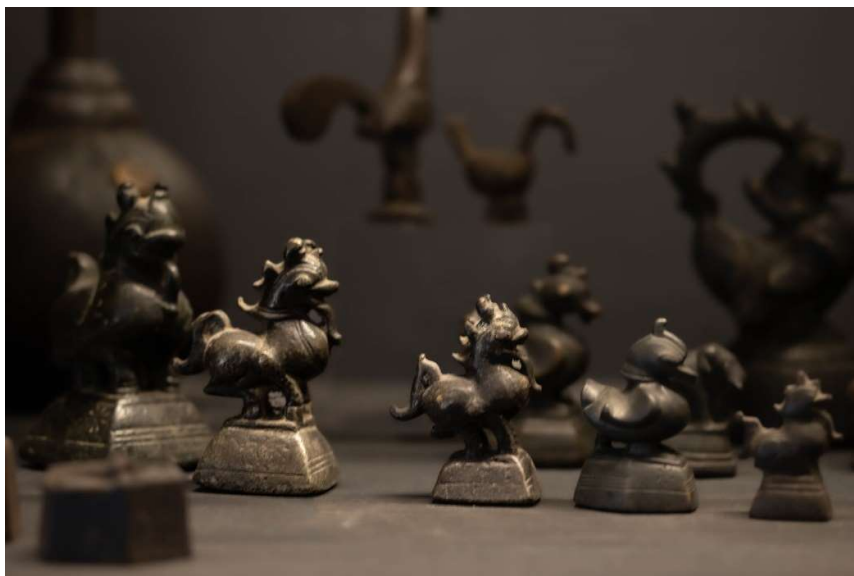
Pri trgovanju z zlatom, začimbami in zdravilnimi drogami ter pri izdelavi zdravil so bile potrebne tehtnice, ki so z razvojem zdravilstva postajale vse bolj natančne. Za uteži so stari narodi uporabljali naravne enote: poprova ali pšenična zrna, grozdne peške in fižol.

V Srednjem veku so uvedli lekarniški funt, ki je bil po antičnem duodecimalnem sistemu razdeljen na unčo, lot, drachmo, scrupulus, obulus in grann. Šele v 19. stoletju so uvedli današnji decimalni metrični sistem.

V muzejski zbirki je nekaj deset lekarniških tehtnic od 18.–20. stoletja in različne zbirke uteži, med njimi tudi redke bizantinske uteži, nürmberške vstavljive uteži in zanimive tajske opijske uteži v obliki živali.

Fotografija 5: Zbirka lekarniških možnarjev

Fotografija 6: Tajske opijske uteži (18 stol.)

11 ZAKLJUČEK

Po petih letih delovanja smo videli, da zbirka privablja širok krog obiskovalcev. Navdušuje jih tudi dejstvo, da je en sam človek uspel zbrati toliko predmetov iz celega sveta. Tudi otrokom in mladostnikom smo uspeli približati farmacevtsko tematiko preko interaktivnih postojank, vodenih doživetij in delavnic.

Muzej sta zasnovala, uredila in opremila lastnika sama. Potrebno pa bi bilo še veliko dela, da bi zbirke dopolnili, nekatere podrobneje predstavili in strokovno ovrednotili. Za to in za redno delovanje muzeja bi nujno potrebovali podpornike in sponzorje.

V kolikor bi se pojavila možnost dodatnih prostorov, bi si želeli predstaviti še nekatera področja iz zgodovine farmacije, npr. študij farmacije, reklama v farmaciji, zlasti pa tematiko številnih alternativnih metod zdravljenja, ki so se pojavljale že v preteklosti, tudi zelo bizarne, v sodobnem času pa nekatere spet postajajo vse bolj popularne.

Na tem področju je veliko nejasnosti, zmede in šarlatanstva in predstavitev te tematike bi bila zanimiva in koristna.

12 VIRI IN LITERATURA

1. Huwer E. Das Deutsche Apotheken-Museum. Verlag Schnell&steiner GmbH, 2006
2. Gaude W. Die alte Apotheke. Koehler&Amelang Verlag, 1979
3. Kallinich G. Schöne alte Apotheke. Nicol Verlagsgesellschaft, 1999
4. Dauguet C. Les pots de pharmacie. Ch. Massin éditeur, 1998
5. Pötsch R. Die Apotheke. Editiones Roche, 1996
6. Minařík F. Od staroslovanskega vraštva do sodobnega zdravila. Slovensko farmacevtsko društvo, 1971
7. Launert E. Der Mörser. Verlag Calwey, 1990
8. Schmitz R. Mörser. Kolben und Phiolen. Franckh'sche Verlagshandlung, 1966
9. Borisov P. Zgodovina medicine. Založba Pivec, 2009
10. Easilewski A. Heilkunst im Spiegel von Apothekenstandgefäßen und ihren Signaturen. Verlag Dr. Schmellenkamp, 1991
11. Asimov I. Biografska enciklopedija znanosti in tehnike. Tehniška založba, 1978
12. Obreza A. et al. Farmacevtski terminološki slovar. Založba ZPC, 2019

MUZEJSKA ZBIRKA LEKARNE LJUBLJANA

Danica Šegedin, mag. farm.

mag. Mateja Praprotnik, mag. farm.

Lekarna Ljubljana, Komenskega ulica 11, Ljubljana

1 UVOD

Muzejska zbirka Lekarne Ljubljana je v stavbi uprave Lekarne Ljubljana, Komenskega ulica 11 v Ljubljani. Predmete v zbirki je ob prenovi naših lekarn leta 2013 uredila in zbrala magistra farmacije Danica Šegedin, zaposlena v Lekarni Ljubljana. Pri prepoznavanju stare opreme in njeni uporabi ji je zelo pomagala mag. Marjeta Lazar, dolgoletna upravnica Lekarne Mirje in katalog Illustrierter Haupt – Preiskatalog von Hermann Steinbuch, Wien, 1930, ki je hranjen v Lekarni Mirje.

2 ZGODOVINA

Pionir raziskovanja naše zgodovine je prav gotovo magister farmacije Franc Minařik. Iz njegovih zapisov je razvidno, da je prva lekarna v Evropi nastala leta 529 v benediktinskem samostanu Montecassino na jugu Italije. Na Balkanu je bila prva lekarna ustanovljena v Dubrovniku. V Sloveniji smo dobili prvo lekarno v Kopru na začetku 14. stoletja, za tem pa v Piranu in Izoli.

V Ljubljani je bila prva lekarna, predhodnica današnje Centralne lekarne, ustanovljena leta 1526, torej na začetku 16. stoletja, na Novem trgu. Po znanih virih je bil prvi znani ljubljanski lekarnar Zoann Francesco Cathani, pozneje pa je imela lekarna več lastnikov, predvsem Italijanov. Leta 1809 jo je kupil Josef Mayr. Preselili so jo na Ulico sv. Petra 1, današnja Trubarjevo ulico, imenovala pa se je Pri zlatem jelenu, za tem pa na Marijin trg 5, današnji Prešernov trg, tam pa je obratovala do potresa leta 1895. Pri obnovi Marijinega trga so lekarno porušili, na njeni prvotni lokaciji je zdaj Prešernov spomenik. Jožef Mayr mlajši je na mestu dveh v potresu poškodovanih hiš postavil palačo in v njej odprl lekarno. Leta 1909 jo je prevzel magister Rihard Sušnik. Leta 1945 je bila lekarna podržavljena in je postala 1. državna lekarna. Po obnovi 6. oktobra 1947 so jo poimenovali Centralna lekarna. Bila je ena največjih in najsodobnejših lekarn v tedanji Jugoslaviji.

Leta 1905 je del opreme lekarne Pri zlatem jelenu odkupil magister Andrej Bohinc in 9. julija 1906 odprl lekarno Pri kroni na Rimski cesti, predhodnico današnje Lekarne Mirje. Prvotno je bila lekarna v prostorih nekdanje gostilne Lovec, na Trgu mladinskih delovnih brigad 1, pozneje

pa so jo preselili na Rimsko cesto 31 in je tam še zdaj. Lekarna Ljubljana je leta 2018 Lekarno Mirje obnovila pod budnim očesom Zavoda za varstvo kulturne dediščine.

Iz prvotne Lekarne Mirje sta znani dve specialiteti, ki so ju izdelovali: REGINOL in PARALDA – *Cubuli parafinoli comp*, najmilejše odvajalno sredstvo, 2 komada dnevno, hraniti na hladnem in senčnatem prostoru.

Fotografija 1: Paralda

Leta 1922 je magister farmacije Gvido Bakarčič odprl lekarno, ki je zdaj Lekarna Levstik, na Karlovški cesti. Tam je bila le nekaj let, nato so jo preselili na Trg sv. Jakoba 9, današnji Levstikov trg 9. Lekarna Levstik je obnovljena, v njej pa je ohranjeno staro pohištvo. Lekarna je imela svoje specialitete: SLADOKOL – tekočina za pomirjanje, KRIDAL – tonik za krepitev organizma, pa svojo kolonjsko vodo in kremo za obraz JUVENOL ter zobni prašek in ustno vodo.

Leta 1922 je magister farmacije Rudolf Ramor odprl lekarno Ramor na Miklošičevi cesti, leta 1945 pa je postala Lekarna za zavarovance, in sicer zaprtega tipa brez možnosti gotovinskega poslovanja. Leta 1948 je postala II. mestna lekarna, še vedno zaprtega tipa, leta 1956 pa so jo uradno preimenovali v Lekarno Miklošič. Kot matična lekarna je postala srce svojih številnih poslovnih enot – podružnic in depojev. Lekarna je izdelovala številne reagente za hematološke in biokemične laboratorije.

Od 19. stoletja do začetka 2. svetovne vojne je bilo na območju Ljubljane 17 zasebnih lekarnarjev. Lekarne so bile manjše in v središču mesta. Ljubljana z okolico je imela takrat približno 80.000 prebivalcev, eno lekarno na 5000 prebivalcev. Po 2. svetovni vojni je od teh 17 lekarn v družbeno lastnino prešlo 12 lekarn, preostale so zaprli.

Lekarna Ljubljana od 1. aprila 1991 posluje kot javni zavod. V Ljubljani in okolici ima 55 lekarn in podružnic, na območju 20 občin. Ima tudi sodoben Galenski laboratorij in Kontrolno analizni laboratorij, ki sta od leta 1995 organizirana na lokaciji Tbilisijska 87 v Ljubljani. Galenski laboratorij izdeluje več kot 130 galenskih zdravil in galenskih izdelkov. Razvoj

lekarniške dejavnosti se nadaljuje, lekarne in laboratoriji se obnavljajo, posodablja in dopolnjuje se oprema.

3 MUZEJSKA ZBIRKA

V muzejski zbirki Lekarne Ljubljana je več kot 1500 predmetov, večina je iz 19. stoletja. V zbirki je obnovljeno leseno lekarniško pohištvo iz Lekarne Mirje in Lekarne Levstik. V lekarnah so domovali tudi kipi grških zdravnikov. Pred vstopom v Lekarno Mirje nas pozdravita Eskulap, grški zdravnik in bog zdravja, in njegova hči Higieia, boginja zdravja. Njuna kipa nas opazujeta tudi, ko vstopimo v officino lekarne.

Ohranjeno je posodje iz keramike, lesa, stekla in porcelana. Prevladujejo lekarniške stojnice, steklene s širokim grlom za shranjevanje prahov, steklene z ozkim grlom za tekočino, lesene za prahove in rastlinske droge, keramične in porcelanaste za mazila. Najstarejše posode so iz 16. stoletja, iz keramike, ki je prevlečena z belo svinčevo – kositrno glazuro, primerno za poslikavo.

Fotografija 2: Karafi.

Napisi na stojnicah nam povedo, katere snovi so bile v davni preteklosti shranjene v njih. Originalne in zdaj prazne posode pa so polne spominov. Ohranjeno je veliko pribora za pripravo magistralnih in galenskih pripravkov: patene, terilnice, menzure, lončki, liji iz porcelana, izparilnice, pestila, žličke, spatule, stekleničke, stojala, posode za izdelovanje infuzov in dekoktov.

V zbirki so termometri, areometri in različno orodje za pripravo magistralnih in galenskih pripravkov: pilularke, bužijske stiskalnice, englerjeve stiskalnice, kovinska naprava za izdelovanje tablet, železni krokodil, priprava za razpihovanje papirnatih kapsul za praške, leseni pripomočki – modeli za izdelovanje globul, kovinski mlinček za mletje rženih rožičkov,

kroglični mešalnik za prahove, lesena posoda za mešanje praškov, bakreni sušilnik, različne tehtnice z utežmi, možnarji iz brona, medenine in železa, vodne kopeli iz bakra.

Iz galenskega laboratorija so se ohranile stiskalnice, ročna tabletirka, polnilec tub, perkulator, analitska tehtnica, avtoklav, stiskalnik zamaškov, spenjač, vremenska postaja. Veliko je tudi strokovne literature: različne farmakopeje, dnevniki priprave magistralnih in galenskih pripravkov v lekarni, narkotične knjige iz obdobja 1908–1917.

4 SKLEP

Muzejska zbirka Lekarne Ljubljana predstavlja potovanje v preteklost lekarništva – zgodovino lekarn, razvoj lekarništva, prostor, opreme in podob. Ogromno gradiva, ki ga hranimo v lekarnah, nam tako pripoveduje o razvoju lekarniške dejavnosti, lekarnarjih, naših učiteljih, pa tudi o zdravilih, ki so jih nekdaj izdelovali v lekarnah, nekatera pa uporabljamo še zdaj.

5 VIRI IN LITERATURA

1. Minařik F. Iz naših starih apotek. Pro Medico. 1972; 4: 100–115.
2. Krsmanović M. Centralna Lekarna. Utrinki. Ljubljana: Lekarna Ljubljana; 1984.
3. Vodnik M. Naš galenski laboratorij. Utrinki. Ljubljana: Lekarna Ljubljana; 1983.
4. Vodnik M. Lekarna Miklošič. Utrinki. Ljubljana: Lekarna Ljubljana; 1983.
5. Grčar T. Lekarna Levstik. Utrinki. Ljubljana: Lekarna Ljubljana; 1983.
6. Lazar M. Stoletnica Lekarne Mirje. Tipkopis. Ljubljana 2012.
7. Šegedin D. Lekarna Ljubljana – 60 let. Tipkopis. Ljubljana 2009.
8. Šegedin D. Muzejska zbirka Lekarne Ljubljana. Lekarna Ljubljana; 2013.
9. Ferle M, Janežič M, Žmuc I, Zupan Bizjak M, Praprotnik M. Hace T. et al. Receptum: sedemdeset let Lekarne Ljubljana. Ljubljana: Lekarna Ljubljana; 2019.

O REŠKI LEKARNIŠKI TRADICIJI IN SUŠNJEVI LEKARNI »K SV. TROJSTVU«

Igor Fabjančič, mag. farm.

1 UVOD

V svoji knjižnici hranim učbenik kemije Friedricha Wöhlerja iz 19. stoletja, ki je nekoč pripadal hrvaškemu lekarnarju Petru Eugenu Sušnju, mojemu pradedu po materi. Dobil sem idejo, da bi učbenik avtorja častitljive starosti, ki je slovel kot oče organske kemije, dal v recenzijo, ki bi bila objavljena v strokovni reviji. Moj predlog je sprejel profesor dr. Obreza, jaz pa sem prevzel nalogo, da za potrebe soavtorskega članka zberem nekaj podatkov o nekdanjem lastniku knjige in njegovi lekarni. Tako se je začelo moje zanimanje za magistra Sušnja in njegovo lekarno na Sušaku, v razdobju 1919–1948 samostojnem mestu, danes pa delu Reke. Izid članka (1) je moje zanimanje zanj še poglobil in ga razširil na bogato zgodovino lekarništva v tem mestu. V tem prispevku bom najprej obravnaval prav to, omejil pa se bom le na tiste lekarne, ki so slovele po kakem zanimivem pripravku ali o katerih se ve kakšna zanimiva podrobnost. Nadaljeval bom z magistrom Sušnjem in njegovo lekarno. O obeh so nova spoznanja, ker so se našle dodatne informacije in viri. Na koncu se bom povrnil še k Friedrichu Wöhlerju in njegovemu učbeniku, ki je vse to sprožil.

2 LEKARNIŠTVO NA REKI

Reka, po velikosti tretje hrvaško mesto, največje пристanišče ter pomembno industrijsko in kulturno središče, ima bogato lekarniško tradicijo. K razvoju lekarništva je tam že od nekdaj prispevala gosta poselitev in pretok ljudi, zaradi živahne trgovine in ladijskega prometa na dolge proge pa tudi večja izpostavljenost nalezljivim boleznim. Prvi *apothecarius* je tam v zapisu mestnega notarja de Mutina omenjen že leta 1437. Ta navaja nekega Antonia Pertusana iz Benetk, ki naj bi leta 1440 zakupil »lekarno« na mestnem trgu. Vendar Pertusano ni bil dolgo tam in ga je kot zakupnik nasledil kirurg Giusto (Just) Vidotić (2). Po drugem viru pa naj bi ta Vidotić leta 1447 vzel v zakup neko drugo »lekarno« in sicer od bratovščine sv. Janeza (2, 3). Po vsej verjetnosti tu ni šlo za pravi lekarni, saj ni dokazov o lekarnarski usposobljenosti njunih imetnikov. Reka takrat tudi še ni imela mestnega zdravnika (fizika), ki bi lahko predpisoval zdravila. Dobila ga je šele v 16. stoletju v osebi Antonia Senata d'Ancone (3). Kirurgi, kakršen je bil Vidotić, pa takrat sploh niso veljali za zdravnike, temveč za obrtnike. Omenjene »lekarne« iz 15. stoletja so bile le manjše trgovinice (»butike«), v katerih je posloval priučen, a lekarnarsko neizobražen zeliščni trgovec imenovan *rhizotom* ali *aromatarius*. Podobno v 17.

stoletju viri omenjajo *specierja* Zanmardija, ki, kot govori že sam naziv, tudi še ni bil pravi lekarnar (3).

Na Reki začnemo govoriti o pravih lekarnah šele v 18. stoletju. Ena je bila blizu mestnih vrat in je pripadala Pietru Bertossiju, druga pa na glavnem trgu in se je imenovala *Pri Gospe sedmerih žalosti*. Viri omenjajo Carla Pisanella, ki je študiral farmacijo na Dunaju in skupaj s svojim očetom Carlom Starejšim leta 1778 prodal to lekarno Francescu Summacampagni, tudi izšolanemu lekarnarju, katerega oče, tudi Francesco, je še prej imel lekarno *Pri Sv. Jožefu* (2). Takrat je bil reški *protomedik* Saverio Graziano (1702–1780), uspešen borec proti epidemijam, znan tudi po svoji farmacevtsko zanimivi razpravi o rabi živega srebra, ki je izšla leta 1755 na Dunaju (3). Tretja lekarna z imenom *Pri brezmadežnem spočetju* je leta 1768 pripadala Puppisu, Summacampagninem pomočniku. Družini Pisanello in Summacampagna sta v tistem času vodili celo medsebojni sodni spor v zvezi z lekarniško koncesijo (3).

Dodatni razmah je prineslo 19. stoletje, ki je pomenilo razvojno obdobje Reke kot večjega industrijskega središča in pristanišča za dolgo plovbo. Markantni imeni na lekarniškem področju sta bili takrat L. Africh in G. Catti Starejši. Prehod v 20. stoletja pa velja zaradi še bolj intenzivnega razvoja za »zlato dobo« Reke.

Najbolj znana reška lekarna na prelomu stoletja je bila lekarna *Pri nadangelu* (*All'Arcangelo*) lastnika Giovannija Prodama, rojenega v Vižinadi v Istri in z diplomo, pridobljeno v Padovi. Lekarna je bila pod imenom *All'Angelo* odprta že leta 1859, leta 1884 pa preurejena in preimenovana kot navedeno zgoraj. Še danes je tam lekarna *Korzo*, ki ima med vsemi reškimi lekarnami najboljše ohranjeno izvirno bidermajersko pohištvo. Prodamova družina je bila ozko povezana s farmacijo. Poročil se je s hčerko lekarnarja Gotthardija, farmacevta pa sta bila tudi sinova Franco in Guido. Prodam je bil med prvimi, ki so dojeli pomembnost oglaševanja lekarniških pripravkov in so se njegove reklame lahko vsakodnevno brale v *Novem listu* ter *La Voce del Popolo*. Najbolj znana izdelka sta bila Olje polenovkinih jeter norveškega izvora ter Elik sir za dolgo življenje – alpska grenčica. Prodamovi lekarniški pripravki so bili večkrat nagrajeni, med drugim tudi s prestižno italijansko nagrado Vittorio Emanuele, sam pa je bil član francoske Narodne akademije. Z zdravili je zalagal nadvojvodo Jožefa, zato je njegova lekarna v nazivu ponosno nosila dodatek »nadvojvodska« (*arciduciale*).

Na začetku Korza je stala *Ljekarna k Zdravlju* (*Farmacia alla Salute*) lastnika Antonia Mizzana. S farmacevtskimi izdelki je oskrbovala jadrnice in parnike dolge plovbe. Antonio in njegov sin Adriano sta bila med obema vojnama častna konzula Republike Paragvaj.

Lekarna *Indeficienter* (v prevodu *Neusahljiv*) s svojim imenom spominja na starodavni reški grb, ki ga je mestu podelil cesar Leopold. To je črni dvoglavi orel, z glavama, obrnjenima v

levo, ki stoji z desno nogo na pečini, z levo pa na nagnjeni posodi, iz katere obilno teče voda. Ta naj bi ponazarjala kratko a vodnato reko Rječino. Stala je v zahodnem delu Reke v hiši Sirola, imela pa jo je družina Gotthardi. Leta 1894 je Giorgio Gotthardi preselil lekarno v novo bližnjo zgradbo, kjer danes stoji *Ljekarna Brajda*. Štiri leta kasneje je postala njena lastnica družina Accurti, leta 1908 pa jo je prevzel magister Dinko Budak, kasnejši soustanovitelj podjetja Alga Sušak. Lekarna je slovela po zdravilnem napitku s sarsapariljo, v času Budakovega lastništva pa so tam prodajali zelo znan pripravek »Alga za masažo«, ki ga je proizvajalo podjetje Alga Sušak.

Omeniti velja tudi lekarno *Pri Mariji Pomočnici (Alla Madonna dell'Aiuto)* lastnika Adolfa Schindlerja. Umeščena je bila v palači Modello, ki je še danes ena od najlepših zgradb na Reki. Osnovali so jo leta 1899, slovela pa je po pastilah in rastlinskem soku proti kašlju ter pilulah z železom in haomolom (?) »z neprecenljivim delovanjem proti najraznovrstnejšim boleznim«. Schindler je promoviral tudi »najnoviji i najbolji liek proti Tuberculosi«. Pri tem je šlo za sok, ki so ga pridelovali v njegovi lekarni iz »najboljših vrst govedine«.

Na sušaški strani Rječine je magister Ivan Devčić odprl *Ljekarnu Srcu Isusovom*. Najbolj znani pripravki te lekarne so bili kozmetični pripravki za olepševanje in nego obraza, kože, las, ust ter zob, imenovani »Vergilon«. Dosegli so nagrade na več mednarodnih razstavah. Še do nedavnega je na mestu te lekarne delovala lekarna *Strossmayer*.

Po Pariški mirovni konferenci je Reka leta 1948 pripadla SFRJ, vanjo pa so vključili mesto Sušak na levem bregu Rječine, ki se je dotlej stoletja razvijalo samostojno. Leta 1947 je prišlo do nacionalizacije, ki je zajela kar 10 tedaj delujočih lekarn na področju razširjenega mesta (2).

Del reške lekarniške tradicije je bila tudi *Odlikovana ljekarna k Sv. Trojstvu (Premiata farmacia alla SS. Trinita)*. Leta 1874 jo je ustanovil Milan Katarinić iz Bakra. Od takrat je zamenjala več lastnikov in krajev poslovanja. Na prelomu 20. stoletja jo je kupil magister Sušan in jo preselil iz reške Palače Bacchich v palačo Bakarčić-Sušanj, na tedanji Strossmayerjevi ulici na Sušaku (slike 1, 2 in 3). Nekoč je bil pred lekarno večji trg, imenovan po feldmaršalu Borojeviću. Tam je stal vojaški spomenik, ki so ga odstranili po razpadu Avstro-Ogrske in je pred vhodom v lekarno nastal nekoliko večji prostor z imenom Trumbićev trg (7), na katerem so lahko pristajali tudi avtobusi. Lekarna je na istem mestu delovala okrog pol stoletja, nekaj časa še po svoji nacionalizaciji. Poslopje stoji še danes na naslovu Ulica Milana Smokvine Tvrdog 1.

Petar Eugen Sušan (slika 4) se je kot nezakonski sin rodil leta 1864 v Bakru materi Zvanki in po njej prevzel priimek. Mati in sin edinec sta živela v precejšnjem pomanjkanju, kljub temu pa je z njenim odrekamjem 17. 7. 1890 v Zagrebu dokončal študij farmacije in se zaposlil kot

lekarnar. Poročil se je z Ano (1872–1953), hčerko reškega patricija in ladjarja Mattea Pajkurića iz Kostrene in z njeno doto kupil zgoraj omenjeno lekarno. Zanimivo, da je bila Ana svakinja uspešnega podjetnika in na Reki uveljavljenega gospodarstvenika slovenskega rodu Josipa Premroua (1863–1937), ki je poročil njeno sestro Eleno (6). O preselitvi lekarne v novo zgradbo je Sušanj »spoštovano publiko« obvestil z oglasom v reškem *Novem listu*, katerega prve številke so takrat izšle v uredništvu hrvaškega časnikarja, novinarja in politika Frana Supila (4).

V zakonu se jima je rodilo šest otrok, in sicer sinovi Eugen, Oskar, Leon in Janko ter hčerki Josipa (kasnejša avtorjeva babica) in Ana (tudi Netty). Prvorojenec Eugen je umrl komaj polnoleten za tuberkulozo, Oskar in Leon pa sta v dvajsetih letih 20. stoletja tako kot oče dokončala študij farmacije na zagrebški univerzi. Vodenje lekarne je po očetovi smrti prevzel Leon kot provizor, pomagal pa mu je poleg ostalih tudi brat Oskar. Ta je imel kasneje zanimivo poklicno pot, saj je v Italiji doktoriral iz farmacije in zatem posedoval lastno lekarno v Opatiji. Zagrebškega študija farmacije mu v Italiji niso priznali, zato ga je moral ponoviti. To je opravil na padovanski univerzi, doktoriral pa je 5. 7. 1935 na univerzi v Bologni. V tamkajšnjem arhivu še hranijo njegovo v italijanščini spisano doktorsko disertacijo, v kateri je obravnaval spolne hormone, mentoriral pa mu je znameniti italijanski kemik, profesor Gaetano Charrier (1882–1958).

Slika 1: Ljekarna k Sv. Trojstvu, razglednica, pogled od znotraj

Slika 2: Ljekarna k Sv. Trojstvu, pogled od zunaj

Slika 3: Palača Bakarčić-Sušanj, podoba zmaja ob izhodu iz lekarne

Slika 4: Lekarnar Petar Eugen Sušan (1864-1929)

Magister P. E. Sušan je umrl leta 1929 na tedaj jugoslovanskem Sušaku in s svojo soprogo, potomci in snahami počiva na trsatskem pokopališču. V zgodovino se ni zapisal le kot uspešen lekarnar, marveč leta 1909 še kot soustanovitelj delniške družbe *Sanatorij Pećine*. Ta je bil zamišljen kot sanatorij za vse notranje bolezni, posebej za očne, kožne in živčne, za prebolewnike po operacijah in za primere pacientov, ki se niso mogli zdraviti na lastnem domu. Zgradili so ga do novembra 1910 z adaptacijo vile, ki je pripadala vdovi Riboli, in je postal prvo moderno obmorsko zdravilišče na vsem današnjem hrvaškem priobalnem pasu (8). Zgradba je imela 22 bolniških sob, sodobno operacijsko dvorano, laboratorij in druge prostore. Na razpolago so bile sodobne telovadne in mehanoterapevtske naprave ter zdravilne kopeli z morsk vodo, ki so jo uporabnikom dovajali s posebnim vodovodom. Razpravljali so tudi o nabavi rentgena (8). Zanimivo, da so prav na Reki prvi predstavili uporabo rentgenskih žarkov že februarja 1896, komaj mesec dni po njihovem odkritju (9). V sanatoriju so bili stalno na razpolago zdravnik, bolniško in pomožno osebje, ki so tam tudi stanovali. Obdan je bil z lepim vrtom, s sosednjo Reko pa ga je povezoval tramvaj na konjsko vleko (8).

Slika 5: Medeninast možnar z vgraviranim priimkom Sušan

Zaradi pojava konkurence na sosednji Reki zavod ni prav dolgo posloval z uspehom. Bile so tudi težave s prometno povezavo do njenega pristanišča. Po izbruhu vojne leta 1914 pa so civilne goste povsem izpodrinili vojni ranjenci. Družbeniki so se ga leta 1917 odločili prodati novemu lastniku Josipu Bauerju. Ta je ob začetku Kraljevine Jugoslavije z ureditvijo okrevališča še poskušal ohraniti vsaj del njegovih prejšnjih dejavnosti, vendar brez uspeha. Zgradba je bila nazadnje arhitekturno predelana in v njej so leta 1937 odprli še danes obstoječi hotel Park (8).

Ponudbo Sušnjeve lekarne na prelomu stoletja lahko spremljamo prek reklamnih oglasov, ki jih je objavljajal v *Novem listu* in v *La Voce del Popolo*. Artikli na oglasih so vsebovali tudi cene v forintih. Sušan pa je za nekatere od njih poskrbel tudi za navodila za uporabo, razpoložljiva v treh jezikih (11).

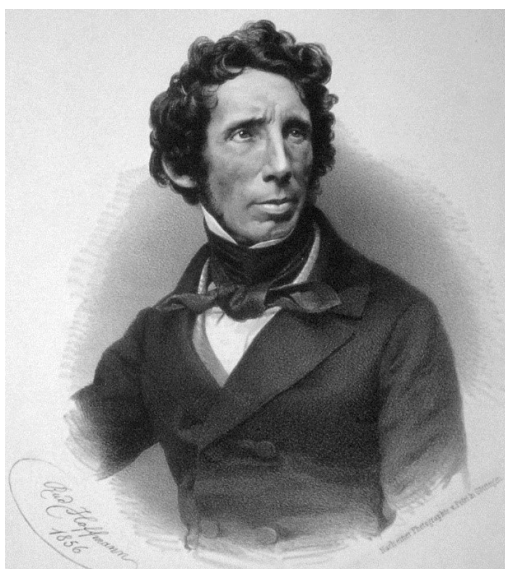
Dne 27. 3. 1900 je bila v *Novem listu* objavljena reklama za Pastile z železom in hemoglobinom, v isti številki pa reklama za Depurativ dr. Larreyja za spomladansko zdravljenje (4). Pripravek, ki je vseboval jod in izvleček sarsaparilje, poleg gvajaka in par živega srebra starodavnega zdravila proti sifilisu, je Sušan poimenoval po dr. Larreyju, francoskem

vojaškem zdravniku iz časa napoleonskih vojn. Pripisal mu je delovanje proti kožnim boleznim, razjedam, kroničnim ranam, srbežu in celo endemičnemu sifilisu, ki ga je tedanja Reka spoznala v obliki epidemij tako imenovane škrljevske bolezni. Od izvirnega Larreyjevega pripravka se je Sušnjev depurativ razlikoval po tem, da je namesto živosrebrovega (II) klorida vseboval manj toksičen jod. Pripravek je bil nagrajen na mednarodnih razstavah v Parizu, Londonu, Bruslju in Trstu z zlato medaljo, častno diplomom in križem za zasluge, iz česar sledi dodatek »odlikovana« k imenu njegove lekarne. V reklamni oglas svojega Depurativa je vključil nekaj pohvalnih pričevanj uporabnikov, v njem pa je uporabljal termine stare humoralne doktrine, da bi tedanjemu, pogosto zdravstveno neukemu bralstvu na razumljiv način razložil patogenezo določenih bolezni (»pokvarjenost krvi«) in delovanje svojega pripravka (»pretvarjanje nečiste krvi v zdravo«) (5).

V oglasu, objavljenem v *La Voce del Popolo* domnevno leta 1912, najdemo poleg že omenjenih pastil in Depurativa po dr. Larreyju tudi Trsatske želodčne kapljice (digestiv, purgativ, antihemoroidalija), sredstvo za izganjanje trakulje, Davidov črni čaj iz Karlina pri Pragi, tekočino Tamar Sagrada (laksans in antihemoroidalija) in jodoferirano olje ribjih jeter (proti rahitisu, raznim kožnim boleznim, proti škrofuloznim tvorom, žleznih tumorjih, otroški šibkosti). Kozmetični izdelki so zastopani z Venus kremo in praškom, ustno vodo, lilijinim mlekom (Eau de Lys) in tinkturo za lase ter brado. Potem sta tu prsni sirup in sirup Senega Tussol. Prvi je bil namenjen »vseh vrst« obolelim na prsni in pljučni in naj bi pomagal zlasti pri katarju dihalnih poti, kašlju, astmi, hripavosti in prehladu, drugi, ki je vseboval eksotično ekspektorantno drogo Polygala Senega, pa naj bi v najkrajšem času pozdravil oslovski kašelj. Končno sta tu dva pripravka, ki naj bi v obdobju pred odkritjem antibiotikov zdravila gonorejo in si zaslužita posebno pozornost zgodovinarjev farmacije. Gre za kapsule Santal-Salol ter Kombinirane injekcije z ihtiolom. Kapsule, ki so jim tedanje medicinske avtoritete priznavale sloves najboljšega sredstva proti gonoreji, so vsebovale olje sandalovine ter fenilni ester salicilne kisline, oba z urinarno antiseptičnim učinkom. Injekcije z ihtiolom, ki so se prodajale z dodanim priborom za vbrizgavanje (*schizzetto*) ali brez, pa naj bi bile »nepogrešljive« pri akutni in kronični gonoreji (11).

Med preostalinami nekdanje lekarne je poleg medeninastega možnarja (slika 5) za zgodovino stroke posebno zanimiv učbenik anorganske in organske kemije avtorja Friedricha Wöhlerja (1800–1882). Nemški kemik Wöhler (slika 6) se je rodil v Eschersheimu pri Frankfurtu očetu veterinarju. Od zgodnje mladosti je kazal veliko nadarjenost za kemijo. Po gimnaziji v Frankfurtu je študiral medicino v Marburgu in Heidelbergu. Študij je zaključil, a zdravniškega poklica ni nikoli opravljal. Na prakso ga je povabil Šved Berzelius, tedaj svetovna veličina v

kemiji. Po vrnitvi je poučeval kemijo v Berlinu in Kasslu in se nazadnje ustalil kot profesor v Göttingenu. Bil je prvi, ki je na umeten način sintetiziral sečnino in ga imajo za očeta organske kemije. Ukvarjal se je tudi s kemijo aluminija, pa tudi s silicijevimi spojinami in je odkril pripravo etina iz kalcijevega karbida (1). Vzgojil je mnoge uspešne kemike kot n. pr. Kolbeja (sinteza salicilne kisline) in Niemann (izolacija kokaina). Bil je tudi hannoverski lekarniški inšpektor in pisec učbenikov *Osnove anorganske kemije* (1831) ter *Osnove organske kemije* (1840). V njih je opazen močan Berzeliusov vpliv. Kljub nekaterim napakam gre za najkakovostnejši deli sredine 19. stoletja s področja kemije in posledično farmacije. Štejemo ju za prva sodobna in vsestransko uporabna učbenika kemije, ki ju je Sušanj uporabljal med svojim študijem in verjetno tudi med kasnejšim poklicnim delom v svoji lekarni (1).

Slika 6: Friedrich Wöhler (1800-1882), nemški kemik, vir: Wikipedia

3 ZAKLJUČEK

Prvi *apothecarius* je na Reki omenjen že v 15. stoletju, o pravih lekarnarjih z dokazano izobrazbo in zdravnikom-predpisovalcem za sabo pa lahko tam spregovorimo šele v 18. stoletju. Od nekdanj večje pristaniško mesto je doživelo vsestranski razvoj v 19. stoletju in je na prehodu v 20. stoletje doživelo svojo »zlato dobo«. Sušak pa je imel »zlato dobo« kasneje, med obema vojnoma, ko je bil uspešno samostojno jugoslovansko mesto, ločeno od sosednje Reke z državno mejo. Vzporedno s tem razvojem je potekal tudi razmah lekarništva. Uvid v ponudbo tedanjih lekarn imamo danes preko ohranjenih oglasih v tedanjih reških časopisih *Novi list* in

La Voce del Popolo. Lekarnarji, ki so kmalu dojeli pomen vlaganj v oglaševanje, so se radi postavljali s priznanji za svoje izdelke, pridobljenimi na mednarodnih razstavah. Tisti s statusom stalnega dobavitelja zdravil pomembnežem, pa so to zaradi boljše prepoznavnosti radi vključevali v imena svojih lekarn. Glavnina reških starih lekarn je bila nameščena ob sprehajališču Korzo. V posloplju nekdanje Prodamove lekarne *Pri nadangelu (All'Arcangelo)* še danes deluje z izvirnim pohištvom opremljena lekarna *Korzo*. Najstarejša lekarna na Sušaku pa je bila, če izvzamemo frančiškansko lekarno na Trsatu, *Odlikovana ljekarna k Sv.Trojstvu*. Lastnik Petar Eugen Sušan, eden prvih diplomantov zagrebskega študija farmacije, je v življenju napravil družbeni preboj od skromnih začetkov do uglednega lekarnarja, ki je ljubezen do farmacevtskega poklica prenesel še skoraj na vse svoje potomce. V zgodovino se je vpisal tudi kot soustanovitelj sanatorija Pećine, prvega moderno opremljenega obmorskega zdravilišča na Hrvaškem. Od njegovih preparatov izstopa po zanimivosti Depurativ po dr. Larreyju, v katerem je zamenjal živosrebrov (II) klorid z manj toksičnim jodom. Izboljšan pripravek je bil nagrajen na mednarodnih razstavah. Pri svojem študiju in zagotovo tudi kasnejšem delu je uporabljal enega najboljših učbenikov anorganske in organske kemije okrog polovice 19. stoletja, ki je nastal izpod peresa nemškega kemika Wöhlerja. Slednji je bil znan ne le po prvi umetni sintezi sečnine, ki je pomenila smrtni udarec dotedanji teoriji vitalistov, ampak med drugim tudi po odkritju priprave etina iz kalcijevega karbida ter novostih v kemiji aluminija in silicijevih spojin. Slovel pa je tudi kot uspešen visokošolski učitelj. Preseneča, da človek, ki je toliko storil za kemijo in prejel za svoje dosežke mnoga priznanja, vključno z laskavo Copleyevo medaljo, nikoli v življenju ni zaključil formalne kemijske izobrazbe.

4 VIRI IN LITERATURA

- 1) Fabjančič I., Obreza A., (2022) »O lekarnarju Petru Eugenu Sušnju in njegovem izvodu knjige Friedricha Wöhlerja« *Farm. vestn.* 73 (3): 191–198.
- 2) Muzur A. (2012) »O petstosedamdesetj obljetnici prvog spomena *apothecarius* u Rijeci« *Acta med-hist Adriat.* 10 (2); 327–330.
- 3) Korin N., Vrbanić D., (1985) »Povijest zdravstvene kulture na području Rijeke« *Dometi* 4–5; 53–62.
- 4) Dugac Ž. Zdravstveno prosvjećivanje kroz medicinsku reklamu u prvim brojevima Novog lista v: Škrobonja A. Medicina svud oko nas Rijeka: *Digital point tiskara*: 2008: str. 155–77.
- 5) Za proljetno liječenje Dr. Lareya depurativ. *Novi list*, 27. 3. 1900, str. 4. *Oglas*.
- 6) Irvin Lukežić: Josip Premrou, *Sušačka revija*, broj 6–7/1994 godina II, str. 21.

- 7) Daina Glavočić: Interijeri ljekarni Rijeke, Sušaka i okolice, *Sušačka revija*, Br. 28/1999, str. 29.
- 8) Julija Lozzi Barković: Sanatorij Pećine – Hotel Park, *Sušačka revija* br.13, 1996, str. 73.
- 9) Amir Muzur: Nezavršena povijest medicine u Rijeci. Priča o gradu, ljudima i profesiji. Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci. Naklada Kvarner, Rijeka, 2013, *Problemi sjevernog Jadrana* 13 (2014), str.143–148.
- 10) Marin Pintur: Ljekarne Rijeke i Sušaka s kraja 19. i prve polovine 20. stoljeća, *Sušačka revija*, br. 115–116/2021.
- 11) Farmacia alla SS. Trinità, P. E. Sušanj Chimico-Farmacista, Sušak presso Fiume casa propria. *Oglas v La Voce del Popolo*

CELJSKA FARMACIJA KOT KULTURNA DEDIŠČINA

dr. Marija Počivavšek, prof. zgod.

Muzej novejšje zgodovine Celje, Prešernova ulica 17, 3000 Celje

marija.pocivavsek@mnzc.si

Ključne besede: zgodovina farmacije, lekarne, muzejske zbirke, kulturna dediščina, Celje

1 UVOD

Celje ima dolgo lekarniško tradicijo, saj so v preteklosti v mestu delovale kar tri lekarne. Dediščine preteklosti se zavedata tako Muzej novejšje zgodovine Celje, ki ima na stalni razstavi muzejsko lekarno, kot tudi javni zavod Celjske lekarne, ki skupaj ustvarjata zgodbe iz farmacevtske preteklosti in z njimi seznanjata prebivalce in obiskovalce mesta ob Savinji.

2 IZ PRETEKLOSTI

Lekarniška služba se je od medicine ločila že v zgodnjem srednjem veku. V Evropi so lekarne nastajale najprej v samostanih, že v 11. stoletju pa je delovala prva javna lekarna. Začetki lekarništva na Slovenskem so se navezovali na kulturne tokove iz sosednjih dežel, zlasti Italije in Nemčije, ki sta bili vodilni na področju farmacije v tedanji Evropi (1).

Celje je lekarno dobilo med prvimi mesti na Štajerskem; leta 1578 se v virih prvič omenja lekarnar v Celju, to je bil Adam Schwayger (2). Z razvojem védenja o zdravilstvu se je število lekarn spreminjalo; so pa le-te, zanimivo, še vedno obravnavali kot obrtno dejavnost, šele dvorni dekret iz leta 1820 je za lekarnarje zahteval univerzitetno izobrazbo. Seveda so lekarnarji pri svojem delu morali upoštevati veljavna načela o izdelovanju zdravil, zapisana v normativnih knjigah o zdravilih, t. i. farmakopejah (3). Vsi koraki, ki so vodili k profiliranju lekarnarjevega dela in poklica, so se odražali tudi v razvoju celjskega lekarništva.

Z razvojem znanja o zdravilstvu in večanjem števila lekarn so oblasti kljub temu, da so se lekarne še vedno smatrale kot obrt, povečevale nadzor nad njihovim delovanjem. Moralna in etična načela pri izdelovanju zdravil so na Slovenskem veljala vsaj že od 15. stoletja, o čemer pričajo prve tiskane normativne knjige o zdravilih, ki so ohranjene v slovenskih samostanskih knjižnicah. Od srede 16. pa vse do začetka 18. stoletja so lekarnarji na Slovenskem uporabljali nürnberški, augsburški in dunajski dispensatorij, ki so bili vzor poznejšim farmakopejam.

Vsi koraki, ki so vodili k profiliranju lekarnarjevega dela in poklica, so botrovali tudi začetkom in kasnejšemu razvoju lekarništva v Celju (4). Najstarejša je Lekarna pri orlu (1578), ker pa je bila lekarniška obrt koncesionirana in število lekarn regulirano, so naslednji dve celjski lekarni

uspeli odpreti šele po dolgotrajnih prizadevanjih: kot druga nastane Lekarna pri Mariji Pomagaj (1878), najmlajša pa je Lekarna pri križu (1923). Leta 1940 so že stekle priprave na ustanovitev četrte celjske lekarne, a sta njeni ustanovitvi nasprotovali tako politika kot tudi stroka (5). Po drugi svetovni vojni so zasebne lekarne postopoma podržavili, vse tri dotedanje lekarne so predstavljale temelj, na katerem so leta 1948 nastale Celjske lekarne, ki danes uspešno delujejo v mestu in regiji. Dandanes je lekarniška dejavnost del zdravstvene dejavnosti, ki se izvaja kot javna služba, opravljajo pa jo tako javni zavodi kot tudi zasebniki na podlagi koncesije.

3 PREPOZNAVA DEDIŠČINE

Muzej novejšje zgodovine Celje že desetletja uspešno sodeluje s celjskimi javnimi zavodi s področja zdravstva – Zdravstvenim domom Celje, Splošno bolnišnico Celje ter s Celjskimi lekarnami.

Že leta 1991 smo v vogalni hiši na celjskem Glavnem trgu (tedaj je bila v njej poslovalnica Kompas) pripravili razstavo »Hiša št. 1« – to je namreč hiša z najdaljšo farmacevtsko tradicijo v Celju. Kasneje, od leta 2009, v sklopu meščanskega načina življenja na razstavi »Živeti v Celju« razstavljamo tudi muzejsko lekarno. Njen kontekst je sledeč: zaradi umestitve lekarniškega ambienta na meščanski Glavni trg (v času pred drugo svetovno vojno) si obiskovalci lahko ustvarijo vtis o meščanskem življenjskem slogu, ki je poleg meščanskega stanovanja (jedilnice) in mestne tržnice prezentiran tudi z mestno lekarno. Vse omenjeno lepo nadgrajuje (muzejsko) Ulico obrtnikov, saj tako predstavljamo tri sloje celjskega prebivalstva iz časa med svetovnima vojnama: obrtništvo, delavstvo in meščanstvo (4).

Foto 1: Muzejsko lekarno smo v sodelovanju v Celjskimi lekarnami odprli leta 2009. Foto Sherpa (Muzej novejšje zgodovine Celje)

Prezentacija lekarne je – podobno kot na »Ulici obrtnikov« – tudi v muzejskem lekarniškem ambientu odprla možnost izvajanja strokovnih demonstracij farmacevta. Umestitev lekarne namreč omogoča komunikacijo z obiskovalci. Ob odprtju muzejske lekarne je direktorica Celjskih lekarn Lilijana Grosek dejala, da je to šele začetek sodelovanja: »Tudi mi, ki živimo v sedanjosti, ne smemo pozabiti na žlahtnost iz preteklosti in to ohranimo za prihodnje rodove. Razmišljamo tudi že o možnih širitvah eksponatov in o rednih predstavitvah poklica farmacevt.« Prvo tovrstno strokovno demonstracijo smo tako v muzejskem lekarniškem ambientu izvedli leta 2014, ko smo prosojni til zamenjali z novo (odprto/zaprto) steno, saj ta oblika omogoča enostavnejšo in atraktivnejšo podobo in primernejšo promocijo farmacije, ki pri obiskovalcih vzbuja številne reminiscence. Tedaj smo z novo opremo in muzejskimi predmeti, ki ilustrirajo tradicijo celjskih lekarn, dopolnili tudi sam interior.

Foto 2: Farmaceutska tradicija v muzeju. Foto Sherpa (Muzej novejšje zgodovine Celje)

Istega leta je Muzej novejšje zgodovine Celje sodelovanje s Celjskimi lekarnami še nadgradil. Ob dnevu slovenskih lekarn smo v njihovih tedanjih upravnih prostorih odprli razstavo, ki je do selitve uprave pričala o tradiciji celjskega lekarništva. Od letošnje jeseni pa lekarniško tradicijo prezentiramo v 11 izložbenih oknih Lekarne Center na Vodnikovi ulici. Na ta način zaokrožujemo naše delo z vrsto razstav, ki smiselno poudarjajo poslanstva javnih zdravstvenih zavodov, obenem pa informirajo in popularizirajo kulturno dediščino.

Foto 3: Predstavitev farmacevtske preteklosti na upravi Celjski lekarn, 2014–2022. Foto Jana Špendl (Muzej novejšje zgodovine Celje)

4 ZAKLJUČEK

V Celju se prvi lekarnar omenja že 1578. leta, med prvimi mesti na Štajerskem. V 16. stol. so deželni stanovi najemali in plačevali t. i. deželne lekarnarje in njihovo delovanje tudi nadzorovali. Do 19. stoletja so lekarnarje imeli za obrtnike, takrat pa se je javni značaj lekarniškega poklica spremenil: dvorni dekret iz leta 1820 je za lekarnarje predpisal univerzitetno izobrazbo iz farmacije oz. kemije.

Ker je bila lekarniška obrt koncesionirana in število lekarn regulirano, je v Celju dolga leta obstajala samo ena lekarna (Lekarna pri orlu). Naslednji dve celjski lekarni so uspeli odpreti šele po dolgotrajnih prizadevanjih: v prvi polovici 17. stoletja drugo (Lekarna pri Mariji Pomagaj) in šele 1923. leta tretjo (Lekarna pri križu). Po drugi svetovni vojni so vse zasebne lekarne nacionalizirali; leta 1968 so z ustanovitvijo javnega zavoda nastale Celjske lekarne.

Februarja 2009 smo v Muzeju novejšje zgodovine Celje odprli muzejsko lekarno, s pomočjo katere lahko obiskovalci podoživijo meščanski življenjski slog iz časa pred drugo svetovno vojno in v katero je z občasnimi interakcijami z muzejskimi obiskovalci aktivno vpet tudi magister farmacije.

5 VIRI IN LITERATURA

1. Zdravstvo v Celju in okolici. Celje: Svet za ljudsko zdravstvo in socialno politiko MLO Celje mesto in OLO Celje okolica, 1952:168–171.
2. Rataj J. Lekarnar na dunajskem dvoru. Znameniti Celjani, Celje: Fit media, 2004:18–19.
3. Jović P. Normativne lekarniške knjige na Slovenskem skozi stoletja. Farmacevtski vestnik 2006;57(5):305-309.
4. Počivavšek M. Tradition of the Pharmacies of Celje. Acta medico-historica Adriatica. 2009; 7(1); 237–252.
5. Predin Š. O lekarnah na Celjskem od Mozirja do Podčetrтка. Celje: Celjske lekarne: 2002.